

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

HUSZADIK ÉVFOLYAM

HARMADIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1910

TARTALOM.

	Lap
Katona József Bánk Bánja. <i>Dr. Harmos Sándor.</i>	257
Adalékok a magyar színmű történetéhez. <i>Dr. Bittenbinder Miklós.</i>	293

Adattár :

Czeglédi István életéhez. <i>Kemény Lajos.</i>	319
Halotti búcsuztató versek Tisza László felett 1771-ből.	324
Adatok Rozsnyai Dávid életéhez. <i>Dr. Bittenbinder Miklós.</i>	338
Magyar írók levelei gróf Zay Károlyhoz. <i>Gragger Róbert.</i>	349
A Szemere-tár Bajza-levelei. <i>K.</i> (Második és befejező közlemény.)	364

Könyvismertetés :

Palágyi Menyhért Petőfiről. <i>Dr. Nagy József.</i>	378
Katona Lajos.	380

Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	382
--	-----

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

KATONA JÓZSEF BÁNK BÁNJA.

Régi sejtelmem volt, hogy a legkitünőbb magyar tragédia történelmi alapjára — irodalmi forrásaira — és tragicumára vonatkozó tudásunk revisióra szorul. Behatóbb tanulmányozása után erről bizonyosságot szereztem és jelen dolgozatomban számolok be az eredményekről.

A műben feldolgozott történelmi anyagot veszem mindenekelőtt vizsgálat alá. Az erdélyi drámapályázat feltétele volt, hogy a tárgynak történelminek kell lenni; a költő is a históriát tette első sorban tanulmány tárgyává.

Heltai Gáspár magyar krónikája, mely Bonfini nyomán halad, szolgáltatta legnagyobbbrészt Katona tragédiájának meséjét. Ez a krónika említi fel, hogy Bánk »az Baraknak nemzetségéből való vala« és kivéve Endre király palesztinai keresztes hadjáratának időpontját, Heltai elbeszélése egyezik a mi drámánk főcselekményével. Előadja a csábítást, Bánk bosszúját: a királynének törrel való megöletését. A cselekmény idejét a költő Katona István történelmi művéből vette,¹ melyre az előszóban maga a költő hivatkozik. Ezerkétszáztizenháromra teszi tehát a történetet. Péter főispán részességét is Katona István nyomán írta meg, úgyszintén Simon és Mikhál bánokét is. A királyné büntelenségének gondolata is Katona Istvánnál található.

De a királyné teljes ártatlanságában nem hisz a költő, a mint a drámából is kiviláglik, de még jobban a dráma előszavából, hol azt írja, hogy Gertrud nem maga nevelte szentéletű leányát; pedig Szent Erzsébetről következtetett Gertrud jellemére Katona István. A költő szerint Erzsébet erényeit nem köszönheti anyjának, mert már négy éves korában Eisenachba kísérték és ott is maradt. Ez már Fessler hatása; ez a historikus állította, hogy Szent Erzsébet nem Gertrudis nevelése. Ellenben Katona István hatása megint, hogy a költő a jegyzésben, a mint műve előszavát nevezi, Berthold érseket tartja a csábítónak. Katona István szerint Endre büntetésből helyezte át Bertholdot az aquileai főpapságba. A költő hozzájárul ehhez a már túlhaladott állásponthez. Berthold — mint Pauler Gyula írja a »Nemzet« 1883-iki évfolyamában — azért

¹ Historia critica regni Hungariae.

helyeztette át magát, mert Aquileához közel voltak ősi birtokai. De a költő nem akar egyházellenesnek feltűnni, azért nem Berthold a gaz herczeg a drámában.

Bizonyára olvasta Engel, Pray, Budai Ezsaiás, Budai Ferencz munkáit is; művére csak az utóbbi hatott. Említ Katona József egy irományt, mely a műve elkészültével akadt a kezébe, úgy hogy csak a kijavított darabban használta fel: megtévé Bánk nejét a már az első feldolgozásban is szereplő Simon és Mikhál húgának. Ez az iromány ugyanazt tartalmazta, mint Kézai Krónikájának függelékében a jövevény nemesekről írt fejezet, mely szerint a bojóti Simon és Mikhál húga a csodaszép Tota volt, Benediktus, tehát Benedek bán neje, a ki arragoniai Constantiával, Imre király feleségével, jött Magyarországba. A költő az első kidolgozásban Adelajdnak nevezi Bánk nejét, a másodikban Melindának, mint Csérynek ugyanezt az eseményt tárgyaló, németből fordított regénye. A Melinda név a költő szerint spanyolos, mint Tota.

Igy a Bánk Bán főbb történeti forrásait felsoroltam. Katona ezeken kívül tárgyra nézve sok krónikát és oklevelet kutathatott fel; forrásai közt a jegyzésben maga említi Koller egyháztörténeti művét, Virág Benedeket, Szvorényit. Nem csodálhatjuk, hogy a drámának csak három szereplője teljesen a költő képzeletének alkotása: Izidóra, Biberach és Tiborcz, a kiknek szerepe nem történelmi jelentőségű s így nem is szükséges, hogy históriai személyek legyenek. x

Sólyom mester, Myska gróf történelmi szereplők a legújabb történettudomány előtt is; az Endre harczaira, Gertrudis birtokajándékozásaira vonatkozó részek históriai tények; a korrajz: a nép nyomora, a magyar urak elégedetlensége birtokaik elvesztésén, Petúr bűnhődése, való dolgok. A többi mozzanatra nézve is már Szalay László igazolta a költő nagy tájékozottságát. Megtudjuk Szalayból, hogy Gertrudis, Meránia — a dalmát-albániai tengerpart egy hegyes vidéke — herczegének, Andechs Bertholdnak a leánya volt, hogy a királyné Berthold nevű öccse a kalocsai érsekségen kívül a dalmát-horvát bánságot, Erdély vajdaságát, főispánságot nyert nénjétől, mint a dráma is említi; hogy Eckbert csakugyan szepesi nagybirtokos lett, hogy őt is gyanúsították a hohenstaufeni német császár megölésével, mint Katona darabjában Petúr megjegyzi róla. Szalay is a Gertrudis ellen kitörő zendülésnek ugyanazt a három okát adja, mint a költő: beleavatkozott az ország ügyeibe; rokonait és kegyenczeit adományokkal és hivatalokkal halmozta el; fényűző és pazarló volt, mert 1212-ben Hermann thüringiai tartománygróf követivel, kik Eisenachba kísérik a négyéves Erzsébetet, idegen földre szállíttatja a magyar föld kincseit.

Ugyancsak Szalay megerősíti Misztiszlavics Danilo segélykérését, a gyilkosság 1213-iki időpontját. Azonban Bánkot, a ki továbbra is nádor maradt, nem tartja a királyné gyilkosának.

A költő azonban olvashatta Budai Ferenczben, hogy IV. Béla alatt a Bánk-család hűtlenség bűne miatt elveszti egy 1262-iki diploma szerint birtokait és a drámában is felperzselik a nádor birtokait, így a költő is jószágvesztéssel sujtja Bánk bánt. Maga a csábítás valószínűleg későbbi mondánál nem alapszik egyében, de a királyné gyilkosának mégis feltűntethette a költő a nádort, mert a krónikák többsége: a Budai, a Képes, a Pozsonyi, a Thuróczy-, a Muglen-, a Rímes Krónika ezt vallja és így a költő, ha nem is a történeti tényt adja, erős történeti hiteltre támaszkodott.

Csak a nádor nejének megrontója személyében tér el tudatosan a történeti hűség útjáról. Merániai Ottónak ilykép való szereplését Gyulai Pál nem tartja hibának, hiszen Ottó nem volt történelmileg nevezetesség. Ez igaz, de ép ezért baj, hogy Biberach azt mondja róla, hogy czinkostárs volt a hohensaufeni Sváb Fülöp császár meggyilkolásában. Holott nem volt, még gyanuba sem jött.

A jegyzésben azt írja a költő, hogy Ottó »burgundiai pfalzgróf« megugrott Németországból, mert testvéreivel, Eckbert bambergi püspökkel és Henrik isztriai örgróffal gyanuba jött Fülöp császárnak Wittelsbachi Ottó által lett megölettetésében. Nem tudom, honnan vette ezt a hamis adatot a költő. *Raumer*: »Geschichte der Hohenstaufen« című, 1824-ben megjelent művében a régibb, sőt addig elavult véleményeket is idézi, de egyikben sincsen szó Merániai Ottó bűnrészességéről. Raumer Eckbertet, Bamberg püspökét és Henriket, Andechs és Isztria örgrófját említi mint czinkostársakat. Raumer szerint is Eckbert II. Endréhez menekült a gyilkosság után és hiába esdekelt IV. Ottó császárnál kegyelemért. Kicsapongóan, fennhéjázva élt Magyarországon. Később, 1215-ben, II. Frigyes császártól nyert kegyelmet és visszatérhetett hazájába.

Henriket, Gertrud másik testvérét birodalmi átokkal sujtották; várát, Andechset lerombolták. Palesztinába és más országokba bujdosott; tizenhét évvel a gyilkosság után ugyancsak II. Frigyes megkegyelmezett neki s visszatérhetett Németországba. A harmadik testvér, Meráni Ottó, éppen Fülöp király halála napján esküvőjét tartotta Fülöp király húgával, Ottó burgundiai pfalzgróf leányával. Ezért nevezheti Katona József a jegyzésben (a tőle idézett Cronberg: Tentamen genealogico-cronolog. után) Meráni Ottót burgundiai pfalzgrófnak. Az esküvő és a fényes lakodalom — írja Raumer — nagy kitüntetés volt Meráni Ottóra, kinek legfényesebb álmát valósította meg Fülöp király. Meráni Ottó nem is szökött testvéreivel Magyarországra és a legbuzgóbb bosszút szomjazó vizsgálat sem veté rá a gyanúnak még árnyékát sem.

Egy újabb történelmi mű, mely ezzel az eseménnyel bőven foglalkozik — Winckelmann: Philip von Schwaben und Otto IV.

von Braunschweig 1878. — szintén nem tud Meráni Ottó czinkosságáról, sem szökéséről. Így Ottó, a ki drámánkban nőtlen és királygyilkos, a történelemben családos és a király hű embere. Azonban nem szabad ezt nagy hibájául felróni a költőnek. Különösen, ha egy német trágédiára gondolunk: Joseph Marius *Babo* legjobb és legismertebb drámájára: *Otto von Wittelsbach*-ra.

Ebben a művében a német író a históriát annyira meghamisítja, hogy Otto von Wittelsbachot Gertrud, Henrik és Eckbert édes testvérének mondja, mindnyájukat, Wittelsbachi Ottót is, Meráni Berthold gyermekeinek. A Personenverzeichnisban és így a drámában is mindig. A IV. felvonás egy helyén ezt mondja Wittelsbachi Ottó: »Aber warum sprach er nicht für meine Brüder? Man will die Söhne Bertholds auf einmal vertilgen.« Holott Gertrud, Eckbert és Henrik atyja volt Berthold, Meránia hercege; Wittelsbachi Ottóé pedig VI. Ottó, ugyancsak wittelsbachi pfalzgróf. Lajost, Bajorország hercegét, is Gertrud és Wittelsbachi Ottó (!) testvérének mondja a német szerző, holott nem volt testvére Gertrudnak, sem öccseinek és Wittelsbachi Ottónak sem testvére, hanem unokaöccse volt!

Egy másik históriai tévedése Katona drámájának, melyet elkerülhetett volna, ha az első kidolgozást meghagyja: *Melinda*.

A dráma első kidolgozásában ugyanis Adelajd, a nádor neje, nem szerepel mint Simon és Mikhál huga.

Katona József nagyon örült, hogy Cséry regényfordítása után a második kidolgozásban spanyolosan Melindának nevezhette az arragoniai Totát, kit Kézai is mint Benediktus bán nejét, mint Simon és Mikhál spanyol nemesek hugát említ.

Acsádynak: A magyar birodalom története cz. művében II. Endre uralkodását olvasgatva, szemet szírt nekem az a közlés, hogy Halics 1209-ben sűrűn szereplő kormányzójának, Korlátfia Benedek (tehát szintén Benediktus) erdélyi vajdának a halicsi krónikák szerint a híres arragoniai szépség, Tota volt a felesége, tehát ugyanaz, a ki az arragoniai Constantiával, Imre király feleségével jött Magyarországba, bátyjaival, kik megtartották a spanyolországi Bojót várról való előnevüket.

A míg tehát a dráma szerint ez a világszép asszony Benedictus nádor hitvese volt, mert a költő szerint Bánk ép oly régies neve Benedeknek, mint Petúr Péternek, addig a történelem szerint Benedictus (Benedek) halicsi rossz erkölcsű, féktelen helytartónak volt a felesége.

És így a történeti tény az, hogy Bánk neje nem volt huga a drámában szereplő spanyol menekülteknek. Simon és Mikhál résztvettek az összeesküvésben, ezt helyesen írta meg a költő Katona István nyomán az első kidolgozásban, a hol nem is szerepelnek mint a nádor sógorai, sem mint spanyolok; a történelem szerint Simon a nádor veje, Mikhál — Pauler Gyula tárczája szerint — Simon testvére. Ez a tény nem ront illúziókon. Melin-

dát képzelhetjük Bánk második, ifjú, szép feleségének. A király, II. Endre, három ízben is nősült és mindig fiatal leányt vett el. Bánkot magát pedig így is java férfikorában mutatja be a költő.

Mint harmadik történeti tévedését a drámának felemlíthetem, hogy a gyilkosság a királyi palotában történik és nem is sejteti a költő, hogy mely városban — Esztergomra semmi sem utal a drámában — holott a pilisi erdőben, sátrában ölték meg vadászaton a királynét.

De láttuk, hogy a földolokban a történelmi hűség legszigorúbb követelményeinek is megfelel a mű. A dráma korhű. A költő szavait saját művére alkalmazva, elmondhatjuk a Bánk bánról, hogy a századok lelkei benne nem nyomattatnak le. Bármilyen metafizikai meggyőződésen legyen bárki: ezeknek a lelkeknek a halhatatlanságában hinnie kell.

* * *

A költőnek a Tudományos Gyűjteményben, 1821-ben megjelent értekezéséből kitűnik, hogy a nemzeti történelem tanulmányozása több drámatervet érlelt benne. Forgáchot említi, a ki megölte Kis Károlyt; Bélát, a ki fegyveres kézzel kívánta jussát I. Andrástól; Árbucot, a ki Kún Lászlót elaltatta; Feliciánt, »ki ép úgy megbosszulta az asszonyi becsületet és megtiportatott jussát az emberiségnek, mint Bánk«; Attilát, ki hasonló okból vérzett el.

Ezek közt Bánk tetszett a költő előtt a leghálásabb témának? Asszonygyilkosság és a gyilkos büntelensége a köztudatban éppen nem hálás szomorújátéki motivumok. A költő maga adja meg e rejtély nyitját. Csak jól kell rá figyelmeznünk. Mikor Forgáchról szól, egybeveti Hamlettel, ki ép úgy ledöfi a megkoronázott koronátolvajt, mint Forgách a megkoronázott hitszegettet. Majd így folytatja: »Mikor a német színeken egy sváb herceg, Johann von Schwaben megölheti eltartóztatott jussáért tulajdon vérét, koronás császárat; Macbeth Angliában Duncánt halálos ágyba fekteti: akkor Magyarországon Béla ne kívánhassa fegyveres kézzel jussát I. Andrástól, vagy Árbucz szinte Macbethi nagyravágyásból Kún Lászlót el ne altathassa? Bánk és Felicián nem bosszulhatják az asszonyi becsületet és megfosztott jussát az emberiségnek?«

Látnivaló, hogy mindenütt az irodalmi tradíció és főleg a nagy irodalmi példaképek — Schiller és Shakespeare — hatása alatt keres és talál nemzeti történelmünkben tragikus tárgyakat. Irodalmi hatások alatt állt a költő, mikor elhatározta, hogy Bánk bánról ír a versenypályázatra tragédiát, sőt azért győzött ez a terv, mert nemcsak Schiller és Shakespeare hatása kínálkozott, mint a többi tervnél, hanem még erősebb, analógabb irodalmi tradíció. Hiszen a német és az angol irodalomban magának Gertrudis megöletésének tárgya is talált előtte feldolgozókra. Az

angol drámát Csiky Gergely ismertette a Kisfaludy-Társaság Évlapjainak XV. kötetében; a német feldolgozásokról Heinrich Gusztáv értekezett: Bánk Bán a német költészetben című művében.

Gyulai Pál ezekből a külföldi művekből azt a meggyőződést merítette, hogy Katona ezek közül csak a Cséry-féle regényfordítást ismerte, melyre maga a költő is hivatkozik.

A német feldolgozások közül az Albrecht 1796-ból való drámai jeleneteiről Heinrich Gusztáv ellenben azt jegyzi meg, hogy nem valószínűtlen, hogy Katona József ismerte. Két érvet hozhatok fel Heinrich Gusztáv felfogása mellett. Költőnk már említett értekezésében drámánk fejlődésének harmadik akadályául a nyomtatásbeli szükséglet mondja: »Ha megtekéntjük szomszédinknál ennek ellenkezőjét, mennyire terjed ez ki! Oly nyomorult darabok sajtó alá jönnek, hogy az a két-három pénz árú rossz papiros, melyre nyomtatódnak, szinte sírva panaszkodik unalmas terhe alatt az olvasónak.« Nem valószínűtlen, hogy e nyomorult darabok közt Albrechtnek Bánkról szóló, egészében igazán kritikán aluli drámai jeleneteire is gondol, mert két motívum egyezik Albrecht és költőnk feldolgozásában. Albrechtnél is zavarosan és zavartan gyónja meg Buria férjének, Bánknak a csábítást, úgy hogy Bánk azt kérdi, hogy megőrült-e. És megvan Albrecht drámai jeleneteiben az a gondolat, hogy lehet valaki oly szerencsétlen, hogy a halálbüntetés nem létezik többé számára.

Cséryből is nemcsak Melinda nevét vette át költőnk. Cséryben is előfordul, hogy Ottó búcsúzni és bocsánatot akar kérni Melindától, hogy Melinda és a nádor a királynét kerítőnek tartják, hogy Ottó, mint Katona művében Biberach, haldokolva megesküszik a királyné ártatlanságára.

Az angol mű Gyulai Pál szerint homlokegyenest ellenkezik Katona drámájával.

Lillo Györgynek 1739-ben, Lillo halálozási évében, Londonban nekrológgént előadott darabja: *Elmerik* szintén Bonfiniből merít, mint közvetve a mi költőnk: egyezések tehát a két mű közt okvetetlenül vannak. De vannak a közös forrásra vissza nem vihető és így feltűnő egyezések is. Elmerik nejeinek sincs kedvére, hogy a magánélet nyugalmas boldogságát a királyi udvar zajával kellett felcserélnie. András király tudtára adja Gertrudnak, hogy Elmeriket tette az ország kormányzójává, kinek a királyné is engedelmességgel tartozik. A nádor mint legfőbb bíró követel a királynétól számadást. Isména, a nádor neje, és a nádor a királyné hívására jelenik meg a királyné előtt. Ez tört ragad, a nádor kicsavarja a kezéből, a csábító herceg beront, a feldühödött nádor megöleti Gertrudot. Az összegyűjtött országnagyoknak megmutatja a holttestet; a király kihallgatja Elmeriket és a tanukat. Ekkor hírnök lép be és jelenti a nádor nejének, Isménának halálát. Ez a motívum, a nádor hitvesének halála, sem a

krónikákban, sem irodalmi feldolgozásban egyébütt nincsen meg, egyedül Lillónál és Katonánál fordul elő.

A király úgy ítél, hogy méltán esett el a királyné. Ennyi egyezés okvetetlenül felkelti a figyelmet az iránt: hathatott-e az angol mű Katonára. Csiky Gergely és Gyulai Pál lehetetlenségnek tartották; egyrészt nem tűnt fel nekik a hasonlóság a két mű közt, másrészt ők Lillo műveinek 1810-iki kiadására gondoltak s nem valószínű, hogy Katona József akár ezt, akár ennek fordítását ismerte.

De Lillo művei már 1770-ben megjelentek: *Davies* rendezte őket sajtó alá. S még előbb hatott Lillo — Nicolai berlini könyv-árús útján — Lessingre, a ki Lillo 1731-ben keletkezett *Londoni kalmárának* hatása alatt teremtette meg 1755-ben a német polgári tragédiát a *Miss Sara Sampsonban*. Ha Lillo 1755-ben hathatott Lessingre, 1814 táján hathatott Katona József-re is német kiadásban. Idősb Szinnyi József A komáromi magyar színészet története cz. művében írja, hogy Wesselényi Miklós báró egy több mint ezer darabot tartalmazó színházi könyvtárnak vetette meg alapját s ennek művei közt vannak is angoltól németre s ezután magyarra hevenyészett munkák. A teljes könyvjegyzéket nem volt lehetséges összeállítani. Katona is színészkedett, eredeti és fordított darabjai e könyvtár művei közt említetnek. Ezek közt olvashatta Lillo Elmerikjét is. Még egy másik feltevés is lehetséges. *Könyves Máté* »tekintetes nemes Székes-Fehér vármegye pártfogása alatt volt nemzeti színjászó társaság sűgőja *Játékszíni Koszorúja*, melyben a két magyar hon nemzeti Színjászó Társasága eredete, környűllálása, eddig való fennállása, játékszíni holléte, száma, épűlése módja, könyvtárának mennyisége, szerzők és fordítók nevei foglaltatnak«, betűrendben adja az előadott darabok címeit, néhol csak a fordítót, néhol ezt sem említve. *Elmerik* is fel van tűntetve az előadott magyar darabok közt. Szerzőt, fordítót, sajnos, nem említ Könyves és így a darab címe vonatkozhatik Lillo darabjára, de lehet egy Imre = Elmerik királyunkról szűlo magyar eredeti is.

Fáncsy Lajos Játékszíni Czűdulák Gyűjteműnyét is átnéztem a Nemzeti Műzeum nyomtatványai osztályában, de ily című darabra nem akadtam. Elolvastam a Magyar Könyvszemle 1909-iki évfolyamát is, melynek harmadik fűzetében dr. Vértesy Jenő a Magyar Nemzeti Műzeum sűgűkönyveit ismerteti; a kéziratári osztályban lűvű szűndarabok kéziratát, melyek magyar szűnpadon kerültek szűnre s nyomtatásban nem jelentek meg, összesen kétszűznegyvenhat darabot sorol fel Vértesy; ezek közt sincs Elmerik. Így csak nagy valószínűsűggel, de nem teljes bűztossággal állíthatom, hogy Katona József legjobb művére az első nagy hatást a polgári tragédia angol megteremtűje gyakorolta.

Babonak Otto von Wittelsbach című tragédiáját is felsorolja Könyves, a fordító nevével: Pápay Istvánna. Katona

József tehát ehhez a műhöz kétségkívül hozzáférhetett, előadni is láthatta.

A magyar színpadokon akkoriban sűrűn szerepelt Babo, főleg »Angolok Amerikában« című, Láng Ádám-tól fordított műve. Ennél hosszabb életű volt a német színeken s így nálunk is Otto von Wittelsbach-ja. Költője ma már nem tartozik az elsőrangú írók közé, de mint a lovagdráma terén Goethe egyik legtehetségesebb tanítványát most is említi a német irodalomtörténet.

Joseph Marius Babo Ehrenbreitsteinban, 1756-ban született és 1822-ben Münchenben halt meg. Irt történelmi drámákat és vígjátékokat. Otto von Wittelsbach című lovagdrámája 1782-ben keletkezett. Ebben is találunk vonatkozásokat a Bánk Bán cselekményére, hiszen Fülöp király-császár megöletése a tárgya, melyben részük van Gertrudis testvéröccseinek: Henriknek és Eckbertnek.

A történelmi szereplők családfája körül nagy botlásokat követ el Babo, de az eseményeket elég híven adja elő.

Otto von Wittelsbach, bajor pfalzgróf, IV. Ottó ellen küzdött Sváb Fülöp oldalán, a ki egyik leányát ígérte neki feleségül. A császár megbánja ígértét. Wittelsbachi Ottó megbocsátja a szőszegést és Heinrich von Schlesien leányát akarja megkérni. Megtudja, hogy Fülöp ezt a tervét is kész meghiusítani. Ezért Bambergben 1208. június 21-én megöli. Henrik isztriai őrgróf és Eckbert bambergi érsek is bűntársakul kiáltatnak ki. IV. Ottó, uralomra jutva, birodalmi átok alá veti Wittelsbachi Ottót s ebből kifolyólag Heinrich von Pappenheim marschall 1209-ben Regensburg alatt megöli a menekülőt, Bajorország hercege lerontja várait, köztük az ősi Wittelsbachot. Eckbert és Henrik Magyarországra szöknek nényükhöz, de később visszatérnek Németországba.

Láthatólag semmi rokonság sincs e mű meséje és a Bánk Bán között, de annál több van a két mű kidolgozásában. Wittelsbachi Ottó is segítője volt, Babo műve szerint, az uralomrajutásban Fülöpnek, mint Bánk Katona műve szerint Endrének. Itt is, ott is a két hős mint a későbbi király személyes híve harcolt az ellenkirály ellen és válik királygyilkossá. Nemcsak Bánk nagysága homályosítja meg a királyi házét, mint a cenzura megjegyezte; nemcsak Bánk léptei alatt reng Magyarország, mint Katona József írja hőséről, hanem mindez áll Wittelsbachi Ottó drámai alakjáról.

Azt is írja értekezésében a költő, hogy oly időszakot hozott színre, melyben minden magyar nemes, ha kardját felkötötte, már oly érettnék vélte magát a királyságra, mint Árpád vére. Ez a lovagkor játszik Babo művében is. Nézzük a részleteket.

Az I. felvonásban Wenczel gróf szerint Ottó ezeket mondta Lajos bajor herczeg nejére: »Sie ist eine feile, buhlerische Dirne, die den jungen Mann mit zauberischen Liebestränken zum Narren gekitzelt hat«.

Ime, a szerelmi bájjal motivuma, a kerítőnek való elnevezés, a pokoli tűz ége csontjaiban, német megfelelője!

A III. felvonásban a hős ezt mondja: »Für den rechtschaffenen Mann giebt es weit schlimmere Dinge in dieser Welt, als den Tod.« Ez a mi drámánk felfogása is.

Ottó Fülöpöt kétnyelvűnek nevezi, mint Bánk Gertrudot.

Ottó oly hosszan beszél Fülöppel, mielőtt megöli és úgy reszket a tett után, mint Bánk.

A IV. felvonásban ezt mondja magáról Ottó: »Es war ein unseliger Augenblick, da das erwachende Gefühl der natürlichen Freiheit in mir den Bürger, den Freund, den Diener betäubte; da war ich nichts als Mensch der Natur, unwissend alles Gesetzes ausser ihr, äusserst beleidigter, gemisshandelter, zur Wut gepeitschter Mensch und er fiel.«

Mindez jellemző Bánkra is a gyilkosság perczeiben, csak nem ad oly bőbeszédűen számot erről, mint ez a lovagdráma. Mennyivel hatásosabbak is a Bánk Bánban a szenvedély szagga-tottságában a merész inverziók mint Babo fecsegő prózája!

Bánk felzúdul: »En, csak én öltem meg a királynét«, mikor látja, hogy Petúr, Simon, Mihál szenvednek az ő tetteért. W. Ottónak is fellázad egész valója, mikor Henriket és Eckbertet is suj-tani akarják a gyilkosságért.

Bánk oszlopként mered, mikor Biberach halálos gyónását, a királyné ártatlanságát hírül veszi; W. Ottó is, mikor megtudja, hogy Fülöp haldokolva megesküdött, hogy ártatlanul hal meg, egy intrikus tüzelte fel Ottó ellen. Míg W. Ottó nem tudja meg, hogy Fülöp nem volt szívtől bűnös, vívni akar a lovagokkal, kik a király nevében őt büntetni jönnek; mikor a megölt király utolsó szavait megtudja, nem harcol. A Bánk Bán V. felvonásában hasonló motívum van.

Bánk Tiborczra bízva családját, a ki előbb nyomorában ura után sompolyogva, lopni jött a palotába.

W. Ottó is egy nyomorgó parasztra bízva, a ki kincset keresni jött a lerombolt Wittelsbach falai közt. Mindezek mellett az egyezések mellett is Katona halad a maga útján.

Bánk nem W. Ottó, Biberach nem Wenczel, Ludmilla éppen-séggel nem Gertrud. Csupán Endre királyban rajzolt oly királyt, minő Fülöp: nem bűnös természet, inkább erényes, de minden-képpen befolyásolható s így gyöngye jellem. Ha Forgách gyilkos-ságát dolgozta volna fel költőnk, többet merít vala Babóból, a ki egy Kis Károlyhoz hasonló koronázott hitszegettet ábrázol Fülöp királyban.

Így is Goethének a lovagdráma terén legkiválóbb tanítványa a Lillóénál nem gyengébb hatással volt a Bánk Bánra.

Schiller hatására maga a költő utal, mikor a Wilhelm Tellre hivatkozik értekezésében s egy lírai költeményében is írja barátjához:

Te, kivel a Schillereket
Csodálván: a hét egeket
Befogni erőlködék . . .

Bayer József azt véli, hogy »a lovagdrámák híg tápláléka után nehéz volt megemészteni Schiller erőteljesebb kosztját« — nem is kutatja Schiller hatását Katonában.

Gyulai Pál is csak annyit mond, hogy Shakespere és Schiller nem annyira műalkat és jellemrajz, mint hangulat és dictió tekintetében hatottak rá. Sőt Schiller hangulatának és dictiójának hatását is a költő többi drámájában látta, a Bánk Bánban ezt sem, hiszen hatástalanságának egyik okát abban találja Gyulai, hogy a klasszikaiatlan Shakespereből táplálkozott, nem pedig a magyar művelt olvasóközönség és irodalmi körök kedvelt német költőiből: Goethéből és Schillerből.

De ne feledjük, hogy a klasszikus Goethe és még inkább Schiller is már Shakespereből táplálkozott. Schiller legklasszikusabb drámája a Wilhelm Tell. Homéri egyszerűség, természetesség vonul rajta végig. Dictiója is sokszor merít Homérból, Anakreonból, Horatiusból. A nyilat Bringer bittre Schmerzen-nek nevezi, a mi szó szerint annyi mint *μελαινῶν ἔργῳ ὀδυνῶν* az Iliasban.

Tell Anakreont idézi, egy másik szereplő Horatius Beatus ille-jét. De e mellett az I. felvonás jelenete Stauffacher és neje, Gertrud közt néhol szószerint Shakespere Julius Caesar II, 2 jelenetével, Brutus és neje Portia párbeszédével egyezik; a Rütli-jelenet a Julius Caesar színházi előadásainak hatása alatt ért meg; a halász átkozódása a IV. felvonásban — a Lear királyé. A Bánk Bánban is a shakespearei vonások mellett sok a classicus remniscentia. Katona említi darabjában Caesart, Antoniust, Prometheust. Az ősz Mikhál azt mondja a királynénak: »Reszkess szerencséd-től.« Mintha a Polykrates gyűrűjének motivuma elevenednék meg. Gyulai Pál nem maga ellen s a dráma classicus volta mellett érvel-e, mikor Tiborcz jellemzésénél mély intuitióval azt írja: »A Tiborcz siralma bűvös elégiai hangként zendül meg koronként a tragoedia elejétől egész végéig. Hasonlít valamit a görög tragoediák chorusához, mely részvételével kíséri a küzdő szenvedélyeket, tanácsokat osztogat s imádkozik az Istenhez.« Mikor Gyulai Pál azt írja: »Valóban, akkori költészetünk részint görög és római alapokon nyugodott, részint Goethe és Schiller költészetének ez alapokkal rokon sajátágaiból vette táplálékát s a mint e nagy költők mindinkább kezdettek távozni a német élettől, hogy úgy szóljanak, mint Görögország derült gyermekei, annál jobban tetszettek a mieinknek« — akkor éppen nem magyarázza meg a Bánk Bán sikertelenségét keletkezése korában, hiszen a Bánk Bán úgy hangzik, mint a bálványozott Schiller. Abban is ellentmond magának Gyulai Pál, hogy annál jobban tetszett egy mű, minél inkább eltávolodott a nemzeti élettől, hiszen egy más helyen azt írja, hogy

a Bánk Bán azért nem tetszett, mert nem volt benne: »csak magyarok, csak mi magyarok«. Gyulai Pál továbbá Erdélyi János eszthetikai tanai szerint classicusoknak a szelid, gyöngé érzelmeket tartja. A classicus műben a szenvedély alig van ecsetelve, sőt gyakran meghalva, mint a görög szobrok legtöbbjén. Egyszerűség, mint a háromhúrú lanton, szemérem, minő a muzsáké: a classicus. De hát Melinda nem ilyen? Másrészt a görög és római költészetben csakugyan minden oly egyszerű, szelid és szemérmes? Az Ilias Achilles haragját zengi, mely olykor nyers is, nemcsak türelmes. A classicus Schiller legclassicusabb művében Melchthal szenvedélyes, az elemek tombolnak, a vierwaldstätti tó háborog.

Gyulai Pál azt is írja: »Minden classicailag fegyvelmeztet izlésnek vissza kellett döbenni, midőn Bánk kétségbeesetten fejét földhöz nyomva görgeti, vagy Petur véres karddal rohan a királyi palotába.«

Nos, Schiller: Die Verschwörung des *Fiesco* zu Genua cz. tragoediájában, abban a jelenetben, mikor Fiesco felesége holttestét megpillantja, felesége holttestére nyomja Calcagna fejét, majd saját arcát rejti el a holttesten. Ugyanaz a jelenet, mint a Bánk Bánban. Nem is volt visszatetsző az akkori classicus műveltségű közönség előtt. Lakfalvy Ede, soproni nemes ifjú 1793. május 11-én kelt, Schillerhez intézett levelében ezt írja: »Wie oft stieg mir der Wunsch bei Ihrem Fiesco auf: möchte doch Schiller einen Rákóczi, Nádasdi, Bánk verewigen. Dann beneidete ich Aeneas seinen Virgil nicht, nicht dem Achill seinen Homer, denn Schillers Geist ruhte über Ungarns Helden.«

Ez a magyar ifjú elragadtatással említi Fiescót s egy sorban Homerral és Vergillel. A Fiesco írójától várja Bánk drámáját. Katona is észrevette a rokonságot a két tárgy közt. A Fiescóban is említettnek a békétlenek, ott is elcsábit egy női erényt erőszakkal a gaz zsarnokság, ott is tánczvigalommal kezdődik a dráma, véres karddal is rohan egy-egy összeesküvő a palotába s a zsarnok ellensége hitvese holttestén épp oly physiologiai hűséggel tárja fel kétségbeesését, mint Bánk Melinda halálán.

A részletekben is van egyezés. Melinda úgy utasítja vissza Ottó szerelmi ajánlatát, mint Lenora Calcagnáét. Fiesco monologja a parancsolás, uralkodás gyönyöreiről a III. 2. jelenetében néhol szószerint egyezik Gertrud gögös monologjával, napesti ábrándozásával.

Fiesco az ablakhoz lép: »Der Mond ist unter.«

Gertrudis az ablakhoz menvén, kinéz: »Napest!«

Fiesco: Gehorchen! — Herrschen!

Gertrudis: Parancsolás! minő

Más már csak ennek még a hangja is,

Mint engedelmeskedni.

Fiesco: Wilde Phantasieen haben meinen Schlaf aufgeschwelgt.

Gertrudis: Csak ez is elfelejtetheti velünk

Rövid éltünknek álmatlan sok éjtszakáit.

Fiesco: Den geharnischten Riesen: Gesetz am Gängelbande zu führen!

Gertrudis: Törvényt kiszabni és úgy lenni e felett, mikép a nap sok világokon!

Schiller szelleme lebeg a magyar hősökön, a Fiescóé, de még sokkal inkább a Wilhelm Tellé.

A romlott udvar, az éperkölcű nép, a zsarnok és ravasz idegen befolyás rajza megvan mindkét műben. Ott az ősi Svájc és az osztrákok, itt a magyarság és a merániak lappangó gyűlölete tör ki a drámában. Itt Gertrud romlott udvarában kéjenczek, gyilkosok ólálkodnak, ott a császári udvar napfényében sütkérezik a buja Wolfenschiessen, az orgyilkos Johann herceg. A svájci derék és nyomorgó nép panaszát halljuk Armgart könyörgésében, Melchthal sötét híreiben; a magyar nép ép oly szomorú sorsát szívzaggatón Tiborc, Bánk kifakadásaiban. Gessler nemcsak zsarnok, de ravasz is, mint Gertrud. A két dráma főhőse kezdetben távol tartja magát az összeesküvéstől, sőt csendesíti azt, Tell a Stauffacherrel való jelenetben a Zwing Uri előtt, Bánk a II. felvonásban. Családjuk ellen való gaz merénylet teszi őket az összeesküvés céljának végrehajtóivá. Mindketten ekkor egy pillanat alatt elhatározzák, hogy megölik a zsarnokot. Tell még egy nyilat tesz íjába; Bánk felkiált:

Mely gondolat lesz agyvelőmben első
Zsengéjekor már meghatározás;

pedig előbb azt mondta Tiborcznak: »Türj békességgel!« mint Tell Stauffachernek.

Valóban sok volt a türni valója Tiborc és Stauffacher honfirtásainak. Az idegen befolyás alakjait mindkét darabban érzékinek, korlátoltnak, zsarnoknak, kevélynek, cselszövőnek, haszonhajhászónak, rangoskodónak, irigynek ismerjük meg, ellenben a svájci és a magyar nemzet alakjai közt becsületes, ártatlan, szabadság-, békeszeretőket, a lelkiismeretesség, hűség és önfeláldozás típusait bálmuljuk.

A közös kapzsiságot se feledjük az idegenek jellemvonásai-ból! Tiborc panaszolja a nagyúrnak: »Nekünk feleség- s porontyainkat kell befognunk.«

Melchthalnak is azt üzeni a helytartó: — I, 4. jelenet — adja át a legszebb ökreit; a paraszt szántson maga.

»Szép földeinkből vadászni berkeket csinálnak, a hova nekünk lépni sem szabad« — panaszodik Tiborc.

Ennyire még sem jutottak a svájciak. De a monarchicus országokról ugyanezt mondja Tell a fia kérdésére, hogy szabad-e ott a lakosoknak vadászni az erdőben: »Dem Herrn gehört das Wild und das Gefieder.«

E sok súlyos baj eredendő oka is ugyanaz: az osztrák ház országokat hódítani akaró mohósága a W. Tellben; Endre is országokat foglal, Gertrud Európa harmadán akar uralkodni. Magyar fiaink vérén — süvölti Petur. — Mintha csak az agg Attinghausent hallanók, mikor hűtlen öccsét, Rudenzet korholja: »Sie werden kommen mit unserer Armut ihre Länderkäufe, mit unserem Blute ihre Kriege zahlen.«

De gyűlölik is a bitorlókat Svájcban és a magyar hazában! Melchthal II., 2.: »Vor jeder Pforte, wo ich wandernd klopfte, entrüstet fand ich diese graden Seelen ob dem gewaltsam neuen Regiment.« Bánk is így szól a királyné színe előtt: »Bejártam az országot és mindenfelé csak az elbúsulást találtam: Udvarod átkozza minden és hazádfiit.«

Mégis közvetlen e kifakadás után mint hű jobbágy beszél és hajlik meg Gertrud előtt: »Parancsolt a királyném ... Jobbágyaid vagyunk.« Szinte fel sem foghatjuk.

De ime Tell is így beszél és hajlik meg Gessler előtt gyilkos tervvel a szívében ellene. Az alma sikeres célbavevése után, mikor Gessler hozzáfordul, Tell így felel: »Was befiehlt Ihr, Herr?« A viharzó tón is alázatos. Gyulai Pál szerint Bánknál ez hosszú alattvalói mivoltának, multjának tudható be; én azt hiszem, hogy sem nála, sem Tellnél az alázat nem ered hű alattvalói szívből. Meg kell ölniök megrontójukat: szívük csak ezt érzi. Megteszik s mindkettő kérkedik tetteivel, Bánk utóbb összeroskad, Tell nem. Itt már eiválík a két mű útja. De milyen sokáig találkoznak egy csapáson! Nem is említettem Bánk Bán patriarchális viszonyát Tiborczzsal, a mely szintén emlékeztet valamire: Attinghausen mesterkéletlen leereszkedésére a néphez. Katona hasonlatainak egyike-másika is Helvéczia hótakart tetőit juttatja eszünkbe:

Mint vándor a hófúvásokban, úgy
Lelkem ingadoz határtalan
Kétség között.

A kritikusoktól megrótt másik, körmondatos fele a képnek a háborgó vierwaldstätti tón hánykodó hajóra emlékeztet:

Eszem egy nagy óceánban
Lebeg, veszejtve minden csillagot.

A forradalmat, a háborút épp úgy elítéli Bánk, mint Tell. Mindez talán tudattalan hatás.

De itt az vált Katonában tudattalanná, a mi előbb lelkében tudatos volt; hiszen a W. Tellt ismerte, maga hivatkozik rá.

Mind e motívumok tehát kétségtelen adalékok a Bánk Bán keletkezésének lélektanához.

De ha nem tudnók is ily bizonyossággal, hogy Katona Schillernek ezt a kiváló drámáját ismerte, a Bánk Bán némely

helyéből erről meggyőződést szerezhetnénk. Vannak az eddigiek-nél is feltűnőbb egyezései a két műnek. Már a Bánk Bán I. felvonásában is találunk Tell-reminiscentiát. Ottó bizik, hogy Melinda szerelmes belé. Melinda könnyeire alapítja bizalmát; a nádor neje könnyezett, mikor Ottó elbeszélte szenvedését.

Melchthal mondja az V. felvonás 1. jelenetében: Wer Tränen ernten will, muss Liebe säen.«

A W. Tell II. felvonása után, a Rütlin tartott összeesküvés végén, az üres színpadon nem gördül le a függöny és a jég-hegyeken felkelő nap pompás színjátéka látható. »Die leere Scene bleibt noch eine Zeit lang offen und zeigt das Schauspiel der über den Eisgebirgen aufgehenden Sonne.«

A Bánk Bánban ugyancsak a II. felvonás végén, az összeesküvés után, a függöny legördülte előtt Petúr elragadtatva néz ki a hajnalsillagra: »Dicső fénycsillag!«

A napot, melytől tüzét kölcsönzi, nem látja a teremből, de a költő emlékszik a Schilleri napra, mert Petúr hirtelen gúnynyal hozzáteszi:

Lopott fény!

Petúr ebben a felvonásban úgy beszél Bánkhoz, mint Attinghausen Rudenzhez a II. 1. jelenetében.

Panaszát nem hallod elnyomtatott
Hazádnak és nem látod, mint potyog
Hazádfiának orcáján le könnye?

Attinghausen is így feddi öccsét:

»Dich allein rührt nicht der allgemeine Schmerz; jedes Biedermannes Herz ist kummervoll.«

Petúr így jellemzi az udvari diplomatiát:

Ez a derék asszony nagyon
Értett azon közönséges szokáshoz —
Mikép kelljen az édes reménység
Üvegszemét nevetve tenni fel.
De úgy hogy ők azt észre se vegyék.

Attinghausen Rudenzhez:

»Verblendeter, vom eiteln Glanz verführt, betrüg Dich nicht!«

Petúr:

Ha megmutatja,
Hogy a hazám boldogságán segít
Ezen szabadság eltörlése,
Egy szót se szólok.

Rudenz bizonyítgatja, hogy a szabadság eltörlése segít a svájcziaikon, de Attinghausen megczáfolja. Petur és Bánk pár-

beszéde a II. felvonásban tehát az Attinghausen és Rudenz közti jelenet hatása alatt készült.

A papságról nem éppen kedvezően nyilatkozik a köznép egyik drámában sem.

Tiborcz:

Tűrj békességgel, ezt papolta az
Apáturunk is sokszor: boldogok
A békességesek, mert isten fiainak
Hivatnak — úgy de tömve volt magának
A gyomra.

A W. Tellben Stüssi így említi a Gessler tetemét elszállító irgalmas barátokat:

Das Opfer liegt; die Raben steigen nieder.

A mellett egyik író sem akart egyházellenesnek feltűnni. Schiller a jámbor Rösselmann papot alakítja; Katona jegyzésében megírja, hogy azért nem szerepelteti Berchtold érseket mint csábítót, mert nem akar egyházellenesnek látszani. A legtöbb s a legnyilvánvalóbb hatás a két dráma IV. felvonásából tűnik ki. Tell a IV., 3. jelenetében, a küssnachts mély úton, a hol halálos ellenségére les, a Stüssivel való párbeszédében ezt mondja:

Dem Schwachen ist sein Stachel auch gegeben.

Schiller itt Anakreont idézi:

Bánk a IV., 6. jelenetében a Tiborczczal való párbeszédében ugyancsak ezt mondja:

A legcsekélyebb férgecskének is
Teremte oltalom-fegyvert.

Katona József tárgyához, Melinda sorsához mértén Anakreont tovább idézi mint Schiller:

»Csupán az asszonyállatról felejtkezett el« — végzi tündését a nádor.

Bánk és Tiborcz egy előbbi párbeszédéről már Arany János megjegyezte Bánk tanulmányában, hogy ez nem rendes párbeszéd, melyben amaz ennek szavára felelgetne. Bánk lelke a gyilkosság eszméjével küzdök; tudja, látja ugyan Tiborcz jelenlétét, hallja szavait, de csak mintegy gépíleg s a mit ennek mond, ez is főleg saját lelkiállapotára vonatkozik. Ugyanily helyzetben, lelkiállapotban beszélget Tell Stüssivel. De lássuk a két párbeszédet!

Midőn Bánk Tiborcz köszöntésére felkiált: »Útonálló!« — majd így: »Minek is becsület az emberek között!« némi homályos emlékezet lebeg előtte, hogy Tiborczt az éjjel már látta egyszer s ez akkor valami lopásról beszélt s az is ködlik elméjében, hogy ez a paraszt eddig becsületes volt. De ugyane szavak befelé is fordulvák: ő, ki eddig oly becsületes volt, most kénytelen gyilkolni, mint egy útonálló, mert becsülettel semmire sem boldogul. Tiborcz e sza-

vaira: »Időm lejárt jajj és panasz között« — »Munkálkodó légy, nem panaszkodó« — kiáltja újra Tiborcznak s tulajdonkép ismét csak magát ingerlé tette. Így foly az egész jelenet, a Tiborcz panaszja és Bánk küzdelme, látszólag párhuzamosan, de egymást mindegyre érintve.

Szakasztott ilyen jellegű, formájára, Tell és Stüssi párbeszéde.

Stüssi: Hier wird gefreit und anderswo begraben.

Tell: Und oft kommt gar das eine zu dem andern.

A pár beszédére válaszol, de arra is gondol, hogy a mély úton most lakodalmas menet halad muzsikaszóval és nemsokára halotti menetet fognak itt láthatni.

Stüssi: So geht die Welt nun. Es gibt allerwegen Unglücks genug: Ein Ruffi ist gegangen im Glarner Land und eine ganze Seite vom Glärnisch eingesunken.

Tell: Wanken die Berge selbst? Es steht nichts fest auf Erden.« Stüssinek felel, de Gesslerre gondol, ki szintén nem meg-ingathatatlan. Stüssi: Ein Ritter wollte zu dem König reiten und unterwegs begegnet ihm ein Schwarm von Hornissen; die fallen auf sein Roß, daß es vor Marter tot zu Boden sinkt und er zu Fuße ankommt bei dem König.

Tell: Dem Schwachen ist sein Stachel auch gegeben. Megint órá magára is vonatkozik a Stüssinek adott felelete.

Stüssi: Ja, wohl dem, der sein Feld bestellt in Ruh und ungekränkt daheim sitzt bei den Seinen.

Tell: Es kann der Frömmste nicht im Frieden bleiben, wenn es dem bösen Nachbar nicht gefällt.

Stüssi nem sejti, hogy Tell magáról is beszél, ép oly kevésbé, mint Tiborcz a nagyúr válaszainak súlyát.

Ime, művészi fogásokat is tanult Katona József Schillertől.

Bánk egy másik párbeszéde Tiborczczal a IV, 6. jelenetében inkább monolog. Hamlet is akkor mondja el leghíresebb monologját, mikor Ophelia is a színen van. Úgy eltűnődik, hogy csak a monolog végén veszi észre Ophélia jelenlétét, mint Bánk itt a Tiborczét és csak ekkor csap át a monolog a Hamletben is, a Bánk Bánban is párbeszédbe.

A W. Tellben is van egy híres monolog, melyet a dráma hőse nem mond el valóságban, hiszen a hangot nem rejti el a bodzafabokor és Gessler előfutárjai foglyul ejthetnék a kiabáló, fenyegetődző Tellt.

A gyilkosság előtti gondolatait és érzelmeit a színpad számára érzékíti meg monologban Schiller. Hasonló drámai technika ez a visióknak kísértetek alakjában való feltűntetéséhez. A Bánk monologja ellenben a valóságban is hangokban nyilatkozik meg, hiszen Tiborcz felel rá. Tellnek néma monologja hatott Bánk hallható monologjára, melyet azonban nem kell kiabálásnak, dühöngésnek vélnünk, melytől a nádor physikailag megerőltetvén, lecsilapodik s ezért nem öli meg rögtön a terembe visszatérő királynét.

Ezt a jelenetet Gyulai Pál helytelenül fogja fel. Bánk nem dühöng, hanem tündöklik; bölcsekedik az emberi természetről, a nőről s töprenkedőnek kell játszani a színpadon, nem kiabálónak, majd egy troubadour poesisével szól a törékeny virágszálról, a női erényről: ez csak nem dühöngés? Ha ordítóz, a szomszédos teremben lévő királyné csak nem hagyja ezt megjegyzés és óvóintézkedések nélkül. Bánk dühöng, de csak később, mikor Ottó betoppan, és tán lecsillapodik a dühöngés után?

Ellenkezőleg. Hogy a Melindával visszatérő királynéhez alázatosan beszél, annak oka az analog Tell-reminiscentián kívül előbbi tündő hangulatában van. Ha dühöngött volna, tovább dühöngene, mint Ottó megátkozása után teszi: ez a lélektanilag természetes.

Most lássuk a hasonlóságot Tell és Bánk monologjában. Tell monologjában az van, hogy bosszút állni akaró fogadalma: adósság, melyet meg akar fizetni.

Was ich mir gelobt in jenes Augenblickes Höllenqualen:
Ist eine heilige Schuld. Ich will sie zahlen.

Bánk ezt mondja: Meg fogok tán nemsokára nektek fizetni, jó név gyilkolói.

»Mach deine Rechnung mit dem Himmel Vogt!«

»Egész szegény nemzetségem megölt nevében kívánok majd számadást,« mondja Bánk.

A IV., 7. jelenetében a nádor így fakad ki a terembe visszatért királyné előtt:

A becsületes kinoztatik,
Megostoroztatik, kipörkölik szemeit.

Itt is talán Melchthal apjának sorsára gondolt a költő, kinek Landenberg kiszuratta a szemét.¹

Bánk tovább vádolja a királynét.

»Midőn ti legelőször asszonyom hazánkba jöttetek, a békeségnek édes istene Pannóniára monda akkoron egy átkot és a romlás angyla mormogta rá az áment.«

Hasonlót mond a kőművesmester Berta von Brunecknek: I. 4.

Wir waren frohe Menschen eh Ihr kamt, mit Euch ist die Verzweiflung eingetreten.

Berta és Rudenz szerelmének előbb epizódnak látszó, később a főselekménybe olvadó története is hatott az Ottó- és Izidórára vonatkozó helyekre, melyek szintén okszerűen játszanak bele a drámai bonyodalomba. Izidoráról is hiszi mindenki Gertrud környezetében, hogy rajong az udvarért, mint Rudenz Bertáról hiszi,

¹ Maga a kifakadás benne van szó szerint Plato Államában.

míg Izidora ki nem fakad a hideg, lármás udvar ellen a királyné előtt a IV. felvonás elején és nem ad panaszos kifejezést honvágyának, mint Bertha a vadászaton teszi. De a W. Tellben Rudenz a szerelmes, a Bánk Bánban a leány; míg a W. Tellben Bertha is szerelemre gyullad, mikor Rudenz nemes igazlelkűségét megérzi, a Bánk Bánban Izidóra kiábrándul Ottóból, a gaz csábítóból.

Befejezőleg megemlíthetem a látszólag kettős cselekményt: az összeesküvők küzdelme és Bánk családi sértődése emlékeztet a W. Tell látszólag kettős cselekményére: a Rütli szövetség tagjaira és Tell küzdelmére. Végül a jellemzés művészetében is kiváló mintája volt a W. Tell a magyar drámának.

Gyulai Pál Bánkban sokféle jellemvonást lát, a mi szerinte Shakespere jellemző művészetének hatása, de a miket Gyulai felsorol: inkább társadalmi állások, nem drámai jellemvonások.

Gyulai Pál szerint a költő Bánkot nádornak, bírónak, arisztokratának, lovagnak rajzolja; mi úgy véljük, hogy első sorban oly férfiúnak, kit kényes becsületérzés emel oly magasra. A többi szereplőben is legfőlebb két jellemző lelki tulajdonságot emel ki a költő. Ottó korlátolt és érzéki, Gertrud zsarnok és gőgös, Biberach cselszövő, Izidóra irigy, Melinda maga az ártatlanság, Petúr a meg nem alkuvás agitátora, Mikhált a békeszeretet jellemzi, Simont a lelkiismeretesség, Tiborczot a hűség.

Schiller is így jellemez. *A fenségesről* írt értekezésében kifejti, hogy a drámai hősnek mindenekelőtt physikai természetéből folyó indulatait, fájdalmát, kétségbeesését kell alakítani, aztán az értelem követelte s határozta sajátosságait és csak harmadsorban a sociologiai vonatkozásokat: viszonyát a társadalomhoz és ennek a hősré való reakcióját. »Die erste Forderung an den Menschen macht immer und ewig die Natur, welche niemals darf abgewiesen werden; denn der Mensch ist — ehe er etwas anders ist — ein empfindendes Wesen. Die zweite Forderung an ihn macht die Vernunft, denn er ist ein vernünftig empfindendes Wesen, eine moralische Person, erst alsdann ist es dem Anstand erlaubt, die dritte Forderung an den Menschen zu machen und ihm Rücksicht gegen die Gesellschaft aufzulegen, und sich — als ein civilisirtes Wesen zu zeigen.«

Schiller is tehát alakjai testi-lelki dispositiójára helyezi a fősúlyt. A zárkózott Tell, az erős Gertrud, a bölcs Attinghausen, az ingatag Rudenz, a nemeslelkű Berta, a gyerekes és vakmerő Walter, a zsarnok Gessler, a jámbor Rösselmann magukban is érthetők, nem adnak sok fejtörést az olvasónak. Annál bonyolultabbnak látszik egy másik dráma jellemzési módja, mely szintoly erősen hatott a Bánk Bánra: a *Hamleté*.

Toldy Ferencz irodalomtörténetében olvassuk, hogy az örökké habozó Bánk egy politikai Hamlet, kit elhatározatlansága örökös passivitásra karhóztat s kinek bosszútette is csak a percz által parancsolt önvédelemnek tűnik fel.

Gyulai Pál is írja, hogy Hamletben a fontolgtatás, beteges lelkiismeretesség megöl minden tetterőt. Ugyancsak Bánkról is azt írja, idézve e felkiáltását:

— Nem! —

Szeget szeggel, hisz a tilalmas és

Megengedődhető ravaszkodás

Úgy állnak el, mint a hazug és igaz —

hogyminden Bánk indulatának minden czél nélküli hánykódása, a sebzett kedély omló vére, a kétség és tehetetlenség percze.

E két tekintély nem ment fel a kérdés alapos és más oldalról való megvilágításától. Már azért sem, mert érvelésük nem kifogástalan. Bánkot nem vádolhatjuk elhatározatlansággal, mert alig hogy azt sejti, hogy a királyné Ottó bűntársa, így tör ki:

És a királyné álmos volt? Nem-e?

Hah, mely gondolat lesz agyvelőmben első

Zsengéjekor már meghatározás.

Hamlet sem határozatlan a bosszútett elhatározásában; csak végrehajtásának idejében az, mint Bánk is, a ki csak napestkor öli meg a királynét.

Ez lényeges különbség. Amaz gyengeség lenne, emez megokolható a körülményekkel. Bánk ravaszkodni akarása hamleti, de nála sem a kétség és tehetetlenség jele. Hiszen élénken ezt kiáltja ekkor:

Német, te megnyitottad a szemem!

Ezzel a felkiáltással éppen nem árul el kétséget vagy tehetetlenséget, sem hamleti tünődést.

A nádor jellemének összetettségét, melyet Gyulai szintén shakespeare-inek vél, már megczáfoltam.

Hogy Bánk jellemének a Hamletével való rokonságát állíthassuk, szólanom kell néhány sorban Shakespeare drámai hőseiről, hogy lássuk: mily szempont kínálkozik az összehasonlításra. Három oly tragoediából indulok ki, melyeket Katona kétségkívül ismert: Macbeth-, Othello- és Hamletből. Macbeth a maga akaratából indítja meg a cselekményt, a küzdelmet, hiszen a boszorkányok is az ő nagyralátó lelkének bűnös káprázatai. Othellót a drámai ellenfél, Jago hajtja küzdelemre. Hamlet sem sua sponte nem cselekszik, sem valamely neki ellenséges párt vagy egyén nem sodorja a rá végzetes küzdelembe, hanem családi körülményei kényszerítik rá. Ilyen drámai hős Tell is és ilyennek látjuk Bánk Bánt. A mi habozást, irtózást a cselekvéstől, a neki szánt szereptől Hamletben észlelünk, az megvan Tellben és megvan Bánkban is. Hamlet örült az életnek, mely éppen akkor oly szépnek ígérkezett a ter-

mészettől és sorstól egyaránt megajándékozott hercegnek s most tán önélete árán is bosszút kell állnia a buja orgyilkoson. Tell szereti a békét. Szívesen segít embertársain, saját élete árán is, de nem mások élete árán és most gyilkolnia kell. Bánk retteg a forradalomtól, a királygyilkosságtól és meg kell ölnie Gertrudot. Tell sem öli meg rögtön a zsarnokot, nem lövi ki a fia célbavevése után a második nyilat. Bánk is kétszer távozni akar a királyné terméből; csak akkor öli meg, mikor itt az utolsó alkalom, mikor már a királyné életére tör. Hamlet is csak akkor, mikor a király mérgezett töre már átjárta vérét. Tell is akkor, mikor Gessler halálhozó bosszúja különben kikerülhetetlen.

Miért nem hajtják végre tettöket az első kínálkozó alkalommal? Ez itt a problema.

Tellre vonatkozólag nem nehéz a válasz.

Mikor az erdőben először találkozik Gesslerrel, még a rémes megpróbáltatás előtt, nem akarja bántani a helytartót, a ki mégis reszket előtte. Zsarnokságáért nem akar véres bosszút állni, mint Bánk sem Gertrudon — ellentétben a békétlenekkel. Az alma szerencsés eltalálása után oly borzasztó lelkiállapotban van Tell, hogy saját magát, nem Gesslert sodorja veszélybe. Különben is a fegyvereseitől környezett zsarnok lesi minden mozdulatát. A háborgó tavon bilincs van a kezén. A küssnachts mély úton megöli Gesslert.

Hamlet és Bánk habozásának okát a két dráma többi párhuzamos, hasonló vonatkozásai közt tárgyalom.

Már Arany János idéz egy helyet, melyről Gyulai Pál helyesen megállapította, hogy a Hamlet tragoedia hatásán alapszik. Bánk mereven néz maga elé, a belépő és bezáratásáért őt kérdőre vonó Izidórára nem figyel:

Ha engemet Prometheusom csak egy
Hangyának és az égi tüzet talán
Még abba is sajnálva, egy hideg
Szerszámnak alkotott volna:

mintha mondani akarná folytatásul: úgy is meg kellene ölnöm a királynét. De észrevevén Izidórát, elnyeli e szavakat s hozzáfordulva, így végezi be a mondatot:

Úgy

Szolgálatodra még lehetne hangom.

Hasonló fordulatot találunk Shakespere Hamletjében is, midőn Hamlet az atyja szellemével való találkozás után az őt faggató Horatióknak ezt mondja: »Nincs oly gazember széles Dániában ki megrögzött cinikus ne volna.« Azt akarja mondani: mint a király, de meggondolja a dolgot és hirtelen másra csapja a beszédet.

Nékem ez Arany-Gyulai idézte helyen kívül még a következőkre terelődött a figyelmem.

A Hamletben a királyné neve Gertrud. Ez a körülmény is felhívhatta Katona figyelmét a Hamletre, úgyszintén az is, hogy annak a Gertrudnak az udvarában is napirenden voltak a dőzsölések. Hamlet újságolja Horatióknak: Hej! míg itt mulat, majd megtanítjuk inni emberül! Hamlet elítéli ezt az örökös dőzsölést, mint Bánk is. Hamlet apjának szerelmé hitvese iránt oly lángoló volt, mint Bánké Melinda iránt.

Hamlet: »S anyámért mint élt-halt — tőle még az ég szelét is eltiltván, nehogy zordúl érje arcát.« S most oly valakivel bujálkodik ez az asszony, ki Hamlet szavai szerint csúf satyr, míg apja egy Hyperion volt.

Bánk így jellemzi szerelmét:

Hát a világnak egyik pólusától a
 Más pólusig, szerelmeimben, én
 Miért öleltem mindent egybe? mért
 Mindent? miért tebenned, óh Melinda?

Ottó, a ki Melindával bujálkodott, oly csúf satyr, mint Klaudius király. Az Előversengésben Biberach így gúnyolja: »Ej, ej, kegyelmes úr, vigyázz, mert egy ily keszeg, sovány fiút az izmos Bánk bán bajusza egy végére tűz.«

A szellem ekkép panaszkodik a királynéra Hamletnek:

Ó átkos csáb és hízeltetés!
 Hogy oly, oly megejtők vagytok!

Bánk így kezdi monológját a IV. felvonásban:

Kecsegtetés, hizelkedés! Csupán
 Csak csillogó fények; s hogy mégis az
 Asszonyt becsalhatják a bűn fenék
 Nélkül való mocsáriba.

Az ifjú Laertes óvja hűgát Hamlettől:

Erény se ment a rágalmas fulánktól,
 Üszög senyveszti a tavasz szülöttit
 Gyakran előbb, mint bimbajok fesel
 S az ifjúság harmatdús hajnalán
 A mételyes kór legjárványosabb.

Kazinczynak 1790-ből való fordításában a két utóbbi sor így hangzik:

»Sohasem lehet a pusztító ragyától inkább tartani, mint az ifjúság harmatozó reggelein.« Katona vagy ebből vagy, a mi hihe-tőbb, egy német Hamlet-fordításból merít, mikor Bánkkal ezt mondatja monológjában:

A nevelésnek egy
 Jó magva sem marad szívökbe meg
 Mivelhogy a növésekkor tüzelő
 Indulatoknak pestises szele
 Kifújja mind.

Melinda alakja is sokban hasonlít Ophélia alakjához. A nádor hitvese és Ottó közt előbb oly szívélyes viszony volt, mint Ophélia és a dán herczeg közt. A mint Ophéliát inti a hízelkedőktől Laertes, úgy inti nejét a nádor és úgy fogadja meg Melinda is: Megemlékszik férje szavairól, mikor a herczeg letérdel előtte. A tébolyodott Ophélia így lép a királyné elé: »Hol ő felsége, a szép dán királyné?« Melinda e szavakkal nyit be Gertrudhoz: »Ez a magyar királyné?« Mindketten trágárul beszélnek örültségükben, ellentétben előbbi szemérmes magaviseletükkel. Ophelia örületében azt hiszi, hogy megbecstelenítették; Melindát megbecstelenítik, azért örül meg. A költői képzeletnek ugyanaz az átalakító ereje nyilvánul itt, mint az Izidóra-Ottó epizódban.

A W. Tellben Rudenz a szerelmesebb, a Bánk Bánban az udvarhölgy. Katona nem vesz át semmit nyersen, képzelete megfordítva délibábszerűen tükrözteti a távoli benyomásokat.

Bánk azzal sértegeti a királynét, hogy az kenőcsli testét-lelkét. Hamlet is ezt mondja Ophéliának: »Hallottam ám festegőtőzések felől is jó sokat; ép eleget: Istenadta arczotokra másikat csináltok.«

Végül: Ravatalozással, illendő temetés elrendelésével végződik a Hamlet is, a Bánk Bán is. »Engedd illendően eltemettetnem — könyörög Melinda ravatalánál Endréhez a nádor; Hamletnek Fortinbras rendel illendő temetést: e szomorú accorddal végződik mindkét dráma.

A legfontosabb megegyezést a két mű közt hőseik habozásában látom, melyet a tett végrehajtása előtt elárulnak. Miért habozik Hamlet a legelső kínálkozó alkalomkor bosszút állni s miért Bánk bán? Hogy erre megfelelhessünk, néhány sorban szólnom kell Hamlet és Bánk lelkivilágáról.

Goethe: Wilhelm Meisters Lehrjahre cz. regénye terjesztette el Hamletről azt a véleményt, hogy a dán herczeg olyan drámai hős, a kit nagy feladat elé állított végzete, a ki azonban élethivatásának betöltésére gyöngé. Hamlet e szerint a habozó jellemnek, a belső meghasonlásnak és a tétlenségnek fogalma. Goethe ezt ebből a mondásából következteti: »Kizökkent az idő — óh kárhozat! — hogy én születtem helyre tolni azt!« De ez a mondása nem az egyéni erőtlenség kifejezése, hanem annak megérzése, hogy tragicus sorsnak néz elébe, hogy öneki, a ki eddig boldog szerelmes volt, most felejténie kell szerelmet, boldogságot, csak a bosszút nem, mely őt is elpusztíthatja. Ez a mondása is hatott Katonára. Bánk a III, 3. jelenetében így kiált fel: Azért teremtettem!

És ugyanaz az értelme. Bánk is azt hitte, hogy boldogságra született s most megérzi, hogy önvesszte árán a női becsületet kell megbosszulnia.

A bosszúra való rá nem termettséget ez nem jelenti, csak sorsuk tragicumát, mely a contrast aesthetikai elvénél fogva annál mélyebb itt, mert nagy boldogság előzte meg. Hamlet éppenséggel nem puha jellem. Horatio csak őt tartja méltónak arra, hogy a szellem megszólítsa. Hamlet mondja, hogy sorsa testének minden izmát a nemeai oroszlánénál is erősebbé edzi. A sírban vele birkózó Laertest fenyegeti, hogy bár nem hirtelen és szilaj, de veszélyesség benne is van annyi, hogy jobb lesz Laertesnek félnie. Megtudjuk róla, hogy kitűnő vívó, a szellemektől sem fél, kalózzokkal harcol és a kedvese sírján is rettentő. Fortinbras rendeli, hogy holttestét négy tiszt emelje, mint hőst, ravatalra és így jellemzi:

Bizony belőle, hogyha trónra jut,
Dicső király vált volna egykor. Útján
Harczos szertartás közben hangosan
Sirassa harczy harsona!
Föl tetemét! Ó, csatasíkokon
Szép látvány, de itt csüggesztő nagyon.
Menj! Lőjjön a had sortűzet!

Így csak férfias jelleműt, így csak hőst temetnek.

Nem energiátlanságból halogatja bosszúját, hanem azért, mert nem akarja elhirtelenkedni. »Sokszor ment meg a hirtelenkedés« — mondja az V. felvonás 2. színében. Fél, hogy balúl üt ki. Ezért nem öli meg Klaudiust az első találkozásakor. Nem akarja elhirtelenkedni vallásosságból sem; azt akarja, hogy a gaz király bűnösen menjen a másvilágra, mint az ő apja. Csak ekkor lesz bosszúja teljes. Ezért nem öli meg a gyanútlanul imádkozó királyt. Nem akarja elhirtelenkedni tettét, míg a király bűnösségéről teljes tudomása nincs. A színi előadás után győződik meg, hogy nem rémlátás Klaudius gaztette. Nem akarja elhirtelenkedni a tettet anyjára való tekintettel.

Úgy akar végezni Klaudiussal, hogy a királynét a tett ne találja készületlenül. Ezért nem öli meg, míg anyjával bizalmasan nem beszélt. De mikor ez megtörtént, bátran a kárpit mögé szúr, hol a királyt sejtí, de hol a szerencsétlen Polónius rejtőzött.

Végül nem akarja elhirtelenkedni bosszúját, mert érdekében van, hogy a nép és az utókor ne orgyilkosnak véljék őt és igaznak Klaudiust. Ezért avatja be Horatiót a titokba, a mit szintén nem tesz meg rögtön, hanem csak a színi előadás előtt, mely időpontig Horatio feltétlen hűségéről, hallgatásáról már meggyőződést szerzett s a mikor Horatio éles szemére szüksége van. Bosszúját legjobbkor hajtja végre. Gaztettet követ el Klaudius újra, akkor öli meg; anyja már halott a méregpohártól: őrá már nem kell tekintettel

lennie; elhirtelenkedésről már nem lehet szó; a király százszoros bűnössége, gazsága világos; a nép előtt Horatio, a dolog tudója, igazolja Hamlet tettét. Mikor Horatio hercege után halni akar, Hamlet visszatartja:

Te élsz,
Számolj be rólam és igaz tusámról
E kétkedőknek;
Ó, hisz ha mindez, jó Horatio,
Titok marad, mily sebzett név fog engem
Túlélni.

Ravaszkodónak, örültnek kell magát tettetnie, hogy forrongó indulatait az udvar előtt elpalástolhassa s hogy ilyen hosszú idő után, de ily sikeresen állhasson bosszút. Népszerűsége is védi, ezért halogathatja tettét. Klaudius nem meri nyíltan megöletni: »Mi vészes, hogy ez ember szabadon jár. S mégsem sújthatjuk törvény szigorával, mert kedves ő a hóbortos tömegnek.« A szellemnek ugyan megígérte Hamlet, hogy szerelmi fohásznál gyorsabban áll bosszút, de ezt nem tiszta öntudattal fogadta. Halogatása lélektanilag is igazolva van, hiszen élete leghirtelenebb és legszilajabb perceiben, a sirba ugráskor, mondja magáról, hogy ő nem hirtelen és szilaj. Halogatnia kell bosszúját, holott a buja orgyilkos karjaiban tudja édes anyját. Mikor édes anyjával bizalmasan beszélget, arra kéri, hogy ne fogadja el többé mostani férje buja szerelmét s akkor ő, Hamlet, nyugodtabban fog viselkedni. Míg ezt anyjától nem kéri s nem hiszi, hogy ezt kieszközölte: önkínzó döbbenésekben, kifakadásokban örli testét-lelkét; különösen egy-egy erősebb ideg-emotio, így a színész szavalása után. Hogy Hamlet önvádjainak nem tétlen habozása, gyöngesége az oka, hanem anyja bűnös szerelme feledteté vele, hogy tervének éresre van szüksége, kitűnik abból, a mit eddig csodálatosképpen a Hamlet-interpretálások nem vettek észre, hogy megölt apja bosszút *sürgető* szelleme akkor jelenik meg Hamlet felizgatott lelkének, mikor édes anyját bujasága miatt keserű szemrehányásokkal illeti.

Mindezek elmondására azért volt szükségünk, hogy Bánk lelkében is olvashassunk.

Mikor a nádor megtudja Biberachtól Ottó készülő vagy már azóta elkövetett merényét, összezsapja kezét és talán Hamlet apjának bújdosó, kénköves lángok között égő szellemére gondol a költő, mikor Bánk így szólal meg:

Pokolbeli
Írtóztatosság büntetései
Földünkre jöttetek már?

S így folytatja:

El a királyhoz, a császárhoz, a
Pápához elmegyek s hogy elpirúljon,
Lerántom e parázna bíborosról
A szép álorczáját kacagtatón.
Óh, légy velem, hidegvér, légy velem!
Ne hagyj el, állhatatosság! hogy merőn
Nézvén szemek közé, becsületes
Tekintetemnél elvakuljon a
Szentségtörő!

Ez is teljesen Hamleti reminiscencia. Hamlet is hidegvért erőltetett magára, a színielőadáson merően akar Klaudius szeme közé nézni, hogy becsületes tekinteténél elvakuljon a szentségtörő. Bánk tekintetének villáma torkába fojtaná Ottónak a hazugságot, mint Klaudiust is megdöbbsentette a dán herczeg átható nézése.

Hamlet tomboló szenvedélyére ismerünk, melyet a bosszúvágy sugall, mikor hozzát teszi:

Meggyilkolom ott előtte
A bíboros gazembert és ha
Vesztőpiaczra hurczolnak, kiáltom:
Azért jutott hóhér kezébe Bánk, mert
Hitvese virtusát bosszúlta meg.

Az igazi Hamletté akkor lesz Bánk, mikor Biberach felvilágosítja az udvari erkölcsökről:

Vesztőhelyet sem fogsz te látni, hogy
Ottan rikolthassál — az ily rikoltót
Titokba szoktuk ám eloltani.

Hamletet sem merte nyíltan megöletni Klaudius, titokban akarta elpusztítani a távol Angliában. Bánk feleszmél: hogy ezt elfeledhette! Hiszen ő hivatalánál fogva tudhatott egyet-mást a fejedelmi udvarok csóka-igazságáról.

Ily fordulattal felel Biberachnak:

Német! Te megnyitottad a szemem!
S ily kábaságot akartam tenni? Nem.
Szeggel szeget! hisz a tilalmas és
Megengedődhető ravaszkodás
Úgy állnak el, mint a hazug s igaz.

Arany találóan jegyzi meg e helyről, hogy Bánk cselhez akar folyamodni, de hozzát teszi Arany János, hogy a nyílt, őszinte

Bánk nem az az ember, ki cselet tudjon szőni s így e szándék teljességbe nem megy, a cselet nem látjuk kifejlődni. Ha így lenne a dolog, ez nyilván dramaturgiai szempontból nagy hiba volna. Ha Bánk a bonyodalom elején cselre gondol és ezt a szándékát nem vonja vissza, és ezt még sem látnók kifejlődni, a dráma egy ki nem forrott, kidolgozatlan mű hatását tenné.

A cselhez forduló ravaszkodás igenis érvényesül a drámában. Ez éppen a Hamlet-tragoedia legerősebb hatása. A dán herczegnek is ravaszkodnia kell, sőt őrütséget kell tettetnie, hogy célját elérje. Bánk is ravaszkodik. Arany János is említi a királyné jelenlétében színlelt alázatosságát s egy kis ideig elfojtott érzelmeit. Ezzel szemben Gyulai Pál azt véli, hogy Bánk alattvalói múltjának hatása alatt beszél alázatosan a királynéval. De gondoljunk újra Tellre, a ki szintén alázatosan beszél a helytartóval az alma célbavevése után, szintén egy kis ideig elfojtja érzelmeit, gyűlöletét és csak azután, már nem bírva magával, nem gondolva önvészélyével, tör ki szenvedélyes dühe a helytartó ellen, mint Bánkkal is ez történik a királyné termében és Hamlettel a dráma több helyén. Ha kétségünk van aziránt, hogy Tell itt színleli az alázatot, gondoljunk a viharzó tavon való szerepére, mikor alázatosan igéri a helytartónak, hogy a partra hajtja a hajót s azután rászedi a helytartót. Ha oly férfiú, mint Tell, színlelhetett, a ki korra, jellemre egyaránt hasonló Bánkhoz, miért ne tételezhetnők ezt fel az ugyancsak a középkorban élő nádorról? Katona művészte oly hangulatot kelt bennünk, hogy Bánk így sem veszít rokonszenvünkből. Különben is az Arany említette helyen kívül több alkalunk van Bánk hamleti ravaszkodásáról meggyőződni. Izidórának adott válaszai is ravaszkodások, sőt ebben annyira megy, hogy Izidóra őrültnek véli Bánkot, mint Hamletet a környezete. Bánk is cselhez folyamodik, hogy terve sikerüljön. Izidórát bezárja egy oldalszobába, nehogy a királynénak jelentse a nádor nem várt hazaérkezését; Bánk tudja, hogy Izidórának bármikor bejárása van a királynéhez. Izidóra bezárásának másképp nem volna értelme. Így valóban csak napestkor jut a királyné színe elé. Ekkor tudja meg Gertrud, hogy Bánk az udvarban van, hogy Ottó elcsábította Melindát. Arany János és Gyulai Pál megrójják a drámában azt, hogy a királyné csak Izidórától tudja meg a nádor megérkezését, holott Melinda, mint Ottó beszéli Biberachnak, már reggel Gertrudhoz rohant, a férjével való heves jelenet után. Arany ezt szerkezeti hibának mondja, Gyulai így nyilatkozik: »Ki kell okoskodnunk, hogy mi az oka, hogy Melinda, a ki Ottó elbeszélése szerint még jó reggel a királynéhez szaladt, csak alkonyban találkozik vele, holott néhány szó vagy egy pár szabatosabb kifejezés elosztott volna minden homályt.« De hiszen ez a néhány szabatos szó, melyet Gyulai nélkülöz, benne van a IV. felvonás elején, már a mű első, 1821-ben Trattnernél megjelent kiadásában!

Izidóra azzal a mentegetődzéssel lép be Gertrudhoz:

Igaz, hogy rendelésedet

Tudtam, *mivel bé nem bocsájtatik*

Még maga Melinda is. De egy kegyelmet

Jövék kikérni.

Ime, egyszerűen azért nem találkozott előbb Melinda Gertruddal, noha már reggel hozzá rohant, mert be nem bocsátották. Az álomportól kábult királyné így rendelte, még a nádor nejét sem fogadta és ezért tudja meg csak a szintén engedelem nélkül megjelenő, de bejáratos Izidórától a nádor ottlétét. Így nem szükséges kihagyni a drámából azokat a helyeket, mint Arany János tanácsolta, hol arról van szó, hogy a nádor neje már reggel a királynéhez ment. Hiszen világosan kitűnik a drámából, hogy csak akart a királyné elé járulni. Így nem hihetetlen az sem, hogy Gertrudis csak napestkor Izidórától tudja meg Ottó csábítását, hiszen előbb senkit sem bocsátott színe elé és így senki ezt vele előbb nem is közölhette.

Arany és Gyulai azt is írják, hogy a költő nem ad számot róla, hol volt, mit tett a nádor hajnaltól késő délutánig. A dráma e tekintetben sem homályos. Bánk az összeesküvőkkel tanácskozott ez idő alatt. Ez kitűnik a műből. Mikor Tiborcz közli Bánkkal a III. felvonásban, hogy beiratkozott a békétlenek közé, Bánk felkiált: »Hah, hogy ezt elfeledhettem!« Nem is igyekszik az összeesküvéstől Tiborczot visszatartani, mint előbb Peturékkel tette. Mikhálra már előbb rábízhatta Somát, mielőtt a királynéhez ment. Bánk morogva lép be Gertrudishoz: »Helyesen, Istenemre az.« Mire vonatkozik ez? Morog, mintha folytatna magában egy előbbi megbeszélést. És mit helyeselhet? Az összeesküvésnek szól beleegyezése. A Bánki sértődés is megtörtént, melynek esetére a nádor az összeesküvésben való részességet ígért. Ha a napot nem töltötte volna a békétlenekkel, honnan tudhatná és mondhatná Gertrudnak, hogy Mikhál mint békekövet volt előtte nála és csak egy kis reményt kellett volna hazudnia, hogy a megtorlást elkerülje? A börtönbe hurczolt Mikháltól alig értesülhetett erről ily pontossággal. Viszont annyi tény, hogy Bánk nem árulja el az összeesküvőknek, hogy meg fogja ölni Gertrudot, a mint Tell sem árulja el a Rütli-szövetséghez tartozó halásznak gyilkos tervét. Ha megtette, úgyis kiderül: mondja Tell, gondolja Bánk. Ezért átkozhatja Petúr az alattomos gyilkost, de súlyt kell fektetnünk arra, hogy Bánkot nem nevezi meg annak. Nem tudhatta, hogy Bánk a gyilkos. Előzetesen nem közölte vele szándékát a nádor, nem is volt biztos benne, hogy ekkor megöli Gertrudot s mikor a királyné halála után a békétlenek Petúr élén berontanak, a nádort már nem találják ott, így Petúr azt is hihette, hogy egy az összeesküvéstől távol álló alattomos gyilkos magánbosszúból előzte meg őket a véres tettben

s ennek szól átka. Míg a nádor fel nem jelenti magát, Mihál sem tud egyebet mondani, mint hogy nem Petúr volt a gyilkos, hogy a királynét már halva lették.

E szükséges excursio után arra kell megfelnünk, miért habozik a királynével szemben álló Bánk a véres tettet végrehajtani, melyre elhatározta volt magát.

Majd azt emlegeti Gertrud előtt, hogy innen útja hóhér kezébe viszi, majd azt mondja: »Tán nem maradtam volna mégis itt,« majd könyörög Gertrudnak:

Légy most
Isten s hitesd el velök, hogy Melinda
Bánk bánra érdemes: úgy letérdelek
S imádlak én, kit ők nevetnek.

Vallásosságból riad vissza a tettől, mint Hamlet is? Látszólag így áll a dolog. Az »Isten«, »imádlak« szók a nádor lelkének ilyen háborgására vallhatnak. Petúrnak is előbb ezt mondta:

Előbb való a hit parancsolatja.
Istennek a kenettje egy királyi felség.

De Petúr azt felelte rá, hogy az Isten kenettje Endre, nem Gertrud, ez a rabló — az nem lehet. Maga Bánk monologjában fogadja, hogy az Alkotónak szentségébe való betörést fogja megbosszulni: az asszonyi gyöngeséggel való visszaélést. Vallásossága nem hagyja cserben, de ez még inkább tüzei a bosszúra.

Sokkal hihetőbb, hogy a királyné bűnösségéről akar teljes bizonyosságot; épúgy, mint Hamlet sem öli meg Klaudiust, míg gázságáról meggyőződve nincsen.

»Abban az esetben — írja Arany János — ha a királyné tudtán kívül vette be az altatót, Bánk nem tekintené oly vétkesnek, hogy megölje. Azon tépelődik, hogy bár a királyné czéljai bűnösök, magában az elkövetett tényben ártatlan lehet. Hiszen ha beleegyezett volna, mi szükség volt az altatóra. E kétség gyötri Bánkot. Azért kérdi Izidórától:

Egy szót csak, irgalmas lélek, hiszen
Az éjjel Ottóval még a mulatság
Után soká beszélt a királyné?

Tudni akarja, nem együtt főzték-e ki a támadást Melinda erénye ellen ily módon, hogy a királyné valami színleg altatópor bevétele után feküdni menjen s Ottónak szabad kezét adjon: Izidóra, ki előbb a Bánk eszelősnek látszó beszédén megdöbbsent s megsaj-

nálta őt, e kérdésből látva, hogy nincs semmi olyas baja, meg akarja magát bosszúlni a bezáratásért, különben is szerelemföltő Melindára és csípős feleletével úgy intézi, hogy Bánk érezze azt:

És a kegyelméből csaknem kijött,
De majd Melinda megbékélteté.

Bánk érzi a fulánkot. Fel is jajdúl: »Kígyói nyelv!« Azután a felelet szavai zúgnak lelkében. »Megbékélt« — mondja — gondolván: tehát a királyné kegyelméből Ottó azért jött ki, hogy ez a csábításban nem boldogult; hanem miután Melinda magát feláldozta, megbékélt. A két felkiáltás: megbékélt! álmos is volt! így függ össze: meg is békélt, azaz önként beleegyezett; álmos is volt, azaz tettette magát, mintha az egésze mit sem tudna, sőt hogy gyanúba se lehessen fogni, valami port vett be s feküdni ment.

Ezért folytatja Bánk így:

»Szépen kidolgozott csalárdkodás!«

Előre kifőzött terv. Ez ármányért jellemzi a királynét a következő sorokban oly vastag színekkel. Arany János e mesteri interpretálásából nincs mit elvonnunk s nincs mit hozzátennünk.

De a királyné termében már nem oly biztos a királyné bűne felől. Nem tételezhette fel érett gondolkodás után Izidóráról, hogy bevádolja a királynét, a kinek meghittje volt.

Csak kárörvendő pletykakedvének tudja be utóbb az udvarhölgy csípős szavait. Erre vall könyörgése a királyné előtt:

Melinda jó nevét te hagytad az
Udvarnak nyelvére tenni: légy most
Isten és hited el velők, hogy Melinda
Bánk bánta érdemes, úgy letérdelek
S imádlak én, kit ők nevetnek.

Még egy mozzanat tartja vissza egy ideig a tettől. Az Endréről való tekintet. Hamletnek kimélnie kell anyját, Bánknak Endrét. Petúrt is ezzel fegyverezte le:

Királytokat
Úgy tenni a királyi székre, hogy
Gertrudis estén szíve megrepedjen,
Fájdalmiban megölni érzeményit . . .

De mikor szívtelen szörnyetegnek véli Gertrudot, már nem fél attól, hogy estén Endre szíve megreped. Megöli.

Örvendj becsületed: lemosta mocskod
A vérkeresztesség

kiált fel. Becsülete, jó neve virulni fog — úgy tartja. Hamlet is ezzel a tudattal búcsúzik Horatiótól. Bánk is azt véli, hogy becsületérzésében senki sem kételkedhetik többé.

Bánk csalódik. Orgyilkosnak tartják, a lovagok nem vívnak meg vele. Endre lovagpárbaft rendel az V. felvonás végén: ez is tán a Hamlet hatása. Klaudius is az V. felvonás végén Laertest és Hamletet szólítja fel lovagi párviadalra, színleg a megölt Poloniusért akarván bosszút állni, mint Endre szívből Gertrudért.

Abban is megnyilvánul a Hamlet hatása, hogy gyönyörű mondások, örökbecsű sentenciák vannak a Bánk Bánban. Shakespere drámájában Hamlet, Laertes, Polonius fűszerezik beszédüket ezekkel. A Bánk Bánban a nádor és a királyné mondanak ily életigazságokat.

Katona József sokat tanult a véres esemény egyik feldolgozójától, még többet Babo lovagdrámájából, a legtöbbet Schillertől és Shakesperetől. Művere ezekből nem árnyék borúl, hanem fény derül. Schiller művében is sok az átvétel, Shakespere-ében is. Mégis remekműveket alkottak.

Hogy a Bánk Bán is az, dolgozatom még hátralévő részéből is ki fog tűnni.

* * *

A Bánk Bán mint legjobb nemzeti drámánk foglal helyet irodalomtörténetünkben. Ez az ítélet módosításra szorúl. Nem a mű kiválóságára vonatkozó részében, hanem műfaji meghatározása. Úgy vélem, hogy a Bánk Bán nem nemzeti, hanem lovagdráma. Sok jellemző sajátosságát a lovagdrámáknak látom benne és Bárány Rostájából kitűnik, hogy az első kidolgozásban még több volt a lovagdrámai motívum. Így nemcsak a IV. felvonás végződött gyilkossággal, Petúrt az V. felvonásban Bánk mint megvagdalt, vérző s a kínzástól összeroncsolt haldoklót vezette fel, a ki átkozódva a színen hal meg. Tudjuk, hogy Katona drámaírói pályája kezdetén teljesen a levente-drámák hatása alatt állott, azok túlságaiért lelkesült s hősei féktelen dühöngésében találta a drámait. Így érthető, hogy az első kidolgozásban a Bánk Bán sokban hasonlít előbbi műveihez.

De mostani alakjában is lovagdráma maradt. A leventedramák és lovagregények jellemző oldalai: egymás várát felduló lovagok, gonosz cselszövők, párbajok, börtönök, sok és nagy erény, sok és nagy bűn, ártatlanok üldözése váltják fel egymást a cselekményében. A leventadramák borzalmaiból az álházasságtörés, álmérgezés, a barátsággal visszaélés indítékai szerepelnek, a méltatlanul szenvedés, a gonosz rászedetés hitvány eszközei, gyilkosságok, bosszú, nőcsábítás, besúgó »titkos.«

Bűnös és ártatlan egyformán megsemmisül e műben, mint valamennyi leventedramában szokott történni; a félrebeszélés is ilyen lovagdrámai motívum, sőt álruhába öltözött lovagot is fel-

léptet a költő, magának a nádornak a személyében, és a kegyetlen várúr sem hiányzik, hiszen a Kisfaludy Sándor Micz bánjáról is van említés, bár más név alatt, de ugyanaz a levente-drámaszerű rege a természet ölen felnőtt gyermekről előfordul itt is. Házfelgyújtás és egyéb borzalmak sem hiányoznak. A lovagdráma nemesebb motívumai is mind fellelhetők. Bánk köszönteti ősi várát, még akkor is, mikor a vesztőhely forog eszében, melyre hite szerint vonni fogják. Petúr a czintermekben lenyugodott szülők letett csontjait említi, atyáik várait. Monarcho-arisztokratikus érzület, tehát lovagi felfogás lengi át a drámát: a királyi felség imádatszerű tisztelete. A nőtisztelet, a lovagi hódolat a gyengébb nem iránt szól Bánk szavaiban, a IV. felvonás 6. jelenetében és az egész V. felvonás a lovagkort idézi vissza igen találóan lelkünkbe.

Mindezek a vonatkozások mellett még mindig nemzeti drámának tekinthetnők, ha annak vonásaira is rátalálnánk. De ezeket alig találjuk.

Mikhál, mint az összeesküvők szószólója, csak a volt vagyont kéri vissza maguknak s a népnek fát, húst, szalmát, békességet és megelégedést: sem nem aranybullát, sem nem függetlenséget.

Bánk, mikor az összeesküvők pártjukra akarják vonni, így felel:

Abban eszköz legyek, hogy
Jajgasson a szabadságunk miatt
Szegény magyar hazám?

Itt világosan kimondja a költő, hogy az összeesküvők érdeke nem azonos a nemzet érdekével, sőt a legnagyobb ellentétben van vele.

Csakugyan: II. Endre uralkodása alkotmányos volt, csak a vagyonukban, kiváltságukban sértett oligarchák lázadoztak a királyné befolyása ellen s ez a befolyás sem fenyegette a nemzet függetlenségét.

Azonban Petúr alakjával szoktak leginkább a dráma nemzeti volta mellett bizonyítani. Iszik a magyar szabadságot éltetve; hazaszerető; azt feleli Bánknak, hogy meg kell erősíteni a kiváltságait, de ha a királyné megmutatja, hogy a haza boldogságán segít ezen szabadság eltörlése, egy szót sem szól. Nem is azt állítom, hogy Petúrék cosmopoliták, mint Biberach. Lelkes magyarok és ez is lovagdrámai motívum. A lovagok a leventadrámákban sűrűn említik hazájuk nevét. Simon és Mikhál oly szeretettel és büszkeséggel emlékeznek Spanyolországra, mint a magyarok Magyarországról. Bánk is fájó szívvel gondol hazája nyomorúságára, de nem ezért ont vért. Petúr szívesen hozna áldozatokat a honért, csakis ezért, de a drámában erre nincs alkalom, tehát Katona műve nem nemzeti történelmi dráma. Petúr benne első sorban mint

lovag szerepel. Lovagi felfogása kifejezésre jut a következő kijelentésében:

Görög, gubás, bojár, olasz,
Német, zsidó nekem, mihelyt fejét
A korona díszesíti, mindegy az,
Mert szent előttem a királyom és az
Asszonyt becsülöm.

Ime, a lovagi felfogás, mely nem ismer nemzeti korlátokat, nyilatkozik meg a Bánk Bán legmagyarabb szereplőjében is!

De még ezzel sem tekintem elintézettnak a kérdést. Az utolsó szó a dráma műfaját illetőleg a költőt illeti, a ki, már itt többször idézett értekezésében, kiváló dramaturgnak is bizonyul. Drámaköltészetünk egyik akadályának mondja, hogy a közönség a nemzeti dicsekedésekkel teljes drámákat kedveli. Érzi, hogy Bánk azért nem tetszett, mert nem a hazáért hal meg. Nem zengte meg benne Kemény Simon és Zrinyi Miklós hazafiúi feláldozását, mert nem is zenghetette. »A nézőt és olvasót — írja értekezésében — ízlésbe kell hozni, hogy nem mindig: a magyarok, mi magyarok! a szép. Ha ezeket föl nem is leli egy munkában, az még akkor is tökéletes lehet, midőn ezeknek hiányossága miatt elalszik rajta. A játékban nem igen nézi azt a magyar, hogy mint van a kidolgozás, hanem mint van a morál; ez lesz az írónak útmutatója, hogyha *dicsekedést akar aratni, nem jó alkotású, hanem csak dicsekedésekkel teljes hazai drámát* kell írni, még a szép tettek is elmaradhatnak: elegendő az, ha teletömetik a darab azoknak dicsekedő emlegetésével.« Ez az egész idézett rész Schillernek a fenségesről írt értekezésének hatásán alapszik. »Es ist offenbare Verwirrung der Grenzen, wenn man moralische Zweckmässigkeiten in ästhetischen Dingen fordert.« Ugyanebben az értekezésében tiltakozik Schiller a nemzeti, hazafias tárgyakra való rákényszerítése ellen is. Katona tehát egyrészt maga írja a Bánk Bán megjelenése után közvetlenül, 1821-ben értekezésében, hogy nem írt hazai drámát, azért nem aratott tetszést, másrészt Schiller esztétikájának hatása, hogy nem érezte kötelezve magát hazafias, nemzeti motívumok felvételére. Lovagdrámával van dolgunk és lovagi motívumból vezethető le tragicuma is. Itt tehát ellentétbe kell helyezkednem az eddigi Bánk Bán interpretálókkal: Gyurmánnal, a ki szerint Bánk tragicuma a felségsértés következménye; Gregussal, a ki azt tartja, hogy Bánk nemesise a kielégített bosszú sívár érzelme; Gyulai Pállal, a ki abban látja Bánk tragicumát, hogy a nádorból törvénytapaadó, a király kegyeltjéből felségsértő, az alkotmányos államférfiúból forradalmár, a lovagból nőgyilkos, a büszke úrból megalázott szerencsétlen lesz. Gyulai Pál még folytathatta volna ezt a felsorolást: a szerelmes férjből átkozódó apa, Endre barátjából ellenség. Hiszen látni való, hogy Gyulai antithesisei a *bonyodalom* phasisait érintik, nem a *catastrophát*. Mint felségsértőt

nem látjuk Bánkot szenvedni. Gyurmán téved. Bánk kérkedik tet-tével a király előtt. Monarchiai hite sem rendült meg, mert az V. felvonásban mély tisztelettel hódol a királynak. Gyulai Pálnak azzal a felfogásával, hogy a lovagi törvény ellen vétett, mikor asszonyt ölt, egyetérthetnénk, mert Bánk megrendül, mikor a király lovagjai nem vívnak meg vele. Így is igazolva lenne álláspontom: hogy a Bánk Bán lovagdráma. De nem ez a pillanatnyi megrendülése az ő tragicuma, nem ez, annak a mérhetetlen, a kínpad iránt is érzéketlenné tévő szenvedésének oka, hanem Melinda halála. Nem is vétett Bánk a lovagi *érzület* ellen. Soha nemesebb védőjét az asszonyi nemnek, mint a minő Bánk a királyné megölésének órájában is a monologban, nem is képzelhetni. A királynét nem tekinti nőnek, hanem szörnyetegnek. Az V. felvonásban a lovagok eleinte nem vívnak meg Bánkkal, mert a bűnös Gertrudért nem akarnak lándzsát törni. A legfényesebb bizonyosság a mellett, hogy *ez* az asszonygyilkosság nem disqualificálta Bánkot, a lovagot. Csak a mikor azt hallják a király lovagjai, hogy Gertrudis ártatlan, tehát oly asszony, kit védeni lovagi kötelesség, fordulnak el gyilkosától. Bánk tragicuma ebből a mozzanatból fakadhatna. Nem egészen tisztán és művésziiesen, hiszen kiérezzük a drámádól, hogy a nádor még ekkor sem tarthatja oly ártatlannak a királynét, mint a király lovagjai. Tragicuma nem volna tiszta. De nem is lenne művészi. Bánkról végső benyomásunk nem lehet az, hogy orgyilkos, épúgy mint Tellről sem; vagy Hamletről, hogy gyáva. Katona József el is kerülte ezt az örvényt, sokkal művészebben mint Schiller, kinek Parricidával kell subtilisan beszéltetnie a különben naiv lelkiületű Tellt, hogy hőstét igazolhassa; elkerülte sokkal hatásosabban mint Shakespere, ki Fortinbrassal hősnek mondatja a halott Hamletet, hogy ne a hősiséggel ellentétes felfogás legyen utolsó benyomásunk.

Katona *érezet*i velünk, drámai erővel, hogy Bánk szenvedésének oka, tehát tragicuma: Melinda halála. Ez az ő marczangoló fájdalma, melyet annál nagyobbak képzelhetünk, mert a legboldogabb szerelem után szakadt szívére.

A költő tehát nem a lovagi törvény megsértéséből vezeti le hőse tragicumát. Miért tartom mégis művét lovagdrámának? Azért, mert lovagi érzülete sodorja szerencsétlenségbe. A jó név, a jó hír: a lovag legféltettebb kincsén ejtett csorbának megbosszulása adja kezébe a gyilkot:

Ha tízszor, harminczszor megölt,
Ha kincsemet rabolta el, ha széjjel
Szaggatta gyermekimet, feleségemet,
Még tán megengedhettem volna, de
Ő jó nevét ölé meg nemzetemnek
Rút öccse által, a föláldozott
Becsületet kiúzta udvarából.

Így vádolja a király előtt Gertrudot. A jó, a tiszta név a legféltőbb kincse. Mikor meghallja, hogy az összeesküvők jelszava: Melinda, így jajdúl fel:

Melinda szép, mocsoktalan neve!
Titoknak lett zára a Melinda szabad neve!

Már félig kivonva a kard a királyné megölésére, mikor könnyörgőre fogja a dolgot Gertrud előtt: némítsa el a kárörvendő udvar kaczagását, akkor imádni fogja.

A királyné egy mélyértelmű parabolával felel.

Csak hadd nevéssenek: hisz a hasonló
Történet életünknek azon szokott
És kedves ízetlenkedéséhez
Tartozhat, a mely megneveltető.
Már úgy születünk, mint a szegény
Emberbarátink kárán tapsolók;
Hiszen ha hét az utczán hétszer el-
Esett, azon szint' annyiszor kaczagjuk
Magunkat el. — A szánás akkoron
Jön csak, midőn látjuk, hogy egyike
Többé felállni nem tud.

Bárány Rostája parodikusnak, komikusnak találta ezt a helyet és kihagyását tanácsolta. A költő bizonyára súlyt fektetett erre a parabolára, hogy ez egyben nem követte barátja tanácsát. Súlyja is van. Tanulságában rejlik a Bánk Bán tragicuma. Bánk azt hiszi, hogy Gertrudis csak kacagni akar szerencsétlenségén, hogy csak ez a jelentése. A példázat mély értelme az, hogy a jó név elvesztése akkor, mikor ez annak a következménye, mintha valaki megbotlik az utczán, a miről nem tehet az illető, *és Melinda botlása, elbukása is ilyen*, még nem ok mély szánásra. Csak ha ez az utczán való botlás halálos, ha Melindát örökre elvesztette volna, akkor volna Bánk szerencsétlen. Melinda is sejti ezt. Mikor Tiborcz elvezeti a királyné terméből, Bánktól elérzékenyedve kérdi:

Látlak-e megint?

Bánk nem felel. Hitvese így tűnődik:

Igen — megént! Mély síromon
Túl a halál szép halvány angyala
Meg fog mutatni megént!

Meg fogja mutatni: szépnek, nemesnek, feledhetetlennek.

Mikor Tiborcz Melinda holttestét hozza, Bánk megérti Gertrudis paraboláját és Melinda jóslatát.

Melinda, serkenj fel, hisz' ismered
Te Bánkodat, nem ezt akartam én,
Nem ezt.

Bánk feled minden gyalázatot, csak szerelmére emlékszik, boldogságára, gyermekének anyjára, kit senki sem pótolhat. A jó névért gyilkolt és kínoztta Melinda lelkét. Ime milyen semmis a jó név! A lovagok megvetik, lovagi becsületét nem menthette meg és Melinda halott. Mit neki kínhalál? Nem érezné. Csak Melinda elvesztése fáj. Szeretne meghalni a vérpadon, a pokol tűzén égni, csak azt nem érezni, a mit érez. De nem tehetett másképp. Lovagi mivolta, kinek vérévé vált a jó hír, a kényes becsületérzés, nem engedte, hogy elkerülje nagy szerencsétlenségét. A tragicum szükség-szerűsége a Bánk Bánban a legkérelhetetlenebbül érvényesül. A világirodalom egyik legtragicusabb drámája a Bánk Bán: egy kiváló egyéniség szükségképpen nagy szenvedése és bukása, mely mindvégig részvéttel és félelemmel tölt el, táruul fel előttünk.

Bukását néhány tanulmány nem találja teljesnek, mert nem physikai halálban jut kifejezésre. Rákosi Jenővel szemben, a ki a tragicumról írt művében azt véli, hogy Bánkot a költő csak azért nem sújtotta a legnagyobb büntetéssel, a halállal, mert nem talált megfelelő halálnemet: megjegyzem, hogy a halál a keresztyén középkor felfogásában nem iszonyat tárgya, mint az antik görög felfogásban, hanem megváltás földi szenvedéseinktől. Ez a mi drámánkban is kifejezésre jut:

Király, — a büntetés már ennek irgalom.

Sólyom mester szavai, a ki kéri Endrét, hogy ne sújtsa halállal a nádort.

Ez a felfogás Katona drámájában korrajzzá magasztosul, ha figyelembe vesszük, hogy annak a királynak udvarában vagyunk, a kinek leánya Szt Erzsébet, unokája Szt Margit. Rákosi Jenővel szemben hangsúlyoznunk kell, hogy a költő nem töprenghetett megfelelő halálnemen, hiszen a keresztyén középkor felfogásában és a magyar középkor eszmevilágában van költői alapja Bánk életbenmaradásának. Hogy mi történt vele azután? Ez aesthetikailag művelt nézőnek, kit áthat Katona művészetének teljessége, egysége, nem is jut eszébe. Vagy ha igen: Hamlet szavai zsongnak lelkében: a mi ezután jön, »a többi — néma csend...«

Beöthy Zsolt a tragicumról szóló művében felsorolja azokat a költői termékeket, melyekben a catastropha nem a physikai halálban nyilvánul. Az antik görög drámai hősök közül Xerxest, Kreont, Oedipost említi Katona József igazolására, az újabb költői művek közül Teleki László Kegyenczét, Arany Ágnes asszonyát, Ahasverus legendáját. Én *Hebbel Gyges és gyűrűje* cz. tragoediáját is ide sorolnám. Gyges sem hal meg, mikor hitvese, Rhodope erőszakos halállal elpusztul, épúgy mint Bánk sem hal meg, mikor Melinda erőszakos halállal hal. Rhodope is azért veszti életét, mert női becsületében, szemérmében meggyalázták. Férjén kívül idegen férfi is látta, bár tudtán kívül, hálósobája szentélyében, szemér-

mes női szépségében. A mint a Bánk Bánban Gertrud parabolája sejteti, hogy lesz olyan kor, mikor egy Melindának nem kell elpusztúlnia, és a *Fiesco* Berthája, kit szintén erőszakkal ejtenek meg, nem is pusztul el, úgy Hebbel tragoediájában Kandaules király mondja ki, hogy egy jövődő korban a női báj, mint minden aesthetikai szép, az embertársak gyönyörúsége lesz, nem az egyesé. Rhodope még nem ennek a kornak az asszonya, ezért válik tragicus alakká.

Melinda és Bánk bán a lovagkor emberei, mikor a jó név elvesztése halállal, pusztulással jár. Ime, a német irodalom legtragicusabb drámairója művével is congenialis magyar elődjének Bánk Bánja.

A katharsis, mely Schiller aesthetikája szerint az eszménynek, valami értékesnek megérzése a tragikus bukásban, szintén a legnemesebben nyilatkozik Katona művészetében. Bánk bán földöntúli hitvesi szerelmének mély benyomásával távoznak a színházból.

Ez a gyönyörködtető mozzanat a pusztulás képében: a katharsis, mely a tragicumot megkülönbözteti a pusztán szomorútól.

DR. HARMOS SÁNDOR.

ADALÉKOK A MAGYAR SZÍNMI TÖRTÉNETÉHEZ.

Az 1909-ik év november havában hosszas kutatás után Trencsénben, a piarista-rend kéziratárában öt, eddig ismeretlen, jezsuita iskoladrámát fedeztem fel. Hogyan kerülhettek oda jezsuita iskoladrámák? kérdezheti valaki. Erre könnyű megfelelni, ha tudjuk, hogy e gymnasium a jezsuitáké volt. Lippai György esztergomi érsek alapította azt 1642-ben. Püski János nyitrai püspök pedig kivitte III. Ferdinándnál azt, hogy a szkalkai apátságot a jezsuiták adományozta (1644) a trencsényi rendház és collegium építésére (a szkalkai apátságot szent Benedek tiszteletére alapították, a ki az ottani barlangban remetéskedett és a kit ott ölték meg). A jezsuiták először Szkalkára mennek (1645), innen pedig Trencsén városába, ahol igen barátságtalanul fogadják őket. Ennek ellenére 1648-ban megkapják a királyi engedélyt iskolaalapításra. Lassanként felépítik a templomot (xav. szent Ferencz tiszteletére), az iskolát és a rendházat (melyekre Lippai érsek kb. 100.000 frt.-ot költött). Háborúskodások és elemi csapások sokszor megzavarják az iskolai életet, míg végül a rendes kerékvágásba jöhet. Tudvalevő dolog, hogy a jezsuiták, ha valahol letelepedtek a legszebb és legtágasabb helyiségből színházat csináltak és nagy súlyt helyeztek a színpadi készletek pompájára és a díszes jelmezekre. Mert képezni akarták egyrészt növendékeiket szerepeltetésükkel, másrészt pedig a nagyközönséget akarták bevonni az iskolai és hitéletbe. Így volt ez Trencsénben is. A harmadik emeleten a legtágasabb helyiséget színházzá alakították. Akadtak azután pártfogók, akik részben a jutalmazások költségeit fedezték, részben a színház feldíszítéséhez és a színdarabok fényének emeléséhez járultak lelkes adományaikkal. Így ott van közöttük az alapító unokaöccse, Lippai Miklós, vághelyi prépost, Szapáry János és Pál grófok és mások. Előadásokat tartottak nagy egyházi ünnepek alkalmával, jeles férfiak tiszteletére, farsangkor és az év végén. Farsangkor bohókás dolgokat és mulatságos közjátékokat adtak elő. Legdíszesebb az évvégi volt. Erre hivatalosak voltak a szülők s a patronusok, a hatóságok. Szerepelni csak az szerepelhetett, aki tanulmányaiban erre érdemessé tette magát. A főszerepek vitelére nagy érdemek kellettek és a legjobb tanulók játszották. Valóságos vizsgálat volt az előadás díjkiosztással egybekapcsolva. Rendesen korán délután kez-

dődött. A közönségnek meghívókat osztogattak, melyeken rajta volt a dráma tartalma, tanúsága és a szereplők nevei. E művek eleinte csak latin nyelvűek voltak, később magyar, tót, német nyelvűeket is adtak. Eleinte vallásos tárgyat dolgoztak fel e darabok, később felölelték a történelmet, végül pedig az élettel is kapcsolatba léptek. Trencsénben is vallásos tárgyúakkal kezdik (1650), de idő múltával történeti tárgyúakat is adnak elő. Eleinte latin nyelven vannak írva e darabok, később magyar nyelvűeket is adnak (sőt Trencsénben tót nyelvűt is).¹

1773. júl. 21-én kelt bullájával (Dominus ac Redemptor kezdetű) XIV. Kelemen pápa feloszlatja a jezsuita rendet. Magyarországon ezt ugyanez év szept. 20-án hajtja végre Mária Terézia (vagyonukból a tanulmányi alapot teremtvén meg). A trencsényi jezsuita házat ez év okt. 21-én oszlatták fel. 1773-tól 1776-ig exjesuiták tanítanak. 1766. augusztus havában Mária Terézia a piarista rendnek adja át az intézetet, akik nov. 7-én kezdik meg a tanítást. Ez időtől kezdve napjainkig ők vezetik ez intézetet (bár a tanulmányi alapból az állam is hozzájárul fentartásához).

A mondottak alapján nem fogunk csodálkozni, hogy a piarista rend kéziratárában jezsuita drámákat találunk Trencsénben.

Lássuk ezek után egyenként a kéziratokat!

* * *

Időrendben a legelső a »Malcontento úrfiak. Tréfás játék« (farsangi játék, 16 lap hosszú), melyet »In Bachanalibus Tyrn« adtak elő, vagyis Nagyszombatban. Mely évben került ott színre, azt nem tudtam biztosan megállapítani. Évkönyveik nem emlékeznek meg e darabról (l. bud. egyet. könyvtár kéziratára: Annuae Coll. Tyrnaviensis 1711—1765, 1766—1772, Ab 123 et 125, az iskola drámákat kijegyezte belőle Fináczy Ernő Egyet. Phil. Közl. 1900. 460—462). A kéziraton jelenleg »1762« áll, de tisztán kivehető, hogy ez javítás. Ha nem csal a szemem 1772 állott alatta. Én mégis az 1762. évszámot fogadom el mert azt hiszem, hogy a javítás a másolótól származik, mivel a javítás tintája és kézírása megegyezik a többivel. Tudnunk kell ugyanis, hogy e darab gyönyörűen írt másolat. Arra a kérdésre, hogy e darab hogyan került Trencsénbe, azt felelem, hogy vagy kikölcsönözték e darabot a trencsényiek a nagyszombatiaktól, vagy pedig egyik ott működő rendtaguk vitte magával.

A darab igazi iskola dráma. Igazi gyermekek, konviktusi növendékek szerepelnek benne. Gyermekekességeket játszanak. Iskolai és konviktusi dolgokról szól.

¹ A darabokat, melyeket Trencsénben adtak felsorolja: 1. Vlahovits Emil: A trencsényi kir. kath. főgymnasium története. A trencsényi főgymnasium értesítője 1895-ből. — 2. Bayer J.: A magy. drámairod. tört. II. kötet. 385—394. A jezsuiták isk. drámái. — 3. Fináczy E.: A magyarorsz. közokt. tört. Mária Terézia korában. I. köt. 117—128. I. és Egyet. Phil. Közl. 1901. 396—398.

A »prologus« következőképpen tájékoztat bennünket e farsangi játékról: »Ezer meg kettő az Emberek gondgya; számtalan, külömbféle s ellenkező kívánsága, úgy, hogy csak lámpással kell keresni, a ki maga szerencséjével és sorsával megelégedne. Ennek valóságát bizonyítani fogja kis játékokskánk, melyben a malcontento úrfiak elő beszélnek gyermeki állapotoknak keserves bajait és azokat Mercurius által be mutatván az Isteneknek a gyermeki ígátul szabadulást fognak kérni Jupitertől. Mi lesz a vége? Mit nyernek rajta? meghalljátok tőlem s a társaimtól ezentúl, csak figyelmezzetek ártatlan panaszainkra. Ha érdemesek leszünk szánnyatok meg, ha nem, maradgyunk, a mint voltunk. A Dieu!«.

Íme tehát az elégedetlen emberekről, az iskolai és konviktusi bajokról akar a szerző a szinpadról szólani.

A darabot egy »Üdvözlő Ének nyitja meg, mely nagyon emlékeztet Faludi verseinek ritmusára.

»Üdvözlünk vendégeink,
Drága kegyes uraink,
Mulatságunk érdeme,
Az lenne, ha teczene.

A mint hogy érkezhetünk
S Néktek kedvet tehetünk,
Csekélységünk rajta lesz,
Ha meg szántok vége lesz.

A mit tréfánk képzeni
S Játékunk fog végzeni
Megtudgyátok; mulatást
Kivánunk s kis halgatást«

A farsangi játék tartalma a következő: I. végezés. Mercurius, Jupiter földre küldött követe, panaszkodik, hogy mennyi dolga van azért, mert az emberek mind elégedetlenek és istenhez küldik őt közbenjáróul. Az »egyik gazdagságot, a másik mélytóságot, a harmadik szabadságot, a negyedik zsák pénzeket, az ötödik gyenge puha ételt, a hatodik meg a többi a patvar tudgya mi a nadragulyát kíván magának.« És kik alkalmatlankodnak legtöbbet szegény Mercuriusnak? »Azok a fogatlan inaszak, ránczos, fotos, sánta, béna, görbe, köszvényes vén banyák«. Mindezekért Mercurius fel akarja mondani Jupiternek a szolgálatot. Kétségbeesésében kész inkább katonának beállani. Éppen mikor e gondolatokkal foglalatoskodik elébe toppan Bancsi deák. Mercurius azt hívé eddig, hogy legalább a gyermekek megelégedettek. De lám ez is király szeretne lenni. Mert neki világra szóló eszméi vannak. »Legelőször — mondja — csendességet, békességet szerzenék országomba,

hogy hadak, vérontások, ostromlások s mindenféle versengések távol legyenek; így kiki félelem nélkül lévén, bátran, vigan, kedvére élhetne.

Magam pedig szép paripákat, lószerszámokat, cifra fegyvereket, kopókat, agarakat, vadász mestereket tartanék, hogy vadászattal, nyulászattal, lovaglással, mikor kedvem tartaná, mulathatnám magamat. Emellett cifrán öltöznék, mindenkor sarkantyús csizmát, vörös nadrágot hordanék. Ha mikor megunnám magamat, musikákat, bálakat, tánczokat vendégségeket indítanék . . . A tanulást, az iskolákat, leczkéket átallyába megtiltanám egész orszá-gomba: a nyírfákat gyökerestül kiirtanám.¹ — Mercurius megígéri, hogy közbe fog érdekében járni, voltaképpen azonban esze-ágában sincs azt megtenni. Ezután távozik. Bancsi már egészen beleéli magát világboldogító terveibe, mikor odajön Buczkosi és Ugrassi. Ez utóbbi bevádolta Buczkosit azzal, hogy megette kalácsát (ami igaz is), amiért Ugrassi elveri őt, bár az a praeceptornál való feljelentéssel fenyegeti őt. Buta Marczi, az úrfiak öreg inasa rendbe hozza őket, miközben az egyik énekl:

»Nincs kedvesebb kincs a szabadságnál,
szabadságnál,
Mert soha nem ismér az rabságot,
Se másnak nem fizet ő bírságot.

Farkas ha koplal is, de hogy szabad,
de hogy szabad.
Nem cserélne semmi szerencsével
Se Kalmár Ebével, se pénzével.

Mert Kalmárok Ebe szekér farkán,
szekér farkán,
Kötve van, nagy Láncz fűg az ő nyakán,
Farkas úr magának jár szabadán.

Ugy mink is Gyermecskék szabadsággal,
szabadsággal,
Vigadunk, örülünk életünknek,
Egy gondgya, egy vége örömünknek.«

II. végezés. Buta Marczi az úrfiakat rendbe hozva, figyelmezteti őket, hogy ne legyenek rendetlenek, mert — farsang vége lévén — bál lesz. E »sárkányfiúk« erre egész magukon kívül vannak örömlükben. Ezért Buta Marczi leszidja őket. De Pupos, a legidősebb úrfi, ép e pillanatban jelenik meg és hallva a szolgál beszédét, megdorgálja őt.

¹ Tehát divatban volt iskoláinkban a vesszőzés

Buta Marczi erre elkezd panaszkodni: »Az úr, az asszony, a cselédek, még a macska és majom is mind rajtam csépölnek, az úrfiak pedig csak nevetik; sőt még több bajt szereznek, mikor reám kenik csinnyaikat. Ha törik, ha szakad valami (— talán eredeti alakja a közmondásnak —), mindgyárt Buta Marczi volt az oka; ha ledül a korsó, ha valami láрма esik a szobába, Buta Marczi cselekedte, akár minémű fogatkozás történik, mind Buta Marczinak kell adózni érte.« Ha kedvökben járna, nem lenne így, mondják az úrfiak. »De ugyan ki tudna kedvére járni az úrfiaknak — feleli Buta Marczi, — mikor olyan kényessek, mérgesek, akaratossok, kötődnek minden bolondságért, pörölnek, dömbölnek (dörmögnek helyett) mint a fogatlan vén asszonyok.« Miért nem lett úrrá, felelik neki. Mire így válaszol: ha úrfi lenne megbecsülné magát és jó lenne. Erre kijelentik, hogy úrfinak lenni se valami jó dolog. Hiszen »nincsen boldogtalanabb idő a gyermeki esztendőknél. E perczben éppen közéjük Mercurius, a kinek elpanaszolják keserveiket. Ők szegény gyermekek a teremtmények között a legboldogtalanabbak. Es ha az öregek visszakívánják ifjúságokat, ezt azért teszik, mert elfelejtik idő múltával az akkori bajokat. Kérdi Mercurius, hogy miért jókedvűek, frissek, vígak többnyire mégis. Ez csak ámitás, felelik. Mert szívük keserű, hisz »a ki csak elő talál, mind parancsol velünk, mind urainknak tartják magokat, minden lépésünket vizsgállyák, dorgállyák, egyszóval ha mindgyárt a fejünken járnánk is, annyi sok uraknak nem tehetünk eleget. — Kedvünk szerént baj nélkül nem esik nekünk egy mozdulásunk: hajnal kezdetétől egész sötét estig mások akarattján kel járnunk. Reggel talán édesden esne a nyugalom, mert ki fáradtunk, megvonyák a harangot, ki vernek az ágybul, csak azt sem engedik, hogy egy két szempillantásig nyujtóznánk az meleg nyoszolyába, csipás szemeinket törölnénk, kibolháznánk magunkat. Öltözés közben teczene az inassal discuralgatni, álmainkat előbeszélgetni, nem szabad, halgatni, kusolni, fűlelni kel, mint a néma egereknek. Ugat mérgessen a gyomor, jól esne a felestököm, de el nem készült, nincs ideje, meg nem érdemlettük; azon fölet meg késik az ebéd; ot is hol egy hol más ok elő adgya magát, hogy nyakunkba vetik a carcutiát; csak a meleg párájával az étkeknek kel jól lakni. Meg untuk a munkát, teczene valami multság, kellemetes az üdő, invitál a csendes szellő, nincsen haszna, ithon kel ülni, tanulni kel, dolgozni kel, még azt se szabad mondani, hogy fáj a fejünk. Ellenben semmi kedvünk nem volna sétálásra, mint hogy a sár, a köd, a hideg alkalmatlankodik, affelől csak ki kel menni. — Hát még a sokféle tánczok, nyelvek s egyéb mesterségek és oskolák menyi sok bajt okoznak szegény fejünkre, csak Isten a kimondhatója. — Keservesebb mindezeknél, hogy még jó indulatinkat is roszra magyarázzák. Ha jó kedvet mutatunk, vigadunk, tréfás multságot indítunk, az mindgyárt csintalanság, gyermekség, pajkosság nálunk.

Ha okossan, módossan, dészessen, eszessen kezdünk valamihez, az nálunk vagy színesség, vagy esztelenség. Ha valakivel nyájasan beszélgetünk, tréfálunk, nevetgélünk, az álnokság, ravaszság. Ha hízkelni nem tudunk vagy nem akarunk, sültelen, durva, fejes, akaratos gyermekek vagyunk. Ha a csinoskodást, czifrázkodást nem szeretjük, lyusta, szentes, mocskos gyermekeknek mondatunk. Ha ellenben kevésbé tisztogatod magadat, fodoritod hajadat, crepeket, dupékat, Buklikot kondorítasz fejedre, már kényesnek, büszkének, világ bolondgyának tartanak. — Mindezek mellett sebeinket csak nyírfa kenetekkel gyógyították. » És mi a kívánságuk, kérde Mercurius. Hogy szakálluk nőjön és legények legyenek, mert a meddig vessző és korbács szükséges a gyermekeknek, hogy tartalék alatt vannak, lehetetlen boldogulniok. Mire Mercurius kijelenti: a vessző és korbács szükséges a gyermekeknek, hogy tartalék alatt lévén kormányozza erkölcsüket és indulataikat. Vagy pedig eszt kellene nekik adni, de akkor hol maradnának a gyermeki esztendő és gyermeki gyönyörűségek. Végül megígéri Mercurius pártfogását, de figyelmezteti egyszersmind őket: » a jeles erkölcsöknek és szép tudományoknak gyakorlásában iparkodgyatok, lássatok hivatalotokhoz szorgalmaztosson, a lecke, írás, engedelmesség, tisztességes magatok viselése, az Isteni félelem szemetek előtt forogjon, hogy érdemet találjatok Isten előtt. Én el jövődek bizonyossan, ha nem eléb tizenkét vagy húsz esztendő múlva s akkor mindegyiknek egy font bajuszt és szakált hozok. » Szavakat mondvá eltűnik. Pedig Buta Marci ép akkor akarta tudtára adni, hogy ő meg úr szeretne lenni. Az úrfiak örömlükben a bálba sietnek, ahol szól már a zene.

III. végezés. Bancsi Crepesi deák pajtásával várja Mercuriust, de csak hiába várja. Crepesi biztatja: bizonyára sok dolga van, azért nem jön. Kéri egyszersmind őt, ne feledkezzék meg róla, ha majd király lesz, hisz sokszor kihúzta a csávából, sőt hazudott is érte. Bancsi megígéri, hogy udvari kapitányává fogja tenni. Majd csodálkozását fejezi ki, hogy bál van az úrfiaknál. Igaz, hogy a farsang farkát mindig megülik. Jönnek az úrfiak. Boldogan mesélik, hogy Mercurius bajuszt és szakált ígért nekik. Bancsi erre kész lemondani királyságáról, ha abból ő is kap. Crepesi pedig mindjárt nagy terveket kovácsol. » Négy rőf crepet, tizenkét sor bukkit hordozok majd a fejemen: prémes kalapot, viaszkos, fényes stívlit csináltatok, máslikot, horpaidlikot viselek: olyan czifra öltözeteket hordozok, hogy még a gatyám is poszomántos fog lenni; egyszóval modi gavalér akarok ezután lenni. A könyveket, tentát, papírost még ma ki dobom az ablakon, mert ezekbe semmi gyönyörűségem. Mindnyájan táncolni és énekelni kezdenek:

Tavaly is berket kaszáltam s úgy megéget hogy
Az idén is kaszáltam, de nem éget, úgy —
Hánd fel, rázd fel, had száradgyon meg.

(Valószínűleg aratódal!)

Buta Marczi akkor azt az üzenetet hozza, hogy menjenek a praeceptor Pyrgopoliturandus elé, de addig okoskodnak és panaszkodnak Mercurius ellen, aki ígéretét nem teljesíté, míg végül a praeceptor maga jelenik meg. Veréssel fenyegetvén őket, leszidja valamennyit. Befejezősképpen éneklük:

Szerencsét próbáltunk,
Ha kedvet találunk,
Örvendünk magunknak,
Vegyétek kedvessen,
A mint mi szívesen
Tréfáltunk.

E farsangi játék tartalmát azért ismertettem részletesebben, mert úgy vélem, hogy az eddig ismert farsangi játékok között irodalomtörténeti és esztétikai szempontból a legértékesebb. Valóban mulatságos játék, mely élettől duzzad. Jól esik látni azt, hogy az író mily szépen mutatja be az örökké elégedetlen embert. Megfigyelései élesek, tapasztalatai helyesek. Stylusa pedig nemcsak magyaros, mint a legtöbb farsangi vígjátéké, hanem közvetlen, egyszerű, meleg és élénk. Kár, hogy e kiváló darabnak szerzőjét nem ismerjük.

* * *

Időrendben a második egy farsangi játék kézírata (9 lap hosszú), melynek első lapján a következők olvashatók: »In convictu regio, 1778. ultima die feriad. Bacchi«. Melyik kir. konviktusban adták elő 1768-ban, nem tudtam, mindeddig biztosan megállapítani. Talán a trencsényi konviktusban, melyet Széchenyi György esztergomi érsek alapított 1692-ben (nagyban növelte az alapot gróf Koháry István). Tudjuk, hogy a növendékek a gymnásiumi előadásokon kívül is adtak elő színijátékokat. Szinte minden évben lelkiismeretesen fel vannak jegyezve a latin nyelvű drámák. Ezenkívül adtak elő itt magyar nyelvűeket is, különösen farsangi játékot, de ezeknek címeiről a feljegyző nem emlékezik meg. Nem lehetetlen tehát, hogy a trencsényi konviktusban adták elő, de az is lehetséges, hogy másutt és a trencsényiek csak kikölcsönözték a darabot vagy pedig egy máshol működött rendtaguk hozta magával. Van azonban egy biztos alapunk, melyre kutatásainkat építhetjük és ez az, hogy a szereplő személyek mellé ugyanazon kéz és ugyanazon tintával odajegyezte, hogy kik adták elő. Ime: »Beszélgető személyek: Lendvay, kaprál Jos. L. B. Lusinszki. Tunyaszi, Mendörgös, stráza katonák Jos. L. B. Lusinszki, Andr. Szörényi. Labantz, Csipási, verbováló katonák, Franc. L. B. Amade, Jos. L. B. Amade. Köpcsenyi. Egy úrnak szolgája«. Azt kellene tehát csak kikutatni, mely iskola növendékei voltak ezek, akkor könnyen meg lehetne állapítani, hogy hol adták elő, esetleg ki a

darab szerzője. Mert a farsangi játék eredeti kéziratnak, fogalmazásnak látszik. Olyan törlések és javítások vannak benne, amelyek nem engednek másolatra következtetni.

A prologus tájékoztat bennünket a darab tárgyról: »Régi közmondás, aki bolond, annak vagy nem volt esze, vagy ha volt is elvesztette. Mindazáltal a ki néha bolondozik az nem bolond mindenkor; valamint a ki gyermekeskedik, azért az sem gyermek: nevezetesen ha fejr a szakála. Azon kívül farsangba szabad farsangolni még a vén pondros és penészes Nádászoknak is. Mi tagadás bene. az üdő hozza magával mink is farsangolni készülünk. Meg van a Játék, miből álljon, meg mondom. Köpcsényi egy némely urasságnak szolgája bort hozot urának a korcsmárul, utba kapák az katonák, meg akarják fosztani kulacsátul, védelmezi a szolgál a kulacsát, utollyára egyik katonának fejéhez nyalítván, úrát, magát, katona legényeket szomjún hagyá. Orollyák vala eztet a katonák s újra meglesik Köpcsényit a kulacs s erőszakosan elveszik tőle. Hírré lön ezen violentia a Kapitánynak, a ki is Kaprály uramot furatossal, a többi vitézeket 50 páczával jól bepecsételi. Ebből áll a többi; a ki bánnya, tegyen róla. Nevessetek«.

A szerző, úgy látszik, élénk figyelemmel kísérte a katonai életet és azt mutatja be nekünk. Látjuk szokásaikat, erkölceiket, hősködésüket, garázdálkodásukat, a szolgálatban álmosságukat, halljuk a német katonai műszavakat. Rosszul kiejtve, részben épp ezek képviselik a darabban a komikus elemet. Nyelve egyébként tele van tősgyökeres magyar szólásformákkal. Egészen hozzáilleszkedik a szereplő személyek egyéniségéhez!

E farsangi játék igen sikerült darab. Az életet viszi a maga alakjaival a színpadra. Bizonyosságul szolgál arra, hogy működésük utolsó éveiben a jezsuiták sem írtóznak a profán tárgyakhoz fordulni, mulatságos alakokat vinni be darabjaikba. És ennyiben nemcsak a költészet történetében játszik e darab fontos szerepet, hanem adalékokkal szolgál a művelődéstörténethez is, mert belőle megismerhetjük részben a felvidéki katonai életet!

* * *

A következő darab czime: »Erasmus Montanus, avagy Hegyi Erasm. Komédia, öt Ábrázolásban. Holberg Lajos Dániai Játéki közül Németbül magyarra fordítottatott. 1769«. Előadták-e és hol, azt nem tudom megmondani. Az évkönyvek nem emlékeznek meg róluk Fináczy közlései nyomán (Lásd Egyet. Phil. Közl. 1900, 1901). A vígjáték tartalma a következő: I. Ábrázolás: Hegyi János parasztgazda latin nyelvű levelet kap fiától, aki Lipsiában végzi az egyetemmet. Nem értvén latinul, az egyházfival, Péterrel, olvastatja azt el. Ez mindenféle zöld dolgot olvas ki abból, de azért nem fogadja el, hogy elfelejtette volna már a latin nyelvet. Titokban azonban

mégis félti tekintélyét János fiától. Tanult ember, de papi pályáján megragadt az egyházfiségnél, a mi abban az időben gyakori eset volt Dániában. Eszét arra használja fel, hogy mennél több jövedelmet biztosítson magának e szerény állásban, mindent alaposan megfizettet. Latin tudományának fitogtatása után, éneklőtehetségét mutatja be, előre, hátra, vékonyan és magasan elénekeli a so, la, mi, sol-fát. Ekkor Jeronimus jön feleségével és leányával hozzájuk és tudakozódik János gazdától, hogy mikor jön haza fia Erasmus. Különösen Őrsébet leánya nyugtalankodik, a ki jegyese Erasmusnak. Majd megjön Jakab, János második fia és naív lélekkel meséli el, hogy mily furcsa az ő bátyja, vagy veszekedett hazajövet a kocsi-ban (vitatkozott), vagy komondor szemekkel a világba bámult (az égboltozatot tanulmányozta).

II. Ábrázolás. Montanus egy napja csak hogy otthon van és máris halálra unja magát. Jakabot, a ki a filozofiát nem végezte el, lenézi és nem engedi meg neki, hogy bátyjának nevezze és tegezze őt. Azt kívánja, hogy monsieur Montanusnak szólítsa. Jakab ezt nehezen tanulja meg. Ő is szeretne ily nevet felvenni, de Montanus figyelmezteti, hogy ezt csak deák iskolákat végzett emberek tehetik. Jakab, a kinek sok természetes esze van, nem akarja tanulásával koldusbotra juttatni szüleit. Erasmus kérdezősködik öcscsétől Jeronimusék vagyoni állapota felől (a falu harmadrésze az övé) és a leány jegyjóságának nagyságát szeretné megtudni. Jakab azt mondja, hogy Jeronimus minden bizonynyal oda adja neki leányát, ha egyszer prédikálni fogja hallani. Montanus kijelenti, hogy ő nem prédikál, hanem disputál. Jakab csak a szolgálkkal szokott disputálni. Montanus csak nagy dolgokat tart alkalmasoknak disputá-cziókra. Ezután összevesznek. Jakab tegezi bátyját. Montanus erre könyveket dobál utána. A szülők elősietnek, Jakabot megdorgálják és figyelmeztetik, hogy ezután monsieur Montanusnak hívja báty-ját. Montanus lecsendesedvén kérdi szüleitől, hogy van-e a faluban tanult ember. Felelik: Ott van Péter, az egyházfi, aki jól énekel és jól prédikál. Montanus eképpen válaszol: Az első nem tudomá-ny, a másik könyvekből kilopható, tehát szintén nem az. Azu-tán kijelenti, hogy a legigazabb tudomány, a tudományok próba-köve: a disputálás. Bebizonyítja apjának, hogy a ki derekasan iszik, az boldog, anyjának, hogy ő kő, majd midőn ez a miatt sírni kezd, ismét visszaváltoztja emberré szillogizmusokkal. Ezután Jeronimus meglátogatására indul és mivel esőre áll az idő, Jakab utána viszi a kabátot. A szülők boldogok. Az anya Jakabot is iskolába akarja küldeni, de János gazda józan eszével belátja, hogy gazda-ságuknak szüksége van e fiúra. Jakab időközben visszajön és elme-séli, hogy mily bolond az ő bátyja, esik az eső és ő nem veszi magára a kabátot, figyelmeztetni erre restelte okos bátyját, ő maga húzta fel, bár csak tudatlan ember. A kutyak támadása elől meg-menté őt és az istállóba tévedőt kivezeté onnan. Szülei leszidják őt ügyetlenségéért és gorombaságáért.

III. Ábrázolás. Nille, János gazda felesége, várja Montanust, mert tiszteletére meghívták az ispánt és az egyházfit. Montanus megérkezik és elmeséli anyjának, hogy nem volt Jeronimuskénál, mert egy egyetemi ismerőseivel találkozott, a kivel disputációba elegyedett és felindulásában (mert az illető nem ismerte a disputálás szabályait), elfelejtett bemenni. Sajnálná, ha megharagudnának ezért azok reá, de a metafizika és logika kedvesebbek előtte, mint Örsébet, a kit különben szintén szeret. Anyja csodálkozik, hogy ily botrányos dolgot művelt az egyetemen és két leánynyal eljegyezte magát. Montanus felvilágosítja, hogy azok tudományok nevei. Majd megérkezik az ispán és örül Montanus hazajövetelén. Azután kérdéseket intéz hozzá. Igaz-e, hogy a föld gömbölyű? hogy a föld mozog? mi az a holdfogyatkozás? Montanus mindent megmagyaráz, de az ispán mit se hisz el szavaiból és bolondnak, sőt eretneknek mondja őt. Ekkor jön Péter, az egyházfí. Először latinul beszélnek, de Péter, bár pompásan áttatja a világot, belesül. Ekkor az egyházfí néhány kérdést intéz Montanushoz, így: ki rikoltott olyan nagyot, hogy az egész világ meghallotta? (szerinte egy számár Noé bárkájában), ki üttötte agyon a világnak negyedrészt? (szerinte Kain). Erre Péter és Montanus hajbakapnak. Majd megjön Jeronimus. Nem tetszik neki, hogy Erasmus Montanus más nevet vett fel, hogy eretnek tanokat hirdet. Megtagadja tőle ezért leánya kezét. Magdolna, Jeronimus felesége és Örsébet iparkodnak rávenni Montanust, hogy álljon el vélekedésétől, de az nem hajlandó.

IV. Ábrázolás. Montanus makacsul ragaszkodik álláspontjához. Gáspár és Péter iparkodnak Jeronimust és Montanust kibékíteni egymással és rá akarják venni Erasmust, hogy engedjen. Be akarják bizonyítani, hogy nincs igaza, mert a föld nem gömbölyű, hanem lapos. Erre fogja magát Montanus és bebizonyítja, hogy Péter kakas, mert ugyanazon tulajdonságai vannak. Péter nem tud szabadulni a csávából. Gáspár ekkor gorombasággal akar czélt érni, de mikor Montanus kezdi bebizonyítani, hogy ő bika, elszaladnak. Szülei szemrehányásokat tesznek neki, hogy még a közbenjárókat is magára uszítja, de Montanus haragjában kijelenti, hogy a szülők elverésének jogosságát is be tudná bizonyítani. Ezután Jakab levelet hoz Örsébettől, melyben szerencsétlenségéért őt teszi felelőssé. Montanus mégis megmarad szilárdan a filozófia mellett. Bár hosszú lelki töprengés után jön csak erre a határozatra. Jakab kérdi tőle, mi eredménye lesz ennek. Semmi! Hiszen se Péter nem változik kakassá, se Gáspár bikává. Azután nem is nagy dolog a disputáció. Ő sokkal nagyobb dolgot csinál. A földet műveli és iparkodik azt megjavítani. Szabad idejét versfaragással tölti. Montanus hallva öccsének egyik versét, a prosodiát kifogásolja, de tetszik neki a tartalom. Ezért el is ismeri, hogy öccsének jó esze van.

V. Ábrázolás. A hadnagy Gáspár bujtogatására és Jeronimus kérésére elhatározza, hogy Montanust katonává fogja tenni, bár a deákok a katonáskodás alól fel voltak mentve. Montanussal beszélgetésbe elegyedik. Szóba kerül Erasmus ama kijelentése, hogy szüleit is megverheti az ember. A hadnagy fogad vele, hogy ezt nem tudja bebizonyítani. Montanus megteszi, el kell fogadnia tehát az aranyat. Erre a hadnagy miután a felpénzt elfogadta, katonának nyilvánítja, mundérba öltözteti és masiroztatni kezdi. Keserves órák ezek Montanusra nézve. Csakhamar megtörik és kéri Jeronimust szabadítsa ki ebből a nyomorúságos helyzetből. A hadnagy erre Jeronimus közbenjárására azon feltétel alatt, hogy eretnek vélekedéseit feladja és derék, becsületes foglalkozáshoz fog látni, hajlandó elengedni. Montanus még egy utolsó erőfeszítést tesz, de annak megghiúsulta után beadja derekát.

Az első kérdés, a mi a vígjáték elolvasása után, felvetődik, hogy: honnan fordították? Ezzel összefügg a második kérdés: hű fordítás-e?

Hogy honnan fordították Erasmus Montanust, azt pontosan megmondani nem tudjuk. A kézirat első oldalán ez áll: »Holberg Lajos Dániai Játéki közül németből magyarra fordíttatott.« Ebből azt következtetem, hogy valamely gyűjteményes *német* kiadást használt a fordító. Ezek közül pedig a leghíresebb az 1748—51-ben Kopenhágában és Leipzigban megjelent 5 kötetes Holberg fordítás. Ez 1761—65-ben új és javított kiadást ért. Idő tekintetében ez áll legközelebb a mi fordításunkhoz (1769). Azt hiszem, hogy ezt a német fordítást használta a mi írónk.

E kiadást nem tudván megszerezni, Prutz fordításával (Holberg Ausgewählte Komödien, 1868) hasonlítottam össze. Ennek eredményei a következők.

Szindarabunk hű fordítása a németnek, mert azzal szóról-szóra megegyezik. Íme bizonyságul az első felv. 1. jelenete:

János maga egyedül egy le-
vélel. Ugyan kár, hogy nincs
itt az egyházfi, annyi deák szó
van a fiam levelében, hogy nem
érthetem azt. Letsordolnak a
könyveim midőn meg gondolom,
hogy egy szegény paraszt ember
fia oly tanulttá lött; kiváltképen
mivel mi semmi fő tanult paraszt
nemzetségből nem származunk.
Hallottam már oly emberektől,
kik a Deáksághoz értenek, hogy
ő minden barátal, akár mijen
légyen az, tud disputálni. Ah,
ha én és a feleségem ezt az

Jeppe allein, mit einem Brief
in der Hand. Schade, dass der
Küster nicht da ist, in meines
Sohnes Brief steht so viel Latein,
das ich nicht verstehe. Das
Wasser tritt mir in die Augen,
wenn ich denke, dass ein armer
Bauerjunge so gelehrt geworden
ist, noch dazu da wir nicht ein-
mal zu den Universitäts bauern
gehören. Leute, die sich auf
Gelehrsamkeit verstehen, haben
mich versichert, dass er mit
jedem Pastor disputiren kann,
wer es auch sein mag. Ach

örömet el érhetnénk, hogy halálunk előtt egyszer prédikálni halhatnánk őtet, meg nem bánánk azt a pénzt, melyet reá költöttünk. Veszem már az egyházfián Péteren észre, hogy nem igen örül ő annak, hogy az én fiam haza jön. Mégis rettenetes ez azokal a tanult embereket, hogy ők egymás ellen úgy irigykednek és hogy nem szenvedhetik, ha más is szinte oly tanult, mint ők. E jó ember máskép szép predicációkat tészzen annak üdeiben a mi falubéli templomunkban és a roszt szokásokról úgy beszél olykor, hogy majd csak sirni nem kel az embernek: de úgy látczik nékem, mintha ő maga nem éppen ment volna ezektől a hibáktól. En meg nem foghatom honnan származik ez. Ha valaki azt mondaná nékem, hogy az én szomszédom jobban ért a szántás-vetéshez, mint én, gyűlölnöm kellene-e e miatt. Az én szomszédomat? Nem, nem, ezt Hegyi János nem tselekszi. De ím bizony, az egyházfi Péter.

wenn ich und meine Frau doch nur noch vor unserm Tode die Freude hätten, ihn predigen zu hören und zwar hier im Ort, da wollte ich das viele Geld, das er uns gekostet hat, auch gern verschmerzen. Peter, der Küster, das merke ich schon, macht sich allerdings nicht viel daraus, dass mein Sohn zurück kommt, er fürchtet sich, wie es scheint, vor Rasmus Berg. Das ist was schreckliches mit den Gelehrten, dass sie so neidisch auf einander sind und dass nie einer dem anderen seine Gelehrsamkeit gönnt. Der gute Kerl macht solche schöne Predigten und wenn er vom Neid spricht, da tritt einem gleich das Wasser in die Augen; bei alledem aber scheint er selbst mir nicht ganz frei davon zu sein. Mir ist das völlig unbegreiflich; wenn einer nun auch sagte, mein Nachbar versteht den Ackerbau besser, wäre es wol ein Grund für mich, verdrieszlich zu sein, oder sollte ich wol gar deshalb meinen Nachbar hassen? Nein, weiss Gott, da kennt ihr Jeppe Berg schlecht. Aber warhaftig, da ist ja der Küster.

Szövegünk eredetijétől néha-néha azonban mégis eltér. Ez eltérések a következő természetűek: 1. összevon oly részeket, melyek kényesek, sikamlósak, 2. kihagy olyan részeket, melyeket nem ért meg, 3. eltérést okoz az, hogy a párbeszédekben előforduló személyek, városok, helyek neveit megváltoztatja fordítónk. (Lehetséges, de nem valószínű, hogy a 1. és 2. pont alatt felsorolt eltérések onnan származnak, hogy írónk más szöveget használt.)

Vegyük már most egyenként az eltéréseket!

A dán szöveg a katolikusokat gúnyolja ki, a magyar a lutheránusokat. Így a kézirat szerint »a játékviselő személyek luteránusok, a mint a falu is, ahol a játék tartatik.« Ez azonban nem igen sikerült, mert a magyar szöveg nem viszi célzatát következetesen keresztül. Így Pastor helyett barát vagy pap áll,

was für einen Psalm willst du, milyen halotti éneket akarsz te, Consistorium: szentszék, katholisch helyett mindig eretnek áll, superintendent helyett prédikátor, stb. stb. Vagyis saját akarata ellenére a katolikusokról szól gyakran.

Mások a személyek nevei: Rasmus Berg: Hegyi Erasm, Jeppe Berg: Hegyi János, Rasmus Nielsen: Fekete Erasm, Rasmus Hansen: Favágó Miska, Niels Christensen: Halgati Pali, máskor Rókaszakál Estók, Martin Nielsen: Serkanna Márton, Paul Iversen: Pauszbányi Claudius, Peter Monsen: Ebszi Ádám, Rasmus Jespersen: Drégely Mátyás, Christian Klim: Hegedős János, Matz Hansen: Fűzfási Máté, Matz Pfannkuchen: Álomtáska, Paul Iversen: Sógor Pál, Paul Finkel: Karabin szájú Pál.

Dänisch helyett a magyart, vagy országunk nyelvét emlegeti.

A helyneveket megváltoztatja, így: Kopenhagen helyett: Lipsia, város, universitas, iskola, Die veneris Hafnia helyett: Die veneris Lipsia, ganz Seeland: Sopron vármegye, In Kopenhagen deponiren jettz Kerle: a paulinusi iskolákban oly legények depónálnak most, Kieler Umschlag: Széplakon (melyik?), ich hätte können Cantor werden bei unserer Frauenschule: kántorsággal kínáltak meg a szomszéd faluban, in den grössten Konzerten in Kopenhagen: a legnagyobb vocal musica, melyet a nagyságos uraságnál hallott, Meister in Seeland: Kantor Saxoniában, an der Schlagelser Schule: a soproni iskolákban, stb.

Doktor Arendt: Hvitfelds Chronik helyett: a »Magyar Kronika« áll.

Egyes jeleneteket másképpen jelöl kéziratunk. A III. felvonás 1. jelenete a magyarban III. felvonás 1. és 2. jelenet (1. Nille egyedül, 2. Nille és Montanus). A IV. felv. 2. jelenete nálunk a IV. felv. 2. és 3. jelenete.

A dán eredetiben található kényes és sikamlós helyeket kihagyja fordítónk (nem lehetetlen ugyan, de nem is valószínű, hogy az általa használt német szövegben így volt).

Igy: I. felv. 2. jel.-ben kényes latin szavakat hagy el, I. felv. 5. jel. Jeronimusnak a szerelemre vonatkozó beszédét és sikamlós megjegyzéseit, Magdolnának és Örsébetnek rá adott feleleteit 3 sorba vonja össze. A III. felv. 5. jel., magyarban a 6. jel.-ben, Gáspárnak a lebetegedésre vonatkozó megjegyzését elhagyja. A III. felv. 6. jel., magyar 7. jel., Magdolna és János sikamlós tárgyú összeszólalkozását elhagyja, stb. stb.

Az I. felv. 4. jelenetéből Saxo Grammatikájára vonatkozó, a magyarokat nem érdeklő részt igen rövidre vonta össze.

Kihagyta továbbá a kolostori élet és a kolostori tanítás kicsúfolását (II. felv. 2. jel.).

Két mondatot nem értett meg a német szövegből (I. felv. 2. jel. és III. felv. 1. jel.), bár itt is fel kell venni azt az eshetőséget, hogy nem voltak meg az előtte fekvő szövegében sem. De mivel e helyek üresek a kéziratban, első állításomat valószínűnek, tartom.

Maga a fordítás igen sikerültnek mondható. Akad ugyan nehézkes, nem magyaros fordítás, de általában mégis gördülékeny, magyaros szólásformákkal fűszerezett. Hogy akad benne sok germanizmus, azon nincs mit csodálkoznunk, hisz az író előtt német szöveg volt és egész önkénytelen belopódzott egy-egy.¹ Erasmus Montanus és Péter tudákos beszédében természetesen gyakori a latin szó használata is.

Ime tehát egy kedves vígjáték, mely (a sikamlóságot elkerülve) kigúnyolja az iskolázást, a tudósokat és tudákosokat, de egyszersmind helyes és józan életfelfogásra tanít. Méltán büszkék lehetnek erre a darabra a jezsuiták!

De ugyan ki volt az átdolgozó? Ezt megállapítani nem tudtam. Talán más rendházból kölcsönözték ki a trencséniek, vagy egyik rendtaguk írta ott, esetleg hozta máshonnan magával. Az intézet évkönyvei nem emlékeznek meg e darabról.

Végül megemlítem azt is, hogy a kézirat eredeti fogalmazásnak látszik, mert nagyon sok törlés és javítás található, melyek ezt kétségtelenül igazolják.

* * *

Erasmus Montanussal kapcsolatban érdekes lesz megemlékezni Holbergnek a magyar irodalomra gyakorolt hatásáról. Ez természetesen német közvetítés útján történt. Mert Holberg nagy hatást gyakorolt a német irodalomra is. A dán vígjátékíró darabjait évtizedeken keresztül adják a német színpadokon (körülbelül 1740—70-ig). Majd egy ideig elfordulnak tőle, de a XIX. század elején ismét reá terelődik a figyelem Kotzebue átdolgozásai révén. Német közvetítés útján azután bejut a magyar irodalomba, a melyre szintén nagy befolyást gyakorol. Mert nem áll meg Hahn Adolf véleménye már,² hogy Holberget hazánkban nem igen ismerték. De még mennyire ismerték! Bizonyosága az alábbi jegyzék, melyben összeállítom Holbergnek szereplését (talán kissé hiányosan) a magyar irodalomban.

1. Pállya István piarista Ravaszy és Szerencsés cz. magyar nyelvű vígjátéka (melyet veszprémi növendékei 1768-ban adtak elő). Ennek forrása Gottsched ismeretes »Schaubühne«-je³ volt, melyben Holbergnek »Jakob von Tyboe« című darabja Detharding altonai tanár fordításában megjelent »Bramarbas, oder der Grosssprecherische« címmel. Pállya Holberg kompozícióján lényegében nem igen változtatott. Csupán az iskolai színpadra nem illő szerel-

¹ Nyelvének bővebb tárgyalását elhagyom, mert magát a darabot kiadom egész terjedelmében és akkor mindenki meggyőződhetik róla.

² Egyetemes Philologiai Közlöny, 1882. Dugonics Tárházja.

³ Die Deutsche Schaubühne nach den Regeln der alten Griechen und Römer eingerichtet. 1741—45. III. köt.

met és házasságot hagyta el s magyar vonatkozású mondásokat adott a szereplők ajkára.¹

Megdől így Bayernnek az a véleménye, hogy Holberg magyarországi szereplése 1793-ban kezdődik, sőt el kell vitatnunk a Hatvanynak tulajdonított érdemeket is,² mert nem ő fordított először Holberg darabot magyar nyelvre (sőt nem is Holberg legsikerültebb darabjai közül adott egyet). Az elsőség minden tekintetben Pállyát illeti meg.

2. Az előbb ismertetett »Erasmus Montanus« 1769-ből a második Holberg darab Magyarországon.

3. Ugyancsak Holberg egyik darabját dolgozta át magyar nyelvre Dugonics »Tárházi« cím alatt. (1770-ben írta, majd átdolgozta ezt latin nyelvre, 1789-ben újra magyarra; megjelent az Egyet. Phil. Közl.-ben. 1882.) Forrása ugyancsak a Gottsched játékszínében megjelent »Bramarbas«. Dugonics megváltoztatja a vígjáték szereplő személyeinek nevét (Tárházi, Deáki, Polgári, Ágyusi, stb.). Kihagyja továbbá a három női személyt és velők a szerelmet (pedig ez időben a nő már nem volt számkivetve az iskoladrámából), mely a Holberg-féle darabnak rugója és azt egy sokkal alacsonyabb szenvedélylyel: a birtokhajhászat szenvedélyével váltja fel. Dugonicsnak kevés érzéke volt a valódi komikum iránt, a csattanós párbeszédet kihagyja, helyébe sok ízetlenséget és durvaságot tesz.

4. 1778—79-ben kiadja Simai Kristóf a »Magyar Múzeum«-ban »Váratlan vendég« cz. színdarabját, mely Plautus (Mostellaria) és Holberg hatása alatt készült.³

5. Holberg Jakob von Tyboe cz. darabját dolgozta Fejér György is át »A tisztségre vágyódók« címmel. A pozsonyi papnővelde növendékei adták elő e darabot, mert Fejér György akkor szintén papnővendék volt. Forrása egyrészt Gottsched Schaubühne-jében megjelent német fordítás, másrészt Pállya: »Ravasz és Szerencsés« című darabja. A cselekvény gyors lefolyású, a párbeszéd rövid és élénke. 1790-ben nyomtatásban is megjelent a darab és akkor több helyen előadták.⁴

6. Hatással volt Holberg Illei »Tornyos Péter«-ére, melyet 1789-ben írt, különösen a Don Ranudo és az Arábiai por. Egyéb-ként Molière »Bourgeois gentilhomme« cz. darabja szolgált forrásul.⁵

Az 1793-ik évben Holbergnek három magyar fordítója is akadt, a kik a hazai színművészetet akarják ezekkel fellendíteni.

¹ Horváth Cyrill: Egyet. Phil. Közl. 1904. 434. lap.

² Bayer D.: A magyar drámairod. tört. I. 190—196.

³ Czeczko Antal. Simai Kristóf: Váratlan vendége. Egyet. Phil. Közl.

⁴ Bleyer Jakab: Gottsched hazánkban. Akadémiai Értesítő 1908. 457—8 és Egyet. Phil. Közl. 1910. II., III., IV. füzetekben levő vita Bleyer és Gragger R. között.

⁵ Gragger Róbert: Illei János Tornyos Péterének forrásai. Egyet. Phil. Közl. 1908. 585—582. I.

7. A legjobb neve közöttük Péczeli Józsefnek van, a kinek »A politikus csizmadia« című (vígjáték 5 felv.-ban) fordítását 1793. április 3.-án elő is adják. Ez nyomtatásban nem jelent meg, kéziratban pedig nem maradt reánk és így semmit sem tudunk róla mondani (Valószínűleg németből fordította.). A fordításról megemlékezik Mérey János: »Magyar Játékszíni darabok lajstroma a magyar fordítók és szerzők neveik rendgyében, három szakaszokba osztva (Pest, 1796.)« cz. munkájában. Kelemen László is megemlíti a »Politikus csizmadia« egyik fordítását.¹ Nem Péczelié az? Előadták azt ők?

8. Ugyancsak 1793. okt. 9-én előadják Korneli József fordításában Holberg egy másik darabját: »A szegény kevély«-t² (valószínűleg szintén németből, — adták ezenkívül 1794-ben, 1809—1810-ig, 1813—14-ig). Sem írójáról, sem művéről közelebbit nem tudunk. E fordítás sem jelent meg könyvalakban. Még kézírata sem maradt reánk. Kelemen László is megemlékezik a »Szegény kevély« egy fordításáról.³ Nem Kornelié volt az?

9. 1793-ban adja ki végül Hatvany István is »Az arabiai por« cz. Holberg vígjáték fordítását (1 felv.).⁴ Ennek forrása minden valószínűség szerint az 1761—1765-iki gyűjteményes német fordítás volt,⁵ amint Bayer (A magy. drám. irod. tört. I. köt. 193. l.) véli. A darab az aranycsinálás tévhitét gúnyolja ki. Hatvany fordításában sohasem került színpadra (bár nem lehetetlen, mert Kelemen László az Arabiai por egy fordításáról megemlékezik, lehetséges, hogy az Hatvanyé), pedig jó és magyaros javítás. A baj az, hogy maga az eredeti igen gyenge alkotás. Azért a darabot mégis sokszor adták Kotzebue átdolgozásában a magyar színen.⁶

Nagy hatást gyakorolt Holberg a magyar színpadra és színműköltészetre Kotzebue átdolgozásai révén is.

10. 1803-ban átdolgozta Kotzebue németre Holbergnek »Don Ranudo Colibrados.« cz. darabját. Ezt azután szabadon magyarra fordította Pasqual József: A szegénység a kevélység társaságában vagyis Don Ranudo Colibrados (5 felv. Pest 1807) címmel. A »Játékszíni koszorú« (Budapest, I. kiad 1834) megemlékszik A szegény kevély (175 l.) és »Don Ranudo« czimek alatt e mű fordításairól. Kitől származnak azok, nem tudjuk megmondani. Lehet, hogy Pasqual, lehet, hogy Korneli fordításáról van szó, lehet, hogy máséről!

¹ Bayer József: A magyar drámai irod. tört. II. köt. 429. l.

² Ugyancsak Kornelitól származik két fordítás: A siketnéma (Hunius Antontól) és A félénk kadét (Häfner Frenktől).

³ Bayer: A magy. drámai irod. tört. II. köt. 430. l.

⁴ Theatrumra alkalmaztatott válogatva összeszedett munkák. Pest 1793.

⁵ Kopenhagen und Leipzig. Neuste und verbesserte Auflage.

⁶ Hatvany egyéb munkái: 1. Gebler után: Krementina vagy a Testamentum, Pest. 1790. 2. A pesti vásár. 3. Hunnius után: A siketnéma.

11. Idősb Szinnyei József. »A komáromi színészet története (1882)« cz. művében említi a 68. napon egy Boho Misi de Hájás cz. darabot, melyről Heinrich Gusztáv¹ azt állítja, hogy Holberg Don Ranudo Colibrados cz. színműve volt Kotzebue átdolgozásában) a forrása. Utánna nem járhatván a dolognak, kénytelen vagyok Heinrich feltevését elfogadni.

12. 1807-ben jelenik meg Leipzigban Kotzebuenek másik Holberg átdolgozása: Das arabische Pulver, melyet domahidai Domahidy Menyhárt magyarított: Az arabiai por. Egy tréfa két felvonásban Pozsony, 1814 cz. alatt.² A »Játékszíni koszorú« (I kiad. 1834, 135 l.) is megemlékezik. »Az arabiai por« fordításáról, de hogy melyiket gondolja, Domahidyét, avagy Hatványét, vagy talán másét, nem tudjuk.

Mikor aztán Kotzebue divatját múlta Magyarországon, Holberg iránt is megszűnt az érdeklődés. Pedig el kell ismernünk, hogy az »Arabiai por« kivételével a magyar irodalomba Holbergnek épen legjobb darabjai jutottak be (A politikus csizmadia, Don Ranudo, Eramus Montanus, Jacob von Tyboe, stb.). Mégsem csodálkozom egy cseppet sem, hogy Holberget Hegel és a külföld véleménye után lebecsülik nálunk Magyarországon, hogy komikumát nem tudják élvezni. Hisz abban az időben világszerte a jellem vígjátékok fejlődnek ki a helyzetvígjátékok helyébe.

13. Meg kell emlékeznünk Holberg egy regényéről is, mely bejutott a magyar irodalomba. 1741-ben Leipzigban kiadta Holberg Niels Klim föld alatti útja cz. szatirikus regényét latin nyelven (Nicolai Climii iter subterra nemu). Ebben a költött útirajzban korának politikai, egyházi, társadalmi és irodalmi állapotait mutatja be szatirikus hangon. E művet számos nyelvre lefordították. Így bekerült a magyar irodalomba is, ahol sok olvasóra akadt. Győrfi József fordította le deákbold magyarra (Pozsony, 1793 ban). Kérdés melyik deák kiadást használta.

Íme milyen nagy szerepet játszik Holberg a magyar irodalomban!

* * *

Értékes lelet a következő darab is: »A Titkos, Komédia öt Ábrázolásban Németből magyarra fordított.«

Lássuk legelőször is a vígjáték tartalmát.

I. Ábrázolás. Amália, Schlangendorf leánya, egy bálon megismerkedik egy török ruhában levő álarczos emberrel, a ki egész este vele foglalkozik. Megtetszik neki jelleme. Katalin, az ő bizalmas szolgálója, észreveszi ezt és megígéri Amáliának, hogy utanna jár, ki az illető. Segítségére jön kedvese: János. Kiderül, hogy

¹ Egyetemes Philologiai közlöny, 1882.

² Domahidy fordított még más Kotzebue darabokat is: Harmadik Péter császár udvari kocsisa, egy igaz anekdota, megjelent szintén 1814. — Vakontöltve, vígj. 1. felv. — Az estve, vígj. 3. felv. Pozsony. 1813.

annak gazdája volt tegnap este a bálban a török férfi. Kiderül, hogy az egy titokzatos ember, aki sohasem mutatja ki a maga egyéniségét, mert fél az emberek csalárdságától. Más éppen azért János se tud róla mondani. Katalin ráveszi kedvesét, hogy járjon utána gazdája titkainak. Abgrund, János gazdája, lakájszobájában megjelenik, hogy átadja Amáliához intézett levelét, melyben találkát kér tőle, hogy szándékát megbeszélhesse vele. János ekkor kényszeríti urát, hogy fedje fel magát előtte. Abgrund elmondja erre, hogy jeles családból származik, hogy szerencse próbálás végett indult utazni, hogy születése városában született és hogy itt az udvarnál rokonának bűne miatt titkolnia kell kilétét. János persze az egészet szószerint elhiszi. Abgrund ezután ráveszi Katalint levelének átadására. Majd megjelenik Schlangendorf mire a titkolódzó Abgrund visszavonul. Schlangendorf pedig ráveszi Katalint, hogy leányának vonzódásait irányítsa.

II. Ábrázolás. János előadja Katalinnak azt, a mit Abgrund nagy titokban lelkére kötött. Ismét jön Abgrund és összeszólalkozik szolgálójával, a ki mindent elárul. Ekkor közéjük toppan Glocke, aki mindent tud róla és zavarba ejti beszédével Abgrundot. Ráfogja, hogy politikai küldetése miatt titkolódik és kijelenti, hogy tudja miért jár Schlangendorf házához. Leányába szerelmes. Abgrund zavarát még fokozza Schlangendorf megjelenése, a ki előtt Glocke szintén leleplezi. Erre hirtelen távozik. Glocke Amáliához siet és feketére festi le előtte Abgrundot csak azért, hogy megnyerje saját magának kezét. Glocke távozása után, nagy titokban megjelenik Abgrund Amáliánál és kéri bizalmát és szeretetét, mert titkait még nem árulhatja el. Schlangendorf megjelenik leánya szobájában, mire Abgrund zavartan távozik, félve, hogy megjelenését félre fogják magyarázni. Amália is reszket atyja haragjától, a ki talán ezért neheztelni fog reá.

III. Ábrázolás. Abgrund, mint hajgondorító bejut Amáliához és levelet ad át neki, melyben felvilágosítást kér, hogy atyja meghívását magyarázza meg neki, egyszersmind találkát kér tőle. Bejön Glocke és ráakarja venni a hajgondorítót, nem ismervén meg őt, hogy árulja el Abgrundot. Csak hogy szabaduljon tőle kijelenti, hogy Abgrund házas ember. Amália és Katalin lépnek be ekkor. Glocke azonnal elmondja nekik az új hírt. De a hajgondorító ekkor, legnagyobb bosszúságára, kimagyarázza magát és visszavonja kijelentését. Glocke haraggal távozik. Amália széttépi a kapott levelet és nem válaszol reá, mert tartalmát nem érti. Abgrund ekkor kéri, hogy négy szemközt beszélhessenek. Mikor azonban ez megtörténik és ő leleplezi magát, visszautasítatik. Erre távozik. Schlangendorf tudtára adja Katalinnak, hogy Amáliát Bärnfeld fiának akarja adni.

IV. Abgrund felmond szolgálójának, mert elárulta őt és leleselkedik utána. János erre elhatározza, hogy otthagyja őt, de mindent, a mit csak tud, ki fog kürtölni. Abgrund ezután mégis csak meg-

tartja szolgálatában és elküldi Glockehez tudtul adni, hogy még ma este titokban elutazik. Így akar alkalmatlankodásaitól megszabadulni. Abgrund maga Schlangendorfhoz megy, hogy felfedje magát előtte, de azután mégsem mondja el titkait. Bärnfeldgróf, a ki bizonyos országhódolót keres, megérkezik Schlangendorf házába. Elhatározzák, hogy gyermekeiket összeházasítják. Beállít Glocke, a ki felhívja a gróf figyelmét Abgrundra, e titkolódzó emberre. Majd jön János és elárulja gazdájának terveit. Glocke azt hiszi, hogy Amáliával fog megszökni. Erre a gróf elhatározzaelfogatását. Távozásuk után fellép Abgrund és János, ruhát cserélnek és elindulnak.

V. Ábrázolás. Amália védelmezi Katalin előtt Abgrundot. Nem tételez fel róla semmi rosszat. Atyja előtt is mentegeti őt. Sőt pártját fogja Bärnfeld előtt is. Jánost, Abgrund ruhájában, elfogva hozzák. Kisül, hogy ő csak a szolga. Szigorúan megakarják büntetni, de Katalin kedvesét védelmezi. Ekkor behozzák Abgrundot, a ki arcát elfödi. A kendőt azonban leszedik. Az atya és fiú megismerik egymást. Abgrund Bärnfeld gróf fia, a ki utazni indult és az emberek iránti bizalmatlankodása készítette ez alakoskodásra. Kisül, hogy Amália és Abgrund szeretik egymást. Egymáséi lesznek. Ennek kikürtölését Glockera bízzák.

Az első kérdés, a mi a darabnak elolvasása után lelkemben felvetődött az volt, hogy mi e darabnak forrása és ki e német vígjátéknak a szerzője. Közel két hónapig tartó hasztalan kutatás után találtam egy német darabot, egy vígjátékot, egy öt felvonásos vígjátékot, a melynek címe megegyezett az én daraboméval. Utánna jártam ekkor e vígjáték tartalmának. Azzal is megegyezett. Ekkor, mivel Budapesten seholsem kaphattam meg e német színművet, meghozattam a bécsi udvari könyvtárból. Összehasonlítottam vele és kiderült, hogy valóban az a forrása. E darab: »Der Geheimnisvolle«, írója pedig a Lessing által sokat dicsért Johann Elias Schlegel.

A »titkos« megértése végett foglalkozzunk néhány szóval e darabbal és annak keletkezésével.

Schlegel abban az időben Kopenhágában tartózkodott. VI. Keresztély dán király 1746-ban meghalt. A művészeteket pártoló V. Frigyes került a trónra. Felmerült azonnal a terv egy kopenhágai színház felállítására. A közönség tekintete Schlegel felé fordult. Dramaturgiai munkásságot és drámaírói tevékenységet vártak tőle. Ez felcsigázza tevékenységét és három éven át szinte ontja a színműveket. Az első tervek között egy vígjáték szerepel, melynek csirája már 6 éve vajudik lelkében. Lipcsei deákkorában olvasta Molière Misanthrope-ját, melyben egy fölöslegesen titkolódzó ember alakja van körvonalazva (II. felv. 4. jel.):

C'est de la tête aux pieds, un homme tout mystère,
Qui vous jette, en passant, un coup d'œil égaré,
Et sans aucune affaire est toujours affaire.

Tout se qu'il vous débite en grimaces abonde.
 A force de façons il assomme le monde.
 Sans cesse il a tout bas, pour rompre l'entretien,
 Un secret à vous dire et se secret n'est rien.
 De la moindre vetille il fait une merveille,
 Et jùsque au bon jour, il dit tout à l'oreille.

Az első tervezete a következő volt (Vorbericht, Werke, II. T. 186.): a titokzatos ember, bár kedvese atyjának beleegyezését házasságukba bírja, mégis kerülő utakon iparkodik kedvesével találkozni, a mi csak mégjobban ingerli a szomszédok képzeletét (ezt később Karl Gotthelf Lessing »Maitresse« cz. darabjának egyik motivumául használja fel).

Schlegel azonban el áll e tervétől és másokat sző és dolgoz ki. De sehogyse tud a tárgygyal megbirkózni. Mert nem tud hősé-
 nek olyan titokzatosságot kölcsönözni, hogy a közönség bizalmát és érdeklődését felkeltse. Ilyen alakról emlékezik meg »Die Vortheile eines verschwiegenen Liebhabers« cz. költeményében Molière előbb idézett szavaihoz hasonlóan:

»Ein Mensch der sich vielleicht zum Schein
 Als einen *Abgrund* stellt, nur um ergründt zu sein;
 Und der, damit man nur voll Neugier nach ihm fraget,
 Dir heimlich in das Ohr den guten Morgen saget.
 Er spricht: was wichtig ist, muss insgeheim geschehn.
 Die Welt ist doch so seltsam und sucht es auszuspähn.«

(Werke IV. 102.)

Hatással volt e darab létrejöttére az élet is. Sok ilyen alakot látott és figyelt meg (lásd levelét Bodmerhez 1747. szept. 18. — Schnorrs Archir XIV. 49.). Sokat merített Holbergnek »Az alakos« cz. darabjából is (különösen hatott a bevezetésre és befejezésre). Befolyással volt rá Molière Fösvénye még (egyres jelenetekre és alakokra és a stílusra). Így készült el 1746-ban Schlegelnek: »A titokzatos« (Der Geheimnissvolle) című vígjátéka.¹

Schlegelnek e darabja nem nagyon sikerült. A cselekvénye szegény és a vígjáték mégis hosszúvá nyúlik. Sok benne az alakoskodás, az öltözködés. A főhős, Abgrund, nevetséges, lehetetlen alak, félig-meddig beteges gondolatokkal, túlságba vitt titokzatossággal. Mendelsohn Mózes (Literatur briefe 191. sz., Moses Mendelsohn Werke, IV. 2. 310.) helyteleníti ezt az alakot. Hasonlóképpen tesz Lessing is (Hamburgische Dramaturgie, 52. drb): »Molière-s Geheimnissvolle ist ein Geck, der sich ein wichtiges Ansehen geben

¹ Megjelent Cant-tal és a Trójai nők-vel 1747-ben. 2.) Theatralische Werke-ben 3.) Gesammelte Werke, Kopenhagen és Leipzig, I. 1771, II. 1773. 183—322 lapokon.

will, Schlegels Geheimnisvoller, aber gutes, ehrliches Schaf, das den Fuchs spielen will, um von den Wölfen nicht gefressen zu werden.« Nem eléggé domborítja ki a költő Katalin alakját. Sikertelnebb János. Eletképes alak Glocke, e hirharang. Legszebb alak azonban Amália, Schlegel női ideálképe: nemes, szerény, szemérmes, a német színpadon az első kedves női teremtés. — Schlegel stílusa e darabban szép gördülékeny, úgy hogy korabeli német költők egész el voltak ragadtatva (így Haller.).

Ha már most ezek után vizsgáljuk azt, hogy milyen hüen fordít a mi ismeretlen írónk, befogjuk látni, hogy igen hüen. Egy kis összehasonlítás azonnal meggyőz bennünket erről.

Íme az I. ábrázolás 1. jelenete.

Amália. Megvallom, Katalin, mégis örömet akarnám tudni, ki volt légyen a tegnapi bálban az az álorczás török.

Katalin. Még ez ugyan rendesebb! Lám ő szüntelen bátorságon beszélt a kis-Aszszonyal, vagy igenis meg kellett tehát néki abban a bátorságban mondani ki légyen ő.

Amália. Hogy hogy? egy szót sem szóltot ő én velem bátorságon.

Katalin. Tsak meg sem állott oly gyakran a kis-Aszszonyal külön az ablakban azért, hogy azt mondogálya szép este van, avagy hogy kérdezősködjyen mint van a kis-Aszszony ura, attya.

Amália. Mégis valóban semmi más nyomosbb dolgot nem mondott ő nékem ennél.

Katalin. De mégis valóban igen nyomos gyesztálásokkal tselekette ő azt és az én számvetésem szerint kel vala néki, ha nem a barátság, legaláb a tekintetről a kis-Aszszonynak emléketet tenni.

Amália. Így tehát el vétetted a számvetést. Az igaz, felettéb igen képzem vala magamban,

Amalia. Ich gestehe es, Cathrine; ich möchte doch gern wissen, wer der verkleidete Türke auf dem gestrigen Balle gewesen wäre.

Cathrine. Nun das gefällt mir! Er redete ja beständig im Vertrauen mit Ihnen, so sollte er Ihnen auch wohl im Vertrauen gesagt haben, wer er wäre.

Amalia. Wie so? Er hat nicht ein Wort im Vertrauen mit mir geredet.

Cathrine. Er wird doch nicht so oft beiseite am Fenster mit Ihnen gestanden haben, um Ihnen zu sagen, dass es ein schöner Abend wäre, oder zu fragen, wie sich Ihr Papa befände?

Amalia. Er hat mir doch gewiss nichts wichtigers gesagt.

Cathrine. Aber er machte doch gewiss sehr wichtige Gebärde dazu. Und nach meiner Ausrechnung müsste er Ihnen, wo nicht von Liebe, doch wenigstens von Verehrung vorgebetet haben.

Amalia. So habt Ihr euch verrechnet. Es ist wahr, ich bildete mir Wunder ein, was er

mit akarna ő nékem mondani. Talán a tekintet vonta őtet vissza. De az után — —

Katalin. O! A kis-Aszszony mentegeti őtet? tehát kettős vétke van néki, hogy a kis-Aszszony-nak semmit sem szóllot.

Amália. No halgas tehát, hogy mondgyam ki egészen. De azután mondom, meg untam, hogy ő annyi vigyázással él vala.

Katalin. Én pedig még annál inkább is meg untam azt, hogy azon vigyázást ok nélkül tselekkette.

Amália. Nem, Katalin! sainálnám, ha még azt a mellet ok miatt tselekkette volna.

Katalin. Ne félyen azon a kis-Aszszony. Minden bizonnyal amaz emberek közé fog ő tartózni, kik tsupán azon vannak, hogy vigyázással éllyenek és akik mindenkor leginkább lármáznak akkor, midőn legkevesebbet tselekszenek.

Amália. Tsudálatos embernek kel tehát néki lenni Katalin. Másképp ugyan nem látszik vala ő szinte oly bolondnak.

Katalin. Es szinte mivel nem oly bolondnak látczik vala, a kis-Aszszony örömet akarná tudni ki volt légyen ő.

Amália. Mond meg mi baiod van? Azt véled gdom van nékem arra az emberre?

Katalin. Nem igen. Miért háborodik fel a kis-Aszszony? nem kel é tehát az embernek azok esmeretessége után lenni, a kikkel társalkodik? Alég jön egy álорczás ismeretlen ember a társágba, s íme már egy alattomi, de ugyan igen észreveendő módal áihatatoson az én Nagysá-

mir zu sagen hätte. Vielleicht hat ihn die Ehrerbiethigkeit zurückgehalten. Aber dennoch — —

Cathrine. O! Sie entschuldigen ihn? So hat er doppelt Unrecht, dass er Ihnen nichts gesagt hat.

Amalia. So lass mich doch ausreden! Aber dennoch sage ich, verdriesst es mich, dass er so viel Aufsehens machte.

Cathrine. Und mich verdrieszt es noch mehr, da er das Aufsehen ohne Ursache gemacht hat.

Amalia. Nein, Cathrine! Es sollte mir leid sein, wenn es noch dazu mit Ursache gemacht hätte.

Cathrine. Fürchten sie nicht. Er wird wohl zu den Leuten gehören, denen bloss daran gelegen ist, Aufsehen zu machen, und die allemal am meisten lärmten, wenn sie am wenigsten thun.

Amalia. So musz er ein wunderlicher Mensch sein, Cathrine. Er sah zwar sonst eben so nährisch nicht aus.

Cathrine. Und eben weil er nicht so nährisch aussah, so wollten sie gern wissen, wer er wäre?

Amalia. Sagt mir, was Euch fehlt? Meint Ihr, dass mir an dem Menschen was gelegen ist.

Cathrine. Nicht doch; warum werden Sie denn böse? Soll man denn die Leute nicht kennen lernen, mit denen man umgeht? Ein verkleideter Unbekannter Mensch kömmt kaum in die Gesellschaft, so sieht er beständig auf eine sehr merklich verstohlene Art nach meinem gnädigen

gos kis-Aszszonyom után vigyáz. Minek előtte vagy gondolná az ember, mellette áll az ablakban, egy két szót szól, szemeit szüntelenül maga körül jártattya, feljegyi, hogy az ember reá néz, megretten és egészen elrémülve tűnik el onnan. Egy kevés idő múlva megint it van. Rövideden: oly vigyázva és titkon bánik ő a kis-Aszszonyal, hogy az egész társaság észreveszi, hogy ő tsupán a kis-Aszszonyért van it. Ez ugyan igenis megérdemli, hogy megkérdezze az ember, ki légyen ő.

Amália. El hiszem ezt Katalin. Hiszen ez oly egy dolog, mely én hozzám tartozik.

Katalin. A mi pedig engem illet, mind az, a mi tsak titoknak mondathatik, oly egy dolog, mely én hozzám tartozik. Fog gondom reá lenni, hogy ezt kitanulhassam.

Amália. De mégis lészen annyi eszed, hogy nem mutatod magadon, mintha én azt örömet akarnám tudni.

Katalin. Legaláb ne gondoljon már a kis-Aszszony gyermeknek. Im ki jön itten. Menyen tsak a kis-Aszszony a maga szobájába. Látok it valakit, aki ebben szolgálhat nekünk.

Fräulein. Ehe man sichs versieht, steht er bei ihr am Fenster, redt ein paar Worte, sieth sich beständig um, merkt, dass man auf ihn sieht, erschrickt und schleicht ganz schüchtern fort. In einer kleinen Weile ist er wieder da. Kurz, er geht so behutsam und geheim mit Ihnen um, dass die ganze Gesellschaft merkt, dass er bloss Ihrentwegen da ist. Das verlohnt die Mühe noch wohl, dass man fragt, wer der Mensch sein mag.

Amalia. Das glaube ich Cathrine. Es ist ja eine Sache, die mich angeht.

Cathrine. Und was mich betrifft; alles, was nur geheim heissen soll, ist eine Sache, die mich angeht. Ich will schon suchen, es zu erfahren.

Amalia. Ihr werdet aber doch so klug sein und Euch nicht merken lassen, dass ich es gern wissen will.

Cathrine. Sehen Sie mich doch nicht für ein Kind an. Ei, wer kömmt da! Gehen Sie nur in Ihr Zimmer. Ich sehe jemand, den man dazu brauchen kann.

A két szövegnek egymás mellé állítása kétségtelenül igazolja, hogy a fordítás hű. Nem fogunk azonban csodálkozni, ha a szerelemre vonatkozó, kényes vagy sikamlós helyeket kihagyja fordításunk. Hisz iskoladrámáról van szó. A következőkben összeállítom fordításunknak eredetijétől való eltéréseit.

Der Geheimnissvolle:

I. felv. 6. jel. Katalin és Schlangendorf a szerelemről és Amália kiházásításáról beszélnek. 15 sor.

A titkos:

Összevonva négy sorba, a beszélgetés tárgya módosítva.

II. 3. Abgrund és szolgálja Katalin csapodárságáról beszélgetnek 8 sorban.

II. 4. Abgrund leszólja a házasságot Glocke előtt, mert a férfiakat megfosztja a szabadságuktól. 5 sor.

II. 11. Katalin czélzásokat tesz Amáliának Abgrund iránt érzett szerelmére. 7 sor.

III. 2. Katalin rászól Abgrundra: ne jöjjön oly közel testéhez. 5 sor.

III. 6. Katalin kijelenti, hogy a szerelmesek maguk sem tudják mit akarnak. 4 sor.

IV. 4. Schlangendorf és gróf Bärnfeld beszélgetnek egymással ifjúkori kicsapongásaikról, panaszkodnak, hogy a nőkkel már nem érintkezhetnek, mert megöregedtek, majd a házasságot balgaságnak nyilvánítják ki. 30 sor.

V. 1. Katalin kijelenti, hogy ha valaki szerelmes volna beléje, minden titkot ki tudna csábító módon húzni belőle. 7 sor.

V. 2. Sikamlós dolgokról van szó 26 sorban.

V. 3. Katalin dicséri Abgrundot, mert ígéző szép teste volt. 30 sor.

V. 4. Kényes dolgokról beszélgetnek gróf Bährenfeld, Katalin és Amália. 80 sor.

V. 5. János kéri Katalint, hogy járjon közbe kiszabadításán, mert a fogságban úgy lefog soványodni, hogy élvezni se fogja tudni. 6 sor.

A csapodárságról szóló beszéd kihagyva, egyéb tartalma 3 sorban átírva.

Helyette két sor áll, más szöveggel.

Összevonva három sorba, a czélzások kihagyva.

Más szöveg, 3 sor.

E megjegyzés nincs meg, 2 sor.

Helyette két sornyi magyar szöveg áll.

Katalin kijelentése elhagyva, illetőleg 3 sorba összevonva.

A kényes dolgokat elejtve, 8 sorba összefoglalva.

Megváltoztatva, 2 sor.

A legnagyobb kihagyás. Az egész 3 sorba összevonva.

Másképp van 3 sorban az egész, az okadatolás, hogy miért szabadítsa ki, hiányzik.

Ezek után bátran kimondhatjuk, hogy az iskoladramába nem való helyek kihagyását nem számítva, »A titkos« hű fordítás.

Szólnunk kell e vígjáték stílusáról is. Meglepően tiszta nyelven van írva. Rövid, tömör és mégis gördülékeny; mintha bizonyítani akarná, hogy a Kazinczy Ferencztől később annyit han-

goztatott nyelvújításra semmi szükség nincsen, mert nyelvünk a természetes fejlődés folyamán is eljut a csínhoz, a rövidséghez. A fordításnak nyelve sokszor körmönfont. Akad érdekes fordítás, új szó is: Verehrung: tekintet, Vertrauen: bátorság, Heimweh: hazanyavalya, blindlings: vaklyasan, listig: álnokságos (de álnoknak is fordítja), uneigentlich: tulajdontalan, neugierig: újságkívánó, Landkarte: országmutató levél, Kammermädchen: udvarló leány, Haarkopf: haifő, Eigenliebe: tulajdonszeretet, stb.

Végül megjegyzem, hogy a kézirat minden valószínűség szerint másolat, mert olyan törlés, javítás, mely fogalmazványra engedne következtetni, nincs. (A kézirat 73 lap hosszú.)

»A titkos«-sal a magyar színmű története olyan művel gyarapodott, mely megérdemelné, hogy napvilágot lásson!

* * *

Találtam végül egy komédia töredéket. Ennek a címe is hiányzik. Tartalma után »A zsugori« címet adhatnók neki. Hol adták elő és mikor, azt nem tudom. Talán Trencsénben, talán másutt. Minden valószínűség szerint korban az előbbieket után keletkezett, mert nyelve sokkal újabb.

A komédiában játszó személyek: Euklio, öreg ember, Hafila, az öreg szolgálója, Likomides ifjú, Stofilus, az ifjú szolgálója, Megadorus, Antraks és Kongrio szakácsok.

A reánk maradt két első felvonásnak tartalma a következő:

I. Játék. Euklio borzasztóan félti kincsét, mindenre gyanakszik, még öreg szolgálójára is. Hátha megcsalja őt, hátha észreveszi elrejtett pénzét, mert az átkozottnak még nyakszirijén is szeme vagyon. Igen goromba ezért vele szemben, folyton szidja, korholja. Napjában tízszer is kikergeti, hogy megnézzé: meg van-e kincse. Éjjel nappal vigyáz reá. Most is leszidván őt, kikergeti és megnézi pénzesládáját. Majd ismét behívja és lelkére köti, hogy vigyázzon nagyon a házára, mert ő távozik. »Azt akarom, hogy a pokhálóra is gondot viselj. Meny be, zárd be az ajtót, mindjárt visszajövök. Vigyaz senkit bé ne botsás házomba. A tüzet oltsd ki, ne légyen valakinek oka hozzád jöni tűzért, mihént felelevenedik azonnal oltsd el. Ha valaki kést, fejszét, mozarat, mozártörőt kér, melly eszközöket szokták a szomszédok kéregetni, mondjad, hogy tolvajok ellopták... Jelen nem létemben senkit sem akarok házamba botsattatni. Sőt azt is előre meg parantsolom néked, hogy még a jó szerentsét se bocsásd be. Zárd be az ajtót mind a két kilintsel. — Azonnal itt leszek. — Gyötrődöm, hogy hazuról el kell mennem. Valójában akaratom ellen megyek el. A czéh mesterünk azt hirdettette, hogy a férfiaknak személyenként pénzt fog osztogatni. Azt ha elhagyom, minnyájan azon fognak gyanakodni, hogy vagyon pénzem házamnál, mert az lehetetlen, hogy a szegény ember a kevés pénzt is nagyra ne betsülje. Most pedig, hogy

szorgalmasan titkolom pénzemet, mindenek azt gondolják, hogy szegény vagyok.»

II. Játék. A gazdag Megadurus, a ki szerény és jólelkű ember, elhatározza, hogy a jámbor Euklió leányát, a kit szeret, feleségül fogja kérni. Utközben találkozik Euklióval, a ki hiába ment el hazulról, mert a czéhmaster becsapta és meg sem jelent. Most nyugtalanul siet haza. Szóba se áll addig Megadurussal, míg házát meg nem tekintette. Megadurus kérését, hogy adja neki leányát, gyanusnak találja. Azt hiszi, hogy pénzére vadászik. Ezért zavarosan beszél. Panaszskodik szegénysége miatt. Csodálkozik, hogy ő a gazdag ember szegény leányt akar elvenni. Hosszas tárgyalás és rábeszélés után végre odaadja neki leányát, de kiköti, hogy sem a jelenben, sem a jövőben nem kell leányának semmit sem adnia. Még így is fél, hogy Magadurus valahogy rá fogja őt szedni. Megállapodnak abban is, hogy még ma megülik a lakodalmat. Hazaérkezvén Euklió, előveszi Hafilát, mint a ki dobra ütötte, hogy mennyi kincse van. Először leszidja, majd megparancsolja neki, hogy az edényeket hozza rendbe és zárja be addig az ajtót, míg ő a piacon a szükséges dolgokat összevásárolja. Megadurus szakácsai lefestik nekünk Euklió fősvénységét, majd lakására mennek, hogy átadják a lakodalmi ételeket. Hafila kizárja nekik az ajtót. Euklió azzal a szándékkal ment a piacra, hogy most az egyszer minden szükségést be fog szerezni, de ott drágál mindent és semmit se vesz. Utközben zajt hall háza felől, lóhalálában haza rohan, félvén, hogy meglopják. Pedig csak a szakácsok csináltak zajt.

Eddig tart a töredék!

A mint láthatjuk a darab igen kezdetleges. A komikum nagyon alacsony. A zsupori jellemzése elég jó, de a többi személyek igen elmosodottak. A stílus, a párbeszéd felette nehézkes. A szereplő személyek neve és néhány részlet után ítélve nem lehetetlen, hogy fordítással van dolgunk.

Ez ismertett színművekből látjuk, hogy a jezsuiták iskola-drámái fokozatos fejlődést mutatnak fel. Sokat enyhítenek a Ratio Studiorum merev szigorán. A többi rendekkel (a pálosokkal, a piaristákkal) való versengés, szorongatott helyzetük ráviszi őket, hogy számoljanak a magyar nemzet és irodalom szükségleteivel. Behatol színpadukra a magyar nyelv, a profán tárgy, sőt a női személy is. Mert nem áll meg az az általánosan elterjedt vélemény, mely az irodalomtörténeti tankönyvekben és a nagyobb kézikönyvekben szerepel, hogy a jezsuiták nem fordítottak kellő gondot iskoláikban és az irodalomban a magyar nyelvre. Ime e színművek is bizonytságot tesznek Bayer véleménye mellett, hogy a jezsuiták iskoladrámái a XVIII. század 50-es éveitől kezdve megmagyarosodnak.

DR. BITTENBINDER MIKLÓS.

ADATTÁR.

CZEGLÉDI ISTVÁN ÉLETEHEZ.

1653 szept. 1. Praefatus dominus vicecomes huius nostri comitatus quaerulose proposuit qualiter Paulus Bekeiensis ordine fratrum jesuitarum per formam *pasquilli* certum libellum diffamatoriam contra reverendum dominum *Stephanum Ceglédi* apud incolas liberae regiaeque civitatis Cassoviensis verbi Dei fidelissimum ministrum edidisset confecissetque, cuius ausus contumax non aliud praeterquam odium, turbam et contentionem gigneret, deindeque periculum publicique boni ostensionem expectari possit; ratione cuius contumacis actus conclusum est ad propositionem domini vicecomitis ob evitandum periculum legatione solenni ad dominum generalem instituendum nostri legati, utpote generosi domini Franciscus Katai et Georgius Chernel nomine statuum et ordinum huius nostri comitatus serio requirant eundem dominum generalem, quatenus idem dominus generalis eidem Paulo Beke turbas conficiendas et inconsuetas, aliorum bonam famam scriptitationes edenti serio demandare dignetur, se seque ab huiusmodi ausibus abstineat, cum et alias virum ecclesiasticum non decet esse calumniatorem, sed mutua et christiana charitate plene praeditum.

(Abaujvármegye 1653-ik évi szeptember hó 1-én kelt jegyzőkönyvéből.)

1656. márczius hó 20. Altera propositio domini iudicis ita sonabat: Nyilván lehet az keresztyén választott községnél, minemű controversia gyuladott légyen Osztropataký Mátyás pap uram és az calvinista pap *Czeplédy István* között néminemű irogatásoknak alkalmatlanságából; azért minemű kívánságok légyen praedicator uraiméknak ez elolvasandó instantiajokból, megértheti kegyelmeitek.

Instantia venerabilis ministerii in suo formali tenore sic se habet: Nemes, Nemzetes, Becsületes Uraink, Biró Uram, Tanácsbeli Uraink, Fűrmender Uram, Keresztyén Választott Községbeli Urain. Mivelhogy az Isten szeretője az jó rendnek és rendes állapotnak Szent Pál apostolnak amaz mondása szerént: Az Isten nem szeretője az visszavonásnak és rendtelenségnek, hanem az békességnek 1 Cor. 14. v. 33. és maga az Szent Lélek Isten azt parancsolja azon helyen V.(ide) ult., hogy mindenek ékesen és jó renddel legyenek. Sőt mivelhogy még az ördögök is az ő országokban rendet tartanak és egymással békességben élnek, a mint ezt

Kristus urunk maga bizonyítja az tegnapi evangéliumban Luc. 11.; azért kelletnék minden keresztyén gyülekezetnek arra igyekezni, hogy az anyaszentegyháznak külső állapotjában jó rendet szabnának, szerzenének, tartanának és a szerént élnének, hogy így az egyházi és politicabeli rend között, sőt az egyházbeli személyek között is bizonyos regula és igazgató zsinór lenne, a melyhez képest és a mely szerént rendelnek minden tisztekbeli foglalatosságokat és kiki helyesen maradna meg az ő hivataljában, lenne igaz és szabad folyása az Istennek szent evangéliomának az szeretet és egyesség közöttünk nevednek, minden egyenetlenség, viszálgodás, veszekedés, gyűlölség és irigység kigyomlálatnék. És mivel-hogy immár ezelőtt negyedfél esztendővel e dolog felől az bártfai synodusban végzés lött és ennek véghez vitelére egyenlőképpen és egyező akarattal voxoltanak, azért ti kegyelmetek is Nemzetes Uraim annál inkább azon legyen, hogy az kívántatott anyaszentegyházbeli rendtartás felállattassék és egyszer végben vitetessék. Mi móddal, hol és micsoda személyek által kellessék ennek meglenni, a felől Nemzetes Bíró és tanácsbeli Uraimékkal atyafiságosan conferálunk ennekutánna. Most csak azon kérjük ti kegyelmeteket nagy szeretettel, a mi ebbeli keresztyén igyekeztünket, mely az Isten anyaszentegyházának szükséges javára néz, meg ne gátolja, hanem Istennek adván az tisztességet a jó rendnek véghez vitelére voxoljon és segítlen kegyelmetek. Ezzel Istennek kegyelmes és atyai gondviselése alá ajánljuk ti kegyelmeteket. Cassán 20 Martii anno 1656. Kegyelmeteknek boldog előmeneteleért buzgóságosan könyörgő egyházi szolgák

M.(agister) *Kys Ádám.*
Hilarius *Ernestus Biner.*

Deliberatum concordibus votis: Valaminthogy ennek előtte szép rendtartás volt az egyházi tanítók között s az főpapoktól, mint inspectoroktól függötenek az többi, ugy ennekutánna is azon jó rendtartás megtartassék; melyről egy jó alkalmatossággal az nemes tanács öreg uraimmal és az tiszteletes ministeriummal beszélgetni és bizonyost végezni fog.

(Kassa város jegyzőkönyvéből.)

1656. *Die 7. Junii.* Propositio domini iudicis talis erat: Ezért kelletett az nemes tanácsot és az nemes községet felgyűjtenem, mivel az nemes vármegyétől valami követség érkezett, azért méltónak találván az nemes tanácscsal, hogy azt egyedül magunkra ne vegyük, az nemes községgel is akartuk közölnünk; melyre képest izennünk kell ispán uramnak, hogy már együtt vagyunk, hanemha ő kegyelmek jóakarátja, jöjjenek közinkben. Elküldvén azért ő kegyelmekért, ispán uram Pongrácz Christoph uram és szolgabíró Székely Boldizsár uram elérkezvén, prae-missa salutatione exhibeálta ispán uram az nemes vármegye credentionalisát, melynek elolvasása után így proponálta az követséget: Jól emlékezhetik kegyelmek reá, hogy ez 1656. esztendőben nemes Abauj-vármegyének egy gyűlésében tiszteletes Czeglédy István uram az itt való

helvetica religiónak praedicatora keserves panaszt tett Osztropataky Mátyás pap uram ellen, hogy mint a ki néminemű scriptumot adott volna ő kegyelmének, mely az helvetica religiónak és az Istennek káromlására és az keresztyéneknek botránkozásokra szolgálna; mely panaszát Czeglédy uramnak értvén az nemes vármegye, méltán pártját fogta ő kegyelmének, a féle scriptumok pasquillus gyanánt tartattatván, melyek tilalmasok országunk törvénye szerint is, mint libertatem religionis anno 1608 sancitam turbálók. Melyre nézve izent az nemes vármegye bíró uramnak és az nemes tanácsnak, hogy Osztropataky Mátyás pap uramat, mint Isten és az helvetica religio ellen káromkodót in exemplum aliorum megbüntesse juxta tenorem articuli 42 anni 1563 contra blasphemias sanciti. De ő kegyelme azt izenvén egynehány izben, hogy ez spiritualis causa lévén, az ő kegyelmek secularis forumját nem illetné, hanem az spirituale forumot; lévén pedig az három religiónak szabad exercitiumja s kinek-kinek superintendense és seniora, pro 15 Maii ez nemes öt városokban levő evangelica religiónak (?) Eperjesen synodusa leszen, azért az kinek volna valami praetensiója Osztropataky Mátyás pap uram ellen, azon congregatióban avagy synodusban tegyen panaszt ő kegyelme ellen s az tiszteletes synodus kétség nélkül igazságot szolgáltat. Noha nagy nehezen, mindazonáltal utoljára az nemes vármegye reálépett ilyenformán, hogy az nemes város synodusban expediálandó követi magok proponálják ezen dolgot s büntetését is kívánják Osztropataky uramnak. Meglévén azért azon synodus, azon tiszteletes congregatio egy becsületes levelet irt az nemes vármegyének, melyet az nemes vármegye is becsülettel vévén, javallott, hanem egy punctumában ütközött meg, holott azt írja: Reverendum dominum Osztropatakium conscientiose punivimus, az büntetésnek módját pedig meg nem irta volna; azért kívánná az nemes vármegye, hogy azon büntetés értésére adattassék és ha az n. vármegye nem leszen contentus azon büntetéssel, tehát Osztropataky uramat mint káromkodót juxta articulum 42 anni 1563 citáltatni fogja törvényszéke eleibe, holott ha compareál, törvényt szolgáltat az nemes vármegye, ha pedig nem, tehát per non venit convincálni és proscribálni fogja s az proscriptionalisokat mind az nemes vármegyékre, mind pedig az nemes városokra elküldi, melyeknek vigorával tartoznak az nemes vármegyék és az n. városok, melyekben az proscriptus találtatni fog azont captiválni és törvényesen megbüntetni. Ha pedig valaki azt nem akarná cselekedni és az proscriptusnak pártját fogná, tehát azt mint malefactornak fautorát fogja az n. vármegye citáltatni és érdeme szerint megbüntetni. Az jó correspondentiát akarván azért az n. vármegye megtartani, szeretettel kéri az n. várost, hogy akarataához accomodálván magát a féle gyűlölséges materiát távoztasson el, mert egyébaránt pergál feltett szándékában az n. vármegye.

Deliberatum: Mivel az n. vármegye consentiált annak, hogy Osztropataky uram az augustana evangelica synodusban büntetessék meg, azért legyen az n. vármegye contentus azon büntetéssel, melyet Osztropataky uramra vetett az tiszteletes synodus s ne vegye kétségben és suspicióban az n. öt városok pecsétje alatt azaránt emanált levelet,

mely egyebaránt mind az tiszteletes synodusnak, mind penig az öt szabad városoknak nagy despectusára volna.

(Kassa város jegyzőkönyvéből.)

1660. 23. Septembris. Ezt is referálták: Palatinus urunk ő nagysága ezt is nagy exprobratióval jelentette, hogy valamely *praedicator*¹ itt városunkban ő felségét valamely írásában oly becstelenül mocskolta volna, gyermeknek és nem tudom minek irván, de méltó volna, hogy a beste hamishitű kurvafiát exterminálnák az városból.

(Kassa város jegyzőkönyvéből.)

1663. Eodem die (t. i. 21. Junii). *Czeplédi István* uram teszen tilalmat német Kovács javaira u. m. ad fl. 12.

(Kassa város jegyzőkönyvéből.)

1665. 3. Decembris. Dies supplicatoria. Bíró uram referálta az nemes tanácsnak: Tegnapi napon megérkezvén ő kegyelme, ment ő kegyelméhez *Czeplédi István* többekkel, jelentette ő kegyelmének, hogy Kereszturi István meghalván, még életében kérte s kényszerítette, hogy vegye kezébe az asztal kulcsát lelkiismerete szerint, a melyet, noha nehezen, de minthogy lelkére kényszerítette, szintén már in agone levén, kezébe vette az kulcsokat, s minthogy három karbeli pénzét mondotta, egyikét az calvinista ecclesiára külön csomóban kötötte, az másik rendbeli maga költsége, az harmadik rendbeli penig zálogpénz és holmi clenodiumok, megis néztem ugyan az asztalban s mind úgy vannak, azért ő kegyelme azon kulcsokat valamint kezébe vette, bíró uramnak akarta resignálni, nagy hitére és lelkiismeretére mondván ő kegyelme, semmihez sem nyult s nem is vett semmit is el, sőt szintén mikor az asztalt nyitotta volna, az hadnagyot is nagy betegen vitték oda s mindjárt az pénzt tudakozta, hol az pénz. Neki is megmutatta s mindketten ott hagyták. Hanem tovább is instált azon, hogy az ecclesiára legált bizonyos summát az nemes tanács irremissibiliter adatná az ecclesia kezéhez, mivel obligatoriája vagyon s megis bizonyítja száz emberrel, hogy maga fennszóval, élő nyelvélvel ígerte és adta az ecclesiában az ecclesia szükségére. Az kik penig *Czeplédi* urammal ő kegyelmével voltak, azok ugyan tilalmat tettenek javaira négyszáz aranyig, mint liquidum debitumra, melyet megis bizonyítanak jövőendőben. Bíró uram relegált az nemes tanácsra s azért akarta az nemes tanácsnak referálni. Deliberatum: Az nemes tanácsot illetvén afféle provisio, az ő temetésére is gondot akar viselni, megüzenvén mind *Czeplédi* uramnak s mind az hadnagynak, sőt minden javaira.

(Kassa város jegyzőkönyveiből.)

¹ A *praedicator*, a kit Wesselényi megvádol, valószínűen *Czeplédi*, a mit az is megerősít, hogy a lutheránus városi jegyző oly hüen írta le a nádor kifakadásait az író ellen.

1667. Die 15. mensis Septembris congregatio diei supplicatorii in curia stb. Azután proponálá nemzeti biró uram: ő kegyelménél s az egész nemes tanácsnál instált volna *Czeglédy calvinista praedicator* uram itt való egész calvinistaság nevével, hogy a nemes tanács compareáljon pro 16. praesentis oskolájokbéli examenére és 23. *comaediabéli* actusokra; azonkívül *theatrumot* engedjen extruálni az utcán, oskolájokon kívül, mivel belől az összegyülemző sokaság el nem tér és hogy ott az utcát által engedjék rekeszteni, míg a *comaediák* tart. Arra úgy resolválta magát a nemes tanács: sem az examenre, sem a *comaediára* nem compareálhat a nemes tanács, mert ordinarie csötörtökön 16. sessiójok leszzen a nemés tanácsházon s egyszersmind ünnepnapok is, másnap, úgymint pénteken 17. törvényszékek, egyéb gonosz consequentiák eltávoztatására nézve is. A *theatrum* csinálását megengedte ugyan egy napig, nem tovább, de hogy általrekeszék az egész utcát éppen, azt meg nem engedheti; ezt megizenték ő kegyelmének *Czeglédy uramnak*.

(Kassa város jegyzőkönyveiből.)

1667. Die 18. Septembris a magyar praedicatio után stb. Emellett proponálá ezt is biró uram, az elmúlt napokban *Czeglédy calvinista praedicator* uram Gönczy uram calvinista concivis által küldött egy köz subscriptio nélkül való signaturát és czédulát ő kegyelme kezéhez, föl lévén jegyezve, hogy az ő spiritualis forumjokon convincáltatott Parlóczy János concivis ember s egyszersmind elválasztatott feleségétől, azért nemzeti biró uram fogassa meg s a nemes magistratus büntesse meg, mint concivis embert. Arra ilyen válasza volt Gönczy uramnak, azon czédula megolvasása után resignálván és vissza *Czeglédy uramnak*, biró uram ily simplex cédulára meg nem captiváltatja Parlóczit legitimo modo et non foro in competenti convincáltatván semmi processust nem látván; ha elválasztották bizonyos méltó okért, adjanak számot róla, ő dolgok, de nem convincálhatták in ipsorum foro, dictálván mind hazánk törvénye s mind a jus canonicum, jus ecclesiasticum abhorret a sanguine, in criminalibus nem lehetvén bírák sohun is, nem condemnálhattak senkit, sententiát sem pronuciálhatnak, azért vétettek, hogy más ember aratásában bocsátották sarlójokat, ha paráznságban tapasztaltatott Parlóczy uram s deferáltatott volna vagy feleségétől vagy mástól a világi magistratus előtt, a kinek egyedül adatott a fegyver kezében, büntetlenül nem maradna, a fegyver is elválasztotta volna feleségétől, kiről megirt Parlóczy uram solemniter protestált nemzeti biró uram előtt, ő akarván in foro seculari prosequálni felesége, úgymint parázna asszony ellen a dolgot.

(Kassa város jegyzőkönyvéből.)

1668. Testamentaria dispositio egregii quondam domini Georgii Doby 1668. stb. Az kassai helvetica gyülekezet praedicatorainak, úgymint *Czeghlédi István* uramnak egy hordó bort hagyok, *Kabay Gellérd* uramnak egy hordó bort hagyok, az helvetica gyülekezet scola két mesterének *Lisznyay Pál* uramnak és *Almássy Péter* uramnak egy-egy

hordó bort és kántornak egy átalag bort, az kassai helvetica gyülekezet scolájában való diákok számára hagyok egy hordó bort stb.

(Kassa város titkos levéltárában HH. Dobi. Nr. 2 jelzés alatt.)

1676. die 23. Decembris. *Czeglédiné asszonyom* instantiájára termináltam quindenát Sárköziné Kyss Anna asszonynak, hogy megfizessen ő Kegyelmének fl. 27. 40.

Közli: KEMÉNY LAJOS.

HALOTTI BÚCSUZZATÓ VERSEK,

mellyek irattattak N. Nemes és Nemzetes *Tisza László* úr eltemettetésének alkalmatosságával.

Anno 1771. die 2° Junj.

Timanter képiró akarván festeni
Mások eleiben a gyászt terjeszteni,
Nem tudta Táblára írni s le festeni,
Tsak hijjában kellett magát epeszteni.

Itt is a bánatnak örvénye mélységes,
Mellynek festésére nem lesz elégséges
Kép író pennája, sőt a mesterséges
Ékes szóllású nyelv sem lesz tehetséges.

Ügymint Tisza László urat parentálom,
Ki hamar el múlték mint füst és az álom;
Most e setét boltban érkezve találom,
E nagy czédrus fának esetét tsudálom.

Tisza László úr ez kit mostan siratunk,
Gyászos matériát felette vitatunk,
Zokogó sírástól nem is tágíttatunk,
Emlékezet könyvet kiről majd íratunk.

Erdély országában vette eredetét,
Tisza György attyától Tisza nevezetét,
Egyes fiú ággal tisztelvén nemzetét,
Mind addig terjesztvén szép emlékezetét.

Szállott a Musáknak díszes seregében,
Hol Udvarhely fekszik Küküllő mentében,
Ottan nevelkedvén böltesség kertében,
Böltstsé tétettetett s fénylett szép hírében.

Készít a szép virtus Pegazus szárnyakat,
Tisztesség halmára repülő szárnyakat,
Magassan fel emel ezekkel sokakat,
Próbáltat is vélek igen nagy dolgokat.

Nézvén Tisza László szemével kétfelé
Elmélkedik azon, hogy mehetne elé,
Melly miatt sok bú s gond a szívét el telé
Futt-fáradt dolgának míg jó végét lelé.

Igy Geszt s Mező Gyánnak lőn földes urává
Nem hagyván az Isten végképpen árvává,
Sőt tevő végtére gyermekek Attyává,
Örökös földében haza oszlopává.

Csudálatos Fatum ott leve nyomossá,
Valóságos jussán örökös lakossá.
Mint a tűzben próbált szín arany fontossá,
Igy a tsekély s árva lőn nagyhatalmassá.

Kölesér mezején volt hajdan Casussa,
Attya nagy Attyának emelt lyramussa,
Ugy maradékának itt adatik jussa,
Tisza Lászlónak is temető fundussa.

Gondos fáradsággal boldog véget ére,
Noha utazással sok tér földet mére,
Emelkedvén fejebb szíve egyet kére,
A páros életre hevülvén a vére.

Ohajt s mond magában: Oh bár az Istenek
Cselekednék, hogy az szerentsés Hymenek,
Kiktől a házasság dolgai függenek,
Egy hív igaz szívet hozzája kössenek.

Sok kétségek között egy arany almára
László is találta szíve nyugalmára,
Mellyel emelkedik áldások halmára;
Páros életének nem vólt unalmára.

Ott a hol az áldás, bor, búza, bőv terem
Gondolván el mégyek szerentsém meg nyerem,
Talám lábam előtt nem lesz setét verem,
Lész ki vezéreljen hív Eliézerem.

Bályok ez hol talált arany almájára
Bé lépvén a Szénás úri ház tájjára,
Veti Rebekának szemét formájára,
Ott jut nyugalmanak szíve várt pontyára.

Örül már mint Jáson nyert arany gyapjának
Szíve szerelmében Páris Helenának,
Nagyobb boldogságát reményli sorsának,
Hogy szíve szívére akadt Rebekának.

Boldog vala immár László szerelmével,
Boldog Rebeka is érdemes férjével
Boldogok mind ketten Isten kegyelmével.
De még híjjánosok egy dolog nemével.

Gesztí curiája még tsak hamvában áll,
Pusztá s körülötte nintsen egy karó szál,
Pusztán páros élet nyugalmason nem hál,
Az egyes szívektől szerelem is el áll.

Törekedvén azért fog az építéshez,
A mi szükség gyorsan mindent kerít kézhez,
Fut fárad mint illik a bölts okos észhez,
Dolgát ekként viszi mindenütt jó véghez.

Lakik már tsendesen díszes palotában,
Nyugszik ama páros Hímennek ágyában,
Várja hogy részt végyen Isten áldásában
S láthassa magzatit úri szép házában.

Virágzott is háza örömmel nem bajjal,
Mint illatos Hibla ki terjesztett rajjal,
Vagy mint a Gileád Balsamom olajjal,
Magzatokat szülvén édes anya jajjal.

Oh drága kert! mellynek illatos szálai
István, László, József mint méhek rajjai,
A kiken fürtösök Hibla harmatjai
Kikben elejeknek láttznak nyomdokai.

Ketteje már jutott Hélikon hegyére,
Pallásnak érkezett esmeretségére.
Debretzen az a hely, melly hazánk díszére
Nevel sok ifjakat várt elő mentére.

Több s egyéb dolgait nem visgalom méllyen,
Mivel én azokhoz értek tsak tsekéllyen.
Példás actáiról e világ beszéljen,
Ditsérete égig neveddjék s éljen.

Böltés elme keresni ne menj Athénásba
Feltalálod ezt itt Tiszában mint másban
Minémű böltesség vólt régen Pallásban,
Ollyat találsz itt is az idő forgásban.

A királyi háznak volt egyenes híve,
Nagyra emelkedett tökéletes szíve.
Valamit tzelba vett nem hibázott íve,
Eszével is végbe sok dolgokat vive.

Bátor volt szívében mint Socrates, Pláto,
Törvényes dolgokban olly mint eszes Cato,
Minden dolgaiban szemes, meszsze látó,
Nem henye, nem lomha mint a száját tátó.

Egyebet el hagyván lépjünk már hitére
És annak mint fának termő gyümöltsére,
Melly ki terjedt Jézus szép örökségére,
Mint a drága kenet Áron pap fejére.

Istenéhez kötött hitét ha visgáljuk,
Itt is buzgóságát könnyen fel találjuk.
Ritka madár (hogya szemessen számláljuk)
Az igaz keresztyén! a mint ma próbáljuk.

Szóljanak templomink fel épült tornyokkal,
Collegiumokban tanuló ifjakkal,
Részt vett Ekklesiák próféta fiakkal,
Bizonyyságot erről tégyenek szájjokkal.

Geszti és a Gyáni Ekklésia légyen
Péllda, s jó tétiről bizonyyságot tégyen,
Itt is kegyessége nagy gradusra mégyen;
Mondjuk hát: mind azért bőv jutalmat végyen.

Debretzeni Nemes Oskola jóságát
Hirdesse e kegyes úrnak buzgóságát,
Minthogy jó tétinek vette bizonyyságát,
Nézze fiainak gyászos árvaságát.

Isten mind ezekért adja bőv jutalmát,
Mennyekben lelkének készült nyúgodalmát,
Törölje szeméről könyvező siralmát,
Árváin pediglen láttassa irgalmát.

De jaj mint érkezik éltének határa,
Véletlen el válik tőlünk nem sokára,
Készszen várván lelkét mennyben Sion vára:
Itt sírnak az árvák, sír az özvegy Mára.

Négyszer tizet nyoltzal az idő mentében
Számlált életének bús esztendejében,
Kilentzet Himennek páros életében,
Míglen a halálnak esék veszélyében.

Minthogy érkeztünk már majd tzélunk végére,
Szintén el hanyatlik a nap is mentére,
A mit mondott ez Úr butsú vételére,
Kedvesinek illik támaszszam szívére.

**Bútsúzik kedves hitestársától Ttes Nemes Bályoki Hégen Szénás Rebeka
aszszonytól.**

Hogy nyissam ajakim végső bútsúzásra,
Hogy hozzak nagyobb gyászt setét gyászolásra,
Hogy kényszerít ez nap tőled elválásra,
Oh drága szerelmem mint jutál romlásra?!

Szakadt arany lántza kedves örömnknek,
Lett ketté válása egygyé lett szívünknek,
Napja el enyészett minden jó kedvünknek,
E vólt végezése mennyben Istenünknek.

Olvadhatatlan jég van annak szívében,
És könyv helyett kemény kő termett szemében,
István, László, József s Rebekát rendében
El szemlélvén, a ki nem sír keservében.

Sír méltán Rebeka mint keserves Mára,
Hidegült testemnek dült koporsójára;
Sír s magával nem bír Alcion módjára,
Nints más, te jőjj Jézus vigasztalására.

Maradnék tovább is veled szerelmemmel
És tőled származott három gyermekimmal;
Meg oszlattatni is kész vagyok örömmel,
Igy van a végezés: legyek Istenemmel.

Kilentz nyarat s telet te veled töltöttem,
Érted s gyermekimért magam erőltettem,
Munkás fáradságom javadra költöttem,
Szövevényes baj közt szívből süvöltöttem.

Én már ki költözöm nyert örökségemből,
Örökös hazába az örök földemből,
Mellyet per s ellenség ki nem vesz kezemből,
De még is tsordúlnak könyveim szememből,

Mert fejedre hagyom a bús árvaságot,
Három nevetlen gyenge olaj ágot,
Kik még nem esmérik e gonosz világot,
Ezeket fájlalom, nem vesző jószágot.

Kötöm hát ezeket anyai szívedre,
Neveljed az Úrban s vegyed jobb kezedre
Gondjokat, az Úr is bús árva fejedre
Gondot visel, s léznek jövő örömödre.

Minthogy ember lévén én is meg eshettem
Botsánatot kérek ha miben vétettem,
Engedelmes szíved ha keserítettem,
Légyen el felejtve minden hibás tettem.

Nagy vólt azt meg vallom én hozzám hívséged
Mint Penelopénak igaz szívességed,
Irva légyen Mennyben tiszta kegyességed
Az árváknak Attya légyen segítség.

Bútsúzik három nevetlen kis gyermekeitől István, József és László árváitól.

Jaj szó és sok sírás veri az egeket,
Mint a földi pára tsapkod fellegeket.
Oh de ki ne szánná árva fejeteiket?!
Siratlak bús szívvel én is tsak titeket.

Meg vallom hogy nehéz tőletek válásom,
Oh fájdalom! miért nints meg maradásom.
Köztetek? mert e vólt szívbéli vágyásom,
Hogy neveléstekre légyen vigyázásom.

Soha nehezebben szájjam eddig nem szólt
Mint most midőn mondom: Tisza László meghólt,
Ki e gyermekeknek hív édes Attyok vólt
Nagy szív gyötrő tűz ez, melyet víz el nem ólt.

Illy Testamentomot az Atyai hívség
 Teszen, hogy köztetek legyen egyenesség,
 Állandó szeretet, jó élet, békesség,
 Így szálljon reátok a földi örökség.

Ezek s több virtusok ékes tzi merei,
 Mint karbunkulusok drága szép kövei
 Fényljenek rajtatok az Úr félelmei,
 Legyenek böltesség fundált kezdetei.

Hárman Sz. Háromság nevét tiszteljétek,
 Hárman a Teremtőt és Királyt feljétek,
 Hármasszeretettel egymást kedveljétek,
 Hármasszeretettel ezt úgy reményljétek.

Hagylak azért az Úr erős oltalmában,
 Az árváknak Attya végyen irgalmában,
 Ne kapjon e világ maga hatalmában,
 Áldd meg gyermekimet Isten egy summában!

Bútsúzik kedves napa aszszonyától N. és N. Bihari Terjényi Rebeka aszszonytól, Néhai T. N. Bályoki Hégén Szénás Joseph úr özvegyétől, úgy édes anya több kedves gyermekeitől úgymint Felesége testvérjeitől T. N. Bályoki Hegen Szénás Helena, Kata, Mária és Susánna kis aszszonyoktól.

Tekéntetes Szénás Jóseph úr özvegye
 Terjényi Rebeka vég bútsúmat vegye,
 Hozzá szerelmeknek ez utolsó jegye,
 Veje kívánságát szívébe be tegye.

Drága édes annya az én hitese mnek,
 Napája pediglen méltatlan fejemnek,
 Hogy meghálálhatná jótéted, nyelvemnek
 Nints annyi ereje tsekély értelmemnek.

Minthogy közzületek én immár ki múlok
 Örökkévalóság útára indúlok,
 Áldás kívánással te reád fordúlok,
 Tisztelve követvén nyakadba borúlok.

Özvegyek oltalma légyen hív reményed,
 Ne enyészszék soha kedvellett napfényed,
 Sok áldás bé töltse kenyeres edényed,
 Ne legyen felejtve sok jó téteményed.

Mivel a koporsó engem immár el zár,
 Három árva fiam töled segédet vár,
 Kedves unokáid hogy lehessenek, bár
 Adja Isten: kiket néked ajánlok már.

Helena, szememnek szép gyönyörűsége,
Kata, a szíveknek bizott reménysége,
Mária, választott jobb rész ditsósága,
Susánna, liliom virág ékessége.

Foljanak órátok arany fővényekkel,
Tisztesség, jó hírnév, szüzesség ezekkel,
Meg ékesüljetez mint drága kövekkel,
Szerentse tiszteljen arany lántz szemekkel.

Isten a várt véget néktek kijelentse,
Kerüljön hozzátok a bődög szerentse,
Véletlen veszélytől fejetez meg mentse,
Szívetek szomorú eset ne rettentse.

**Bútsúzik T. N. Botskai Pap Kata aszszonytól T. N. Szénás Sigmond úr
özvegyétől, e mostani siralmas özvegynek T. N. Tisza Lászlóné aszszony-
nak kedves N. annyától.**

Szívemben el zárva tartom személlyedez
Gyászos N. anyának esmervén tégedez,
Isten védelmezze búz özvegyiségedez,
Jobb kezén hordozván tisztos vénségedez.

Kérlek elmaradott árváim s árváid
Vedd kegyes szívedre kedves unokáid,
Lésznek illatozó gyönyörű rósáid
Néked is míg végre le folynak óráid.

Míg pedig élsz gyászos homály ne borítottson,
Világ gonosz keze meg ne szomorítottson,
Oltalma ölében az Isten szorítottson,
Végre a mennyei tsúrben takarítottson.

**Bútsúzik kedves sógoraszszonyától, mint a siralmas özvegynek édes
annyának testvérjétől, T. N. Terjényi Ersébet aszszonytól és kedves sógo-
rától T. N. Pap Vid István úrtól, kikkel szép harmoniában élt.**

Pap István Terjényi Erzsébet vérségre
Jutottak bútsúzó szavaim végtére,
Kiket hívségeként emelek az égre,
Isten ti mellétek álljon segítségére.

A hív szeretetért az Isten szeressen,
Hogy nem mellőztetek, soha meg ne vessen,
Hatalmas karjain tartson, fedezgessen,
Végre a sorsotok le jobb részre essen.

**Bútsúzik kedves sogorától, felesége édes anyyával egy testvér atyafi
T. N. Bihari Terjényi István úrtól.**

Mínthogy majd pontyára érkezem tzelomnak,
Fáradt vitorláját bútsúzó szavamnak
Le kell eresztenem végén siralmamnak,
Szívből jót kívánok Terjényi Istvánnak.

A szeretet ura buzgó szerelméből
Áldását botsássa rátok jó kedvéből,
Tekintsen szemével ditső sz. egéből,
Bőv részt vehessetek a föld gyümölséből.

**Bútsúzik T. N. Tisza Krisztina aszszonytól N. T. N. Pataki Sámuel úr
özvegétől, mint kedves testvér nénnjétől és fiától Pataki László úrtól
leg kedvesebb ötsétől.**

Szívből emlegetlek szívem keservében
Én Tisza Krisztinám a kit személlýében
Régen nem láthattam özvegy bús ügyében,
Én mégyek: te maradsz inség örvényében.

Hív atyafiságod, hív hozzám jóságod
Volt mindenkor, lészen ezért pálma ágod,
A mennyben örökké tartó boldogságod,
Mínthogy vérségedben nints híjjánosságod.

Legyen is az úrnak segedelme veled,
Éltedben ne légyen gyászos komor teled,
Mikor szívből hozzá kérésed emeled,
Ott a vigasztalást mindenkor meg leled.

Kedves László ötsém a kit szerettelek,
Kedvembe — más felett — tudod be vettelek,
A szeretet drágább mint a földi telek,
Ezt meg nem bonthatják sem vizek, sem szelek.

Szerentse szárnyaaim repülj tisztességre,
Boldogúl léphessél a tisztos vénségre,
Dítséreted hasson a szép fényes égre,
Légy jó haza fia s hasznos eszköz végre.

**Bútsúzik kedves testvér hugától T. N. Tisza Sára aszszonytól, és ennek
hajadon leányától Fogarasi Klára Huga aszszonytól.**

Még hátra egy testvér hugom Tisza Sára
Kit nyelvem már vészen bútsúzó szavára;
Most lévén éltémnek ki rendelt határa
Szívem kívánságát ki öntöm javára.

Az égből vigyázó Juhok nagy pásztora
A Jézus, ki lelkünk leg böltebb doktora,
Vigyázzon te reád hogy a buk zápora
El ne borithasson sem veszélyek pora.

Fogarasi Klára ki szeretetedet
Most is megmutattad igaz vérségedet,
Kedves édes hugom e szívességedet
Jutalmaztassa meg az Úr hívségedet.

Bútsúzik N. Héjjasfalvi Nagy Pál és Sándor uraktól, vérség szerint közelebb való kedves atyafiaitól.

Nagy nevet viselő Pál, Sándor testvérek,
Ti is vagytok hozzám közel való vérek!
Értéket, szolgálat tételt nem ígérek,
Hanem bőv mennyei áldást rátok mérek.

Nagyra nevedjék nemes nemzetetck,
Nagy légyen hazánkban híretek nevetek,
Nagyobb a közjóra elmés értéketek,
Élvén arany időt végre szemléljetek.

Az úr házatokat tégye virágzóvá
Boldog szerentsétek végig fenn állóvá,
A gonoszt fordítsa bölts hatalma jóvá,
Fényljetek míg tenger válik száraz tóvá.

Bútsúzik N. Mohai Elek, Farkas és Gábor uraktól, mint kedves atyafiaktól.

Még az atyafiak szerelmében járok,
A kiket elméből soha el nem zárok,
Oh halál előttem te vagy a mély árok,
Miattad rothadást a testemre várok.

Három atyafiak Mohai nemzetből,
Elek, Farkas, Gábor nemes eredetből
Származott vérségek, én is szeretetből
Tisztelvén áldalak jó emlékezetből.

Ezután is jó hír magasra emeljen,
Mint a sólyom madár, szárnyára fel keljen
Nevetek s tisztesség halmára emeljen,
Köztetek békesség nyaraljon, teleljen.

Bútsúzik Gróf Nagy Szalontai Toldi Sigmond Nagyságától, N. Erdély országa érdemes ítélő mesterétől mint különös atyafiától T. Túri László úr ó nagyságától.

Méltóságos kegyes Gróf úr Toldi Sigmond,
Neked is rebegő nyelvem vég bútsút mond,
Úri tekénteted tsak tőlem el ne vond,
Mivelhogy bús szívem fogta már terhes gond.

Úri grátiádba férven örvendettem,
Illy tsekély voltomban hogy meg nem vettetem,
Sótt nagy szeretettel tőled tiszteltettem,
Azért én is híred meszsze terjesztettem.

Kedvező szerentse melly sok jókat fel fűz
Tsendesség, békesség melly sok rosszat el űz
Úri házad tellye nem a veszéjjes tűz,
Abban a kegyesség lakjék mint tiszta szűz.

Erdély országának ékcsűlt tzi mere,
Ez edgyik érdemes ítélő mestere,
Túri László által foly az ország pere,
Jó haza fiaknak szerelmes embere.

Igaz volt hívséged hozzám, tapasztaltam,
Mellyért híred s neved éig magasztaltam,
Úri kegyességed szívembe foglaltam,
A mit tanatsoltál én is azt javaltam.

Böltsen a pereknck sajtóját tekerjed,
Úgy perelj, hogy mennyben a pered meg nyerjed,
Hartzolj nemes hartzal, ellenséged verjed,
Hittel a jutalmat mennyből ki tekerjed.

Bútsúzik T. N. Patatits Ádám úrtól a V. megye fő ispánytól.

Emelkedjék nyelvem magassabb szóllásra
Bútsúdat fordítsad ama bölts Pallásra,
Mert nyílnak sok fülek figyelmes hallásra,
Figyelmezz hát te is ama nagy Átlásra

Fő ispány Patatits Ádám kit nevezek,
Alázatos szívvel lábához evezek,
Utoljára hozzá nagy bízvást férkezek.
El fáradt nyelvemnek ebben nem kedvezek.

Ez úri méltóság Virtus ragyogvánnya,
Kinél Minervának fekszik tudománnya,
Böltsesség sugárát bölts fejére hánnya,
Bihar Vármegyének e most Fő Ispánnya.

A törvény kormányát böltsen igazgatja
 Vármegye dolgait mint Cató folytattya
 A hibát mellesleg el nem simogatja
 Bölts beszéde ha szól, a szívet meg hattya.

Isten az egeknek böltsen teremője,
 A ki volt mind eddig élted őrizője,
 Ezután is legyen hív gondviselője,
 Jeles virtusidnak végre fizetője.

**Bútsúzik T. N. idősb Mitskei¹ Gábor úr T. N. Bihar Vármegyének nagy
 érdemű Ord. Vitze Ispánnytól és kedves úri párjától T. N. Csenger
 Bagosi Bagosi Susánna aszszonytól.**

Bús gondja elmémnek még is elmélkedik,
 Mosolygó szemével világ hízkelkedik,
 Hogy még ne siessek, azon erőlködik,
 Mert ábrázatjában sok szem gyönyörködik.

Vóltak énnékem is világi javaim,
 Vóltak e világon drága jó uraim,
 Kikkel barátokozván tágultak bajjaim,
 Azért még kevésbé szólnak ajakaim.

Keresd fel bús szívem e gyászos seregben
 Hol van egy jó uram ez úri rendekben,
 Kinek szíve hozzám látszott sok jegyekben
 Tisztának, mint arany főveny az üvegben.

Az idősb Baranyi Gábor úr lészen már
 Célja vég bútsúmnak, kit szívem ohajt s vár,
 Nagy Heros ez kinek elméssége fen jár,
 E nélkül el lenni a társaságnak kár.

Római Scipiok, erős Camillusok
 Ebben tündöklenek sok jeles virtusok,
 Igaz haza fiat illető Mirtusok,
 Illy magyar Achillest innak Kronikusok,-

Felséges királyné Aszszonyunkhoz szíve
 Tökéletes, talpán álló igaz híve,
 Találja valamit erányoz az íve,
 Nagy dolgokat e nagy Úr véghez is vive.

¹ Kimaradt: *Baranyi*.

Márvány oszlopára méltó jó tétedet
 Örökké hálálom hív kegyességedet,
 Barátság jeleül nyújtott jobb kezedet
 Hogy nekem is adtad várt segítségedet.

Úri Tekintetes házad virágozzék,
 Híred s familiád nagy meszsze ágazzék,
 Mint Hermon hegyére az ég harmatozzék
 Bőv áldással: Isten veletek lakozzék.

Bútsúzik T. N. Baranyi Miklós és ifjabb Baranyi Gábor uraktól N. Bihar Vmegyének Ord. szolgabíráitól kedves úri pároktól.

Érdemes atyának érdemes fiai
 Már nagyra terjedett zöld olaj ágai,
 Miklós, ifjabb Gábor urak föld savai,
 Bihar vármegyének vagytok hív tagjai.

Szolgálatotoknak gyümöltsevel éltem,
 Hozzám hívségtetek sokakban szemléltem,
 Hogy én is a jóért szolgálok úgy véltem,
 De az esék rajtam, a mitől nem félttem.

A mennyei Felség tinéktek engedjen
 Arany időt élni s oltalma be fedjen,
 A veszély vermébe esni ne szenvedjen,
 Hymentől nyert páros éltetek terjedjen.

Bútsúzik N. Bihar Vmegyének nagyérdemű Tisztjeitől s minden jó akaróitól.

Bihar Vmegyének díszes Nemessége,
 E magyar Hazának fénylő ditsőssége,
 A kiknek velem volt hív esmeretsége,
 Nyájjas barátsági igaz szövetsége.

Terjedjen éltetek — kívánom — meszszi-
 Tisztos jó híretek ditsősség egére,
 Hasznos eszközei a haza díszére
 Légyetek s a Mennybe jussatok végtére.

Bútsúzik a Geszti és M. Gyáni Ekkkláktól.

Drága véren váltott Istennek szent nyájja,
 Geszti s M. Gyáni két Ekklesiája,
 Gyönyörködött benned belső szívem tájja,
 Hasznodra nem lehet már kezem munkája.

Azon igyekeztem, hogy gyarapítsalak,
Isten kegyelméből helyre állítsalak,
Ne legyen bennetek semmi veszett salak,
Épüljenek inkább a megromlott falak.

Fel ment könyörgése és alamisnája
A Corneliusnak Mennybe és pálmája
Ingyen kegyelemből lett nyert koronája;
Jó tselekedetnek jutalom summája.

Isten ezután is támaszt Ezekiást,
Szent házát építő buzgó Nehemiást,
Állít a törésre még kegyes Jósiást
Avagy dajkálkodó kezű hív Abdiást.

Maradj békességben, Isten oltalmában,
Mint víz mellé plántált termő élő fában
Láttassék gyümölcse az idők folytában,
Lészen reménységed az egy Jehovában.

Hív cselédeitől és Jobbágytól bútsúzik.

Mellettem fáradott igaz tselédeim,
Hív szolgálók, szolgálók, bízott embereim,
Értetek is könyvet hullatnak szemeim,
Hogy nem segíthetnek el lankadt kezeim.

Gyászos árva házam próbált hívségtekre
Bizom s dolgaimat munkás kezetekre,
Engedelmességet kötvén szívetekre,
Igy hoz az Úristen áldást fejetekre.

E gyászos halotti frequentiától bútsúzik.

Valakik e gyászos sírhelyre gyűltetek
Végső tisztességet hogy nékem tégyetek,
Meltó tisztességet Istentől végyetek,
Áldottak mind földön mind mennyen légyetek.

Te pedig hűlt testem keresd a nyugovást,
Kész ágyas házában a tsendes aluvást,
Ne rettegj a porban levő meg avulást,
Reménységgel várjad a végső támadást.

Finis Ao 1773. die 22. febr.

ADATOK ROZSNYAI DÁVID ÉLETÉHEZ.

Újabb időben sokat foglalkoznak Rozsnyai alakjával. Perényi óta Elekes, én és Molnár kíséreltük meg adatokkal járulni a török deák életéhez és munkásságához. A kutatásokat azonban még most sem lehet befejezni, mert a Rozsnyai életéhez és működéséhez fűződő kérdések mindeddig megoldva, tisztázva nincsenek. Új perspektívát nyitott Gergely Sámuel a Teleki levelezésében előforduló Rozsnyai-adalékokkal. Tizenegy levelet közlött Rozsnyaitól, de a többi levélben is sok rá vonatkozó adat található. Én, a ki Rozsnyai Horologium Turcicumát az akadémia »Régi magyar könyvtár«-ában kiadni szándékozom, élettörténetét is meg akarom írni. Ezért Gergely Sámuelhez fordultam, lenne szíves a gróf Teleki-család marosvásárhelyi levéltárában levő, Rozsnyaitól származó vagy rá vonatkozó leveleket átengedni. Gergely S. szíves volt a még ki nem adott anyagot rendelkezésemre bocsátani és közlésüket is megengedni. A kolozsvári »Erdélyi múzeum«-ban levő, Rozsnyai vonatkozású dolgokra Kelemen Lajos unit. főgimn. tanár, a marosvásárhelyi városi levéltárban levő II. Apafi-levélre pedig ifjú Biás István városi levéltáros voltak szívesek figyelmemet felhívni. (Ezúton is köszönetet mondok nekik!) Íme, rendelkezésre bocsátom a talált adatokat a Rozsnyaiakkal és korával foglalkozóknak!

Kilencz levél Rozsnyaitól származik, egyet Teleki Mihály ír Rozsnyaiaknak. I. Apafi Mihály utasítja a marosvásárhelyieket, hogy R.-t nyárád-tői építésénél lássák el fagerendákkal. II. Apafi Mihály Rusoron birtokot adományoz neki. Végül Rozsnyai felvett adósságáról kötelezvényt ír.

A Rozsnyaitól származó és hozzáintézett levelek azért fontosak, mert iratásuk helyének és idejének megjelölésével életének egyes korszakaiba bepillantást engednek. E levelek is bizonyítják, hogy Rozsnyai ez időben (a 70-es években, egész fogságáig) vagy Erdélyben az udvarnál szolgált, vagy a portán. (1675-ben kimegy, l. útközben Brassóból és Drinápolyból írt leveleit. Ezúttal a Zólyomi-ügyben, a magyarországi elégtelenség érdekében és a lengyel-török béke létrehozásán fáradozik. 1677-ben ismét künn van.)

Fontosak azonban a levelekben levő adatok is. Részint a kor mozgalmaira vonatkoznak, melyekben Rozsnyai is tevékeny részt vett. Részint Teleki Mihály támogatásáról tanuskodnak, mikor szatmári táborozása miatt a török porta megharagszik rá. Részint Rozsnyai D. ügyesbajos dolgaiba világítanak be.

Az erdélyi megyék közül a határszélieket a váradi pasák folyton sarcolták. Apafi minden erejét latba veti érdekükben. Panajot, Rozsnyai

és a portán levő erdélyi emberek tőlük telhetőleg dolgoznak és el is érnek annyit, hogy a vezér foglalkozni kezd érdemlegesen az ügygyel (l. 1., 2. lev.-t). A magyarországi elégületlenek érdekében is már éveken keresztül mindent megtesznek a portán az erdélyiek, köztük Rozsnyai is (l. 8. lev.-t). A lengyel háborúban részt vesz Rozsnyai is. Tolmács az élelmiszert szállítók mellett. Sokat ír leveleiben e háborúról. Előre értesíti Telekit, hogy e háború meg fog indulni. A császár maga fogja vezetni. Az erdélyieknek is részt kell majd venniök. Az 1672-iki háború lezajlása után a dermesztő hidegségről ír, mely a török hadsereget kínozza. Az adó késlekedik. 1673-ban újra háború előtt állnak a lengyelek és törökök.

Sőt 1675-ben is nagy volt a titkos készülődés a törököknél a háborúra (l. az 1., 2., 4. és 8. lev.-t).

A magyarországi bujdosók 1672-ben fővezérükké választották Telekit és ez akkor kis sereggel megindult Szatmár felé, számítva a bujdosók és a vármegyei hadak tömeges csatlakozására. Mielőtt azonban ez bekövetkezhetett volna, a szatmári őrség 1672 szeptember 20-án meglepte Batizvasvári faluban és csapatát szétverte. Teleki fél, hogy e támadásért a porta majd megorrol. Rozsnyai értesíti, hogy az ügy még nem került szőnyegre. Majd közbenjár érdekében (l. 2., 3., 9. lev.-t). Teleki viszonzásul támogatja Rozsnyait az erdélyi udvarnál, sőt néha saját pénzéből is ad, ha nem tud valamit Apafinál egészen keresztülvinni (l. a 11. lev.-t). Rozsnyai meg Teleki vásárlásait bonyolítja le és ajándékokkal kedveskedik neki. Kereskedik rubintokkal, lovakkal. Egyszer ugyancsak meg van akadva, mikor Telekinek ígért fakó lovát kénytelen a fejedelemasszonynak eladni.

Rozsnyai szolgálataiért az országtól kérvényben a bogáti földbirtokot, vagy 1500 tallért kér (l. 1. lev.-t). Kap is jutalom fejében ezer tallért, a mit Rozsnyai D. (Székely oklevéltár, VI. köt., 335. l.), nyugtatványoz, ígervén, hogy a míg él országát és fejedelmét igaz hűséggel és jó szívvel fogja szolgálni. Szamosújvári jobbágynak (új adat, hogy voltak) védelmezését kéri a zsaroló tisztek ellen (l. 5. lev.-t). Sokat zavarják nyárádtői birtokában (l. 7. lev.-t) és ezért védelmet kér a szomszédok ellen. Nyárádtőn ugyanis háztelkeket kapott (új adat). Ezekre házat épít. Apafi rendeletére a marosvásárhelyieknek gerendákat kellene oda szállítani. Azok azonban nem tesznek eleget a parancsnak. Apafi Rozsnyai érdekében újból ír (l. 10. lev.-t), mert török deákját hivatalos teendőiben zavarja a késlekedő építés. Úgy látszik tehát, hogy 1677-ben még nagy volt Rozsnyai befolyása, hatalma, tekintélye. E leve-

lek beszámolnak Rozsnyai káráról és ügyes-bajos (sőt titokzatos) dolgairól is.

II. Apafi Mihály, a kinek Rozsnyai tudvalevőleg történeti munkájából szintén adott egy példányt, a török deáknak részint atyjának tett szolgálataiért, részint elmaradt fizetései miatt beadott kérvényére a fogarasi Rusor faluban jobbágyságot és fölbirtokot adományoz (l. a 12. közleményt).

Rozsnyai Dávid, a »Fehér vármegyében *Fogarasban* lakó török deák«, 1704 június 25-én a nagy szükségűtől kényszerítve, Vajda Pétertől és feleségétől (Füser Máriától) kölcsön vesz kétszáz forintot. Leköti ezért rusori birtokán levő jobbágyságait és azok családait. Rendkívül szigorú feltételek között kapott csak hitelbe pénzt. Két év múlva kellett volna fizetnie. Időközben anyagi helyzete még csak rosszabbodik, nem hogy javulna, úgy hogy 1705 február 8-án kénytelen újra 30 frtot felvenni. Az előbbi évben kötött szerződést egy évvel meghosszabbítják és a jobbágyságon kívül ottani birtokait is leköti. (L. a szerződést a gróf Toldalagi-család levéltárának udvarfalvi csomójában a kolozsvári Erd. Múz.-ban.)

Íme, ez adatokkal a derék török deák alakja kissé megvilágosított előttünk. Látjuk önzetlen fáradozásait az erdélyi sanyargatott megyék, a magyarországi elégyetlenek érdekében és Telekiért, jólelkű pártfogójaért. Megvilágosodik azonban magánélete is.

De beszéljenek maguk a levelek!

1.

Rosnay Dávid Teleki Mihálynak. Drinápoly, 1672, ápr. 18-án.

Szolgálok kigyelmednek, Uramnak.

Gondolván Uram talán gyűlése leszen kigyelmeteknek míg mi kikerkezünk, kényszerítettém kicsiny alkalmatossággal provideáltatni innen is. A mint Uram azelőtt is beszéltem kigyelmednek dolgomat, én azzal a bizontalan jószágocskával időmet bizony heába nem töltöm, ha nem ha vasban veret is ő Nagysága, de én bizony conventiomat beküldöm, ha ő Nagysága ezaránt való kegyelmességétől megfoszt. Én itt Panajotnak is megmondottam, hogy bizony nem különben tartom, mintha a maga erszényéből adná ki, ha jó végre viszi a fennforgó dolgokat, mert mind az ország, mind a fejedelem kegyelmeket ígérték s bizony, Uram valóban forgólódék is s hiszem is Istent, jobban lesznek, mint eddig. Én, Uram, most kínálom magamat, nem sokat teszen mind ő Nagyságoknak, mind az nemes országnak az az egynehány pénz. Ha Isten éltet, meg is bizonyítom, hogy nem haszontalan helyre adták ő Nagyságok ő kegyelmek. Különben én mind Isten s mind az világ előtt

protestálok, oka ne legyen, mert én bizony kenyeret keresek, heában időmet nem töltöm. Kigyelmedet azért, mint Uramat, kérem sokszor jóakaratjából tölt igéreti szerint most szolgáljon s vigye ki, ha lehet, mind ő Nagyságától, mind az nemes országtul jószágon elméje ne is járjon senkinek, mert nekem bizony nem kell, hanem ha a bogáti portiót adják ő Nagyságok, de úgy is csak az ország segítségét megvárom. Erővel én senkin nem vétetek, hanem kínálom magamat, ezért mind az országnak, mind ő Nagyságoknak holtig kötelezem magamat, de ha nem, bizony gondot viselek magamra. Ím, Uram, írtam supplicatiót mind az országnak, mind az ő Nagyságoknak, ha kigyelmed igyekezi promoveálni, Isten is megáldja kigyelmedet és én is, ha élek, maradékinak is igyekezem szolgálni kigyelmednek. A mi fennforgó dolgokat illeti, a mint feljebb is íram Uram, hiszem Istent, jobban leszen dolgok azon vármegyéknek, a mint eddig voltak. Most azt vizsgálja a káptalanok által a vezér, mennyi jószágok és jövedelmek vagyon az váradi pasáknak, kitanulván, jó karban állítja, azt fogadta. Szintén ma irata, Uram, Panajot uram velem egy minutát a vezérnek, mely is nem egyéb, hanem merő motiva. Summája: hogyha azok a vármegyék a holdolás alól fel nem szabadulnak, sem a fejedelemnek nem leszen hol fejedelmeskedni, sem az adót többé meg nem adhatjuk, már mire vezérli, Isten ő felsége titkában vagyon. A lengyelek ellen személye szerint akar menni a császár. Semmiképen meg nem maraszthatják. Az erdélyieknek sok köszvényt és kólikát mond a török császár calendariumja. A mi felől, Uram, ígéretet tettem volt, a bizony meg nem változik, csak vigye végben Kigyelmed dolgomat ő Nagyságok és a nemes ország előtt. Bethlen Gergely uram is az ország előtt ígérte Uram, hogy segíti dolgomat. Éltesse Isten jó egészségben Uram kigyelmedet. Drinápoly, 18. Ápr. A. 1672.

Kigyelmed jámbor szolgálója

Rosnay Dávid m. p.

P. S. Akár másfélezer tallért adjon Urunk s akár a bogáti portiót, akármelyikkel contentus vagyok.

Az országtul ezert kérnék, Uram, ha kigyelmed akarja, bizony végben is viheti. Tisztességesebb ajándékot adok bizony annál, a mit ígértem vala Fejérvárott postamester uram által, csak vigye végben Uram kigyelmed. Kigyelmed kezében vagyon, Uram, az embereknek elméjüket megcsinálni. Áldja meg Isten kigyelmedet Uram. Ha a fejedelem elméje annyira ereszkedik, nem kell tágitani, ha én ott nem leszek is, csak vigye végben Uram kigyelmed, mivel jól tudja kigyelmed, ott hamar változik a dolog.

Visszavárom kigyelmedtől, más ne lássa.

Czím: Tekintetes nemzeti Teleki Mihály uramnak, stb.

(Eredelije: a gr. Teleki-család marosvásárhelyi levéltárában.)

2.

Rosnay Dávid Teleki Mihálynak, Jászvásár, 1672, nov. 9-én.

Szolgálok kigyelmednek Uramnak.

Minémű nyomorúságban és busulásban legyünk Uram mind az időnek alkalmatlansága mind az adónak reméltelen késedelve miatt ő látja csak az jó Isten. Ma indula a császár Drinápoly felé innen Jászvásár mellől, de az üdőnek rendkívül kegyetlensége miatt még odamennek sok Török hejával lesznek. Én Uram kigyelmed parancsolatja szerint, kötelességem is azt tartván, hidgye bizonynyal, valamit Kigyelmed becsületinek maradására el tudok követni, jó lelkem ismereti szerint elkövetem. Istennek neve áldassék érte, még eddig emlékezetben sem lőtt Kigyelmed személye, nem is reméllem. Ha az jó Isten életben haza viszen, nem késsem, Uram, kigyelmedet udvarlani. Mindezekről akkor bővön. Nemessányi uramnak adott válasznak tenora szerint csak az régi, a váradi török pedig, ki is ezen matéria végett jött, sokkal különbel biztatja magát, melyet szóval referálhat Nemessányi uram Kigyelmednek. Én rajtam, Uram, az egyik nyomorúság a másikat éri, mert az inasom el szokék a lengyelek közzé többel ezer forintomnál, úgyannyira, hogy nekem, Uram, csak költségemre való sem maratt. Kigyelmed is pedig a a gyűlésen nem compareálhatott, hogy dolgomnak hátramaratt részét az ország előtt suppléálhatja vala. A jószágomat is, a mint hallom, az szüle valóban sürgeti. Nekem pedig, tudja Uram kigyelmed, eleitől fogva senki is, Kigyelmeden kívül, semmi dolgomat nem segítette, mint leszen kimenelele jámbor szolgálatomnak, tudja csak az Isten. Az adó, mivel elkésék, nem hiszem Drinápolynál előbb beadhassák. Kigyelmed, Uram, ne busuljon, mert ha Isten haza viszen, megvigasztalom Kigyelmedet. Sokáig jó egészségben éltesse Isten, Uram, kigyelmedet. Datum Jászvásár, 9, nov. 1672.

Kigyelmed jámbor szolgálja

Rosnay Dávid m. p.

Czím: Tekintetes nemzeti Teleki Mihály uramnak, stb.

(Eredetije: a gr. Teleki-család marosvásárhelyi levéltárában.)

3.

Rosnay Dávid Teleki Mihálynak, Drinápoly, 1672, dec. 29-én.

Noha, Uram, Isten kegyelméből hiszem, hogy rövid időn udvarlom Kigyelmedet, mindazáltal postamester uram ő kigyelme menetelinek alkalmatosságával is akarám levelemmel s két-három szóval udvarlanom Kigyelmedet. Itt, Uram, még Istennek hála, elé nem fordula a Kigyelmed dolga, de a mint a németek fenyegetőznek, nem leszünk haragtól üresek. Én, kötelességem szerint, Kigyelmed becsületire mindeneket elkövetek lelkem ismerete szerint is írom, bár Isten jobb szolgát ezen a portán Kigyelmednek ne adjon nálamnál; nemde nem. Válaszunk leszen nekünk is nem sokára, ha Isten engedi, nem késünk, hagyunk mindeket akkorra, most csak conjecturákkal Kigyelmed füleit terhelni mi

szükség. Ha Isten kiviszen, nem késem Kigyelmedhez menném és mindeket, amit tudok, kibeszélek. Kérem, Uram, Kigyelmedet, írjon Urunknak s asszonyunknak, Mikesné ellen keménykedjenek, az országgyűlésig még conteltáltatom és egyéb nagy kárvallásim után is ante contentationem, hogy költözzem hó hátára, ítélje meg az Isten. Nem szűnöm meg Kigyelmednek, mint uramnak, szolgálni Kigyelmed hasznos jó fáradságáért. Éltesse Isten sokáig jó egészségben, Uram, kigyelmedet. Datum Adrianopoli, 29 Decembris 1672. Kigyelmednek jámbor szolgálja

Rosnay Dávid m. pr.

Hátul: Kigyelmed parancsolatja szerint vásárlásinak jutalmas végben vitelében tehetségem szerint szolgálni el nem mulatom.

Czím: Tekintetes nemzetes Teleki Mihály uramnak, stb.

(Eredetije: a gr. Teleki-család levéltárában Marosvásárhelyt.)

4.

Rosnay Dávid Teleki Mihálynak. Fogaras, 1673, február 9-én.

Ajánlom, Uram, kigyelmednek jó szolgálatomat.

Én, Uram, Isten kegyelméből kijöttem, noha elég búval, kinek legkisebbikje is bő írással lehetne meg, de tudván Kigyelmed idejövetelét, halasztom arra. Hogy eddigi s régi szokásom szerint hosszas írással nem terhelem kigyelmedet, oka az volt, mert már jóidőtől fogva hallom, hogy im ma, im holnap érkezik Kigyelmed, inkább akartam, a mit tudok, Kigyelmednek kibeszélni, mintsem pennára bízni, a minthogy, Uram, én relegálok most is Kigyelmed idejövetelire. Egyébiránt most nem is egyéb tartóztat itt. Az én Istenem hozná el, Uram, kigyelmedet, mert valóban bizony nagy szükségem vagyom most egyszer a Kigyelmed idejövetelire. Kameniczet úgy hallatik megszállotta a hír, melyet ha valóság is követni fog, úgy hiszem, bizony leszen dolgunk a jövő nyáron. Én, Uram, Lengyelországi novellákat akarván vásárolni, a mi kis értékem vala, oda van, a mi keveset vásárolhattam, annak bizony valóban megadám az árát, a melyet, elhiszem, szánakozó füllel érthetett Kigyelmed is. Éltesse Isten jó egészségben, Uram, kigyelmedet. Fogaras, 9. Február 1673.

Kigyelmed alázatos szolgálja

Rosnay Dávid m. p.

Czím: Tekintetes nemzetes Teleki Mihály uramnak, stb.

(Eredetije: a gr. Teleki-család levéltárában Marosvásárhelyen.)

5.

Rosnay Dávid Teleki Mihálynak. Herepe, 1675, október 13-án.

Szolgállok Kigyelmednek, Uramnak.

Nekem, Uram, valóban megadák a Kigyelmed eljövetele után a lónak árát, tudtam is, hogy a Kigyelmed praesentiája nélkül úgy járok vélek. Nekem más fél száz tallérnál többet nem adának, azt is nagy nehe-

zen. Azonban; Uram, minapi Kigyelmeddel való beszédem szerint én a Szamosújvárott levő jobbágyimról donatiómat István deák uram kezében küldtem, hogyha vagy kimenőleg vagy bejövőleg fogna Kigyelmed a több commissáriusokkal együtt a dolgokhoz nyúlni, tehát legyen készen ő Kigyelménél róluk való igazságom. Chernel uram is ígérte jóakarátját, hogy nem hadgya Kigyelmednek elfelejteni, eszében juttatja Kigyelmednek akkor, bizodalmason kérem azért, mint jó Uramat, kigyelmedet jó ígéreti szerint legyen részemre és megfogatván, küldje Szentpéterre őket, míg én onnan elvitetem. A fakó ló talán nem kelle, Uram, kigyelmednek. Ő Nagyságok valóban tudakoztaták Gyulai Tamás uram által. Valaki betalálta suttogni, de már Kigyelmednél lévén ígéretem felőlle, addig nem adom senkinek s míg Kigyelmed ígérését nem veszem felőlle, azután pedig sem, mivel magam számára akarnám hadni. Húsz tallérnál alábbadnom káros s így, Uram, ez húsz tallért a több pénzzel computálván, talán ha jól emlékezném, 132 tallért fog tenni, melyet bár csak portára elsőben jövök, ő Nagysága emberétől küldene, Uram, Kigyelmed be, mivel adós vagyok odabé véle. Ezen szolgálommal, ha embert küld, Uram, kigyelmed, elvihetik a lovat, itt van Herepén. Elvárom, Uram, kigyelmed kívánatos választát mindenekrül.

Éltesse, Uram, kigyelmedet Isten jó egészségben.

Herepe, 13. 8.-bris A. 1675.

Kigyelmed alázatos szolgálója

Rosnay Dávid m. p.

Kérem, Uram, kigyelmedet, azokat a jobbágyokat restitualván, javaikból ne engedje megfosztatni a bitangot kapdosó tisztekkel.

Nekem, Uram, Kende Gábor úrnál feles rubintjaim vannak, sem árok, sem a kövek meg nem kerültek. Még a Radnóti gyűléskor adtam volt ő kigyelmének látoul oda. Akarnám, Uram, nevemmel kézhez vennie Kigyelmed, elvinnék az árokban akár juhót, akár kanczát. Ez leveletem megmutatván ő kigyelménél, vegye kezéhez Uram ő kigyelmétől, ha nem neheztelne, Uram, kigyelmed. Számok és árok fel vannak papirosira írva.

Teleki kezével: Dávid deák levele lúadás felől, kit is én neki megküldtem, nem vagyok adós neki. 1675, 15 8.-bris.

Czím: Tekintetes nemzetes Teleki Mihály uramnak, stb.

(Eredetije: a gróf Teleki-család levéltárában Marosvásárhelyt.)

6.

Rosnay Dávid Teleki Mihálynak. Herepe, 1675, október 14-én.

Szolgálók alássan kigyelmednek Uramnak.

Kigyelmed jámbor szolgálójának itt léte alatt két rendbéli parancsolatja érkezék Asszonyunknak a fakó lóért. Ki ördög sugta be, nem tudom. Én, Uram, el nem merém mulatni, oda kelle küldenem, de azon Kigyelmed ne busuljon, mert bizony egy lába sem jó s nem is természetes, vékony is a ló, kit azután is kitanulhat másoktól is, csak a színe volt

tizenkét talléros, megítélheti Kigyelmed. Ha Isten beviszen, ha drágábbul veszem is, jobb ménlovat hozok bizony én Kigyelmednek. Éltesse Isten Kigyelmedet, Uram, jó egészségben. Herepe, 14. 8.-bris 1675.

Alázatos szolgálója

Rosnay Dávid m. p.

Czím: Tekintetes nemzeti Teleki Mihály uramnak, stb.

(Eredetije: a gr. Teleki-család levéltárában Marosvásárhelyt.)

7.

Rosnay Dávid Teleki Mihálynak. Brassó, 1675, október 20-án.

Alázatos szolgálatomat ajánlom kigyelmednek, Uramnak. Isten, Uram, kigyelmedet hazánk hasznos szolgálatjára éltesse.

Mínemű bajoskodásim legyenek, Uram, Nyárádtón pénzemen szerzett s cseréből álló portiócskámban vallásunkin kívül való izgágát szomszédimtul infestáltatván, említettem vala, Uram, Kigyelmednek Szent Péteren létemben, kikkel való perlekedésre az ország rajtam meg nem szűnő szolgálata miá nem érkezhetvén, kételeníttem az nemes országkegyes atyai succursussához folyamodnom, kívánván igen alázatosan, hogy azon alkalmatosságcskámban méltóztatnék a nemes ország confirmálni, melyről, Uram, a supplicatiót megíratam s ezen szolgálattal alá is küldtem Kigyelmed kezében, hogy az Úrnak, Bánfi Zsigmond uramnak ő kigyelmének, adja és kérje is ő kigyelmét, olvastassa el. Írtam, Uram, mind a több uraknak is. Alázatosan kérem azért Kigyelmedet, jó Uramat, sokszori ígért jó akaratját egyszer most mutassa meg s jó szavával segítse dolgomat és az urak elméjeket is ne neheztesse hozzám reficiálni, hiszem, Uram, három vagy négy házhelynek confirmálása nem igen derék dolog, lám még én oda fűződöztem, az ördögnek sem kellett, hanem most én velem izetlenkednek. Ha élek, Uram, bizony én is hálaadó szolgálója leszek kigyelmednek, de Isten is meg áldja Kigyelmedet érdemes szolgálójához való jó indulatjáért. Éltesse és tartsa meg Isten jó egészségben, Uram, Kigyelmedet.

Brassó, 20 octobris A. 1675.

Kigyelmed alázatos szolgálója

Rosnay Dávid m. p.

P. S. Meghagytam, Uram, szolgálomnak, Kigyelmedtől várjon.

Ha pedig Uram azt praetendálná az ország benne, hogy nehéz valakinek versége ellen confirmálni valakit, tehát csak akár ilyen gratificatióval legyen, hogy contra vicinos legyen meg a confirmatio, a jus sangvinitatis maradjon fenn, csak a jus vicinitatis corruáljon. Mindazáltal, Uram, ha amúgy sine qualificatione lehetne, bizony jobb volna.

Az urunk ő Nagysága propositiójában is tétettesse fel, Uram, kigyelmed.

Czím: Tekintetes nemzeti Teleki Mihály uramnak, stb.

(Eredetije: a gr. Teleki-család levéltárában Marosvásárhelyen.)

8.

Rosnay Dávid Teleki Mihálynak. Drinápoly, 1675, nov. 26.

Szolgálok Kigyelmednek Uramnak.

Noha, Uram, semmi oly meritalis még eddig dolgunkban nincsen, mindazáltal kötelességemnek én eleget akarván tennem, két-három szóval levelem által akarom, Uram, kigyelmedet udvarlanom. Adja Isten, szerencsés órában találja méltatlan levelem Kigyelmedet. A Tihajával szemben voltunk, Uram, Szepessi uramnak, úgy látom szánakodik a magyar szomorú ügynek megorvoslásának haladásán, átkozván a Lengyeleket, hogy ő miattok nem fakadhatnak ki. Én, Uram, jó reménység nyújtásnál egyebet most sem remélek. Itt semmi hire a békességnek. A jövőre hadakozásra való titkos apparatus nagy. Kigyelmed vásárlására, Uram, volt gondom. Elhiszem, én sem fogyatkoztam meg Kigyelmedre bízott, megígért jóakarattjába ajánlott aprólékos dolgaiban.

Isten éltesse, Uram, kigyelmedet jó egészségben. Drinápoly, 26. nov. 1675.

Alázatos szolgája

Rosnay Dávid m. p.

Czim: Tekintetes nemzeti Teleki Mihály uramnak stb.

(Eredetije: a gr. Teleki-család levéltárában Marosvásárhelyen.)

9.

Rosnay Dávid Teleki Mihálynak. Ebesfalva, 1676, januarius 20-án.

Szolgálok Kigyelmednek Uramnak.

Noha reméllem, Isten nem sokára megengedi, Uram, Kigyelmeddel szemben beszélhessek, mindazáltal kötelességem szerint ez alkalmatosságot sem akarom elmulatni, engedje Isten, együgyű írásom jusson örvendetes órában Kigyelmedhez.

A Portai dolgokrol hosszas írásom nem szükség, tudván azokrul bővön tudósították Kigyelmedet; különösen Kigyelmed személyéről miformában való beszéd volt, Szepessi Pál uram ő kigyelme töllem megértvén, tudja, úgy hiszem, nállamnál előbb leszen ő kigyelme Kigyelmeddel szemben, akkor megértheti, ide nem akarván írni. Én, Uram, Istenem bizonyosságom, egyészlen kigyelmed részéről voltam s tovább is úgy leszek. Kigyelmed vásárlására volt gondom. Isten azt adván érnem, a terminuson praesentálom is, csak a kengyelek maradtak volt el, de meghagytam a hátralevő postáknak, azokat is hozzák utánnam. Éltesse és örvendeztesse Isten mostani bokros szomorúsági után, Uram, kigyelmedet.

Ebesfalva, 20. Januarii A. 1676.

Kigyelmed alázatos szolgája

Rosnay Dávid m. p.

Odajártam alatt dolgaiban való Kigyelmed hasznos industriáját, mint Uramnak, meg szolgálom. Maradt ugyan egy kis rész nyarádtői portiócskám alkalmatosságában, mivel mindenik főtisztem vallásunknak

ellensége, de hiszem Istent, Kigyelmed jó akaratja által Isten után az aránt való akadályom is sopiálódhatik.

Mi, Uram, Szepessi urammal ő kigyelmével majd elindulunk innét udvartul, ő kigyelme Kolosvár felé, én pedig Herepére, de ott nem késém, Nyárádtőre megyek.

Czim: Tekintetes nemzetes Teleki Mihály uramnak, stb.

(Eredetije: a gr. Teleki-család marosvásárhelyi levéltárában.)

10.

Apafi Mihály fejedelem elrendeli, hogy Rosnay Dávid török deák nyárádtői építéséhez járuljanak a marosvásárhelyiek a szükséges famennyiséggel. Fogarasvárában, 1677, ápr. 10.

Nos Michael Apafi Dei gratia Princeps Tranniae par. Regni Hungariae Dmus et Siculor. Comes etc. salutem et gratiam meam.

Nemzetes és vitézlő Rosnay Dávid török deák hívünkhez akarván nyárádtői építésében kegyelmességben lennünk, még az elmúlt esztendőben parancsoltunk volt hűségteknek, hogy bizonyos számú fákat szállítatna alá hűségtek a magok erdeiről Nyárádtőre, de amint értjük, parancsolatunknak posthabeálásával mindeddig is tizenöt szál gerendák lévén, elszállítatásokban némely emberek viszálykodnak. Minekokaért kegyelmesen és igen serio parancsoljuk hűségteknek, vevén ez commissionkat, minden haladék nélkül tizenöt szál jó és arra alkalmas gerendafákat Nyárádtőre szállítani el ne mulassa, magunk kegyelmes tiszti is a lévén, hogy hova hamarább mehessen elő építések, hogy így annál inkább érkezhetnék reá a mi és az ország dolgaiban való hasznos szolgálatra. Többé ezen dolog végett ne búsíttassunk, ha kemény animadversiónkat el akarja hűségtek kerülni. Secus minime factur. Datum in arce mea Fogaras, 10. Ápr. 1677. — Apafi m. p.

Lent ugyanazon írással odajegyezve: Marosvásárhelyieknek.

(Eredetije: a marosvásárhelyi városi levéltárban CCCXXVI. levéltári jelzéssel.)

11.

Teleki Mihály Rosnay Dávidnak. Szamosújvár, 1677, nov. 1.

Szolgálók Kigyelmednek.

Levelét Kigyelmednek böcsülettel vettem. Ha rulam nem feleltetett, megszolgálom. Hasonló jó akaratját tovább is várom. Kérem is, ne felejtsem el. Én is jelen voltam Kigyelmed dolgai sollicitálásában, kiben ha mi kis hiba esett, tulajdonítsa az ő Nagyságok szomorúságának. Mindazáltal, édes Dávid uram, ötven-hatvan tallérig kérjen kölcsön, én magamra vállalom, hogy megszerzem vagy az magaméból megadom. Kérem Kigyelmedet, tudósítson. Isten éltesse Kigyelmedet.

1. Novembris 1677. Szamosújvárott.

Kigyelmednek szolgáló attyafia

Teleki Mihály m. p.

A dolgokrul kérném Balo uram Kigyelmedet. Kérem Kigyelmedet, küldjön nekem, vagy hozzon nekem háromszáz öl gyapot-kötelet sátorokhoz valót és egy egész bál jóféle k t vagy tíz szekszenára való harangocskát. Sárosi uram kezes leszen talán érettem, mert itt velem pénz nincsen. Kölcsön nem kaphatok.

Czím: Nemzetes vitézlő Dávid deák uramnak nekem, jóakaró uramnak ő kigyelmének.

(Eredetije: a Rozsnyay-család birtokában Udvarfalván.)

12.

Másolata II. Apafi Mihály adománylevelének, melyben Rusoron birtokot és jobbágyságot ad Rozsnyai Dávidnak. Bécs, 1702, augusztus 6-án.

Mi, Apafi Mihály, Szentséges Római Iperiumbéli Fejedelem és Hercege adjuk tudtokra mindeneknek, a kiknek illik, hogy megtekintvén nemzetes marosvásárhelyi Rosnay Dávidnak, mind néha emlékeztető édes atyánk erdélyi Méltóságos fejedelem mellett, mind pedig annak utánna mellettünk való hűséges szolgálatját, mind pedig esztendőnként való rendelt fizetéséből praetendalt restantiáiról való contentatiója iránt írott alá-
zatos instantiáját, Fehér vármegyében Fogaras-földén, fogarasi várunkhoz tartozó Runsor nevű falunkban lakó Rád Bordás és Arszul nevű két jobbágyinkat, fiaival, házokkal, örökségekkel és azokhoz való appertinentiákkal együtt és ugyanott egy jobbágyi paraszt pusztá fundust hasonlóképen appertinentiáival, melyet is fogarasi udvarbíránk jelenlétében maga választhasson azok közül, melyeken a szolgálatra alkalmas vár nincsen, adtuk és engedtük megemlített Rosnay Dávidnak, feleségének, András és Sámuel nevű fiainak, Rebeka, Susanna, Rachel és Sára nevű leányainak és két ág maradékjoknak háromszáz tallér summa inscriptióban, úgy, hogy a mennyiben hatalmunk vagyón reá, maga, felesége és megnevezett fiai életekig kiválthatatlanul, praescriptus successori pedig az megírt inscriptionalis summának letételéig, békességesen bírhas-sák, cum ea tamen declaratione, hogy ezen fenn specificált inscriptionalis summa légyen maga kívánsága szerint fizetésebeli, quo quomodo praeten-dalt restantiáiért való plenaria excontentatiójára. Melynek nagyobb erő-ségére adjuk ezen, pecsétünk és kezünk írásával megerősítettet leve-lünket. Datum Viennae Austriae. Die 6-ta Augusti Anno 1702. — Michael Princeps Apafi, mpr.

(XVIII. századi másolat: a gr. Toldalagi levéltárban (Udvarfalva csomó-jában) az Erd. Múz. levéltárában.)

Közli: DR. BITTENBINDER MIKLÓS.

MAGYAR ÍRÓK LEVELEI GRÓF ZAY KÁROLYHOZ.

A Zay grófok gazdag zayugróczy levéltára több becses irodalmi levelet tartalmaz. Ezek közül kiválogattuk azokat, melyek írójuk személyénél fogva irodalomtörténeti fontosságúak. Ezek a levelek, melyek mind a múlt századnak reánk nézve legmozgalmasabb évtizedéből, a negyvenes évekből származnak, gróf Zay Károlyhoz vannak intézve.

E nagynevű gróf Zay Imre grófnak és a német költőnő, Calisch Mária bárónőnek fia 1797-ben született Sopronban és 1871-ben halt meg birtokán, a nyitrai megyei Bucsánban. Mint a főrendiház agilis tagja állandóan az ellenzék, a haladók táborában küzdött. Az 1825-iki országgyűlésen Széchenyi oldalához állott és egyik hathatós segítőtársa lett. Mikor azonban Széchenyi megrettenve a bizonytalan jövőtől és Kossuth hevének beláthatatlan következményeitől, konzervatívabb lett, — elszakadt tőle. Bár a kitüntetések gyors egymásutánban érték (1826-ban a dunáninneni kerület közbírájává, 1827-ben cs. kir. kamarássá, 1830-ban atyjával, Imrével gróffá lett), nem tágitott, s állandóan a szélsőbal sorai között és előtt harczolt a jogegyenlőségért és hazánk függetlenségéért. Demokratikus hajlama és a felekezetek egyenjogúsításáért, a zsidók emanczipációjáért való fellépése elhidegítették Széchenyitől és teljesen Kossuth hívévé tették. 1840-ben az ágostai evangélikus egyház főfelügyelőjévé lett s mint ilyen nagy tevékenységet fejtett ki egyháza érdekében.

Irodalmi munkássága publicistikai jellegű. Számos röpiratot, újságcikket írt elvei érdekében s mint szónok is nagy tekintélyre tett szert.

Egyéniségének legerősebb vonása végtelen fajszeretete volt. Ő monddta, hogy inkább akar a pokolban magyar lenni, mint a mennyországban más nemzetbéli, és azt, hogy a hazafiság előbbre való, mint a vallás. Nemzetiségi területen lakva úgy is mint földesúr, úgy is mint egyházi felügyelő nagy erélylyel lépett fel a tótok pánszláv mozgalmai ellen. Követelte a magyar nyelvnek kötelezővé tételét az iskolákban. Erre vonatkozólag ő dolgozta ki azt a törvényjavaslatot, melyet az országgyűlés elfogadott. A legteljesebb függetlenség híve volt, teljes gazdasági és hadügyi önállóságot kívánt, szakítani akart Ausztriával, de az uralkodóház közösségéhez ragaszkodott. Lelkes harczosa volt a magyar iparnak, sürgette a magyar gyáripár megeremtését s maga is alapított gyárakat birtokain. Az emberi jogoknak tökéletes kiterjesztését követelte, egyrészt a parasztok és polgárok, másrészt a vallások — a protestáns felekezetek s a zsidók — egyenjogúsítását.

Mint az evangélikus egyház főfelügyelője elveihez híven két eszmét vetett szőnyegre s iparkodott keresztülvinni: a magyarosítást és az uniót. Az unióra való törekvése is az előbbi célt szolgálta nála. Zay a magyarosítást egynek vette a protestantizmussal. Ebből a szempontból ő a magyar és protestáns érdekeket is azonosította s ily értelmű körlevelet küldött a superintendensekhez: magyarismus és protestantismus kéz a kézbe menjenek. Ez azonban nehezen ment, mert éppen az evangélikus egyház köréből kerültek ki a pánszláv szervezkedés legfanatikusabb vezérei, a kiknek sikerült a nép körében Zayt befeketíteni s a kik minden lépésének igyekeztek gátat vetni.

Az itt közölt levelek az említett eszméket visszhangozzák. A Zay Károlyhoz intézett nagyszámú levél között találjuk *Széchenyi István gróf* ideges kezének sebtiben odavetett sorait. *Kossuth Lajos* hosszú levelei csupa olyan kérdést tárgyalnak, melyek ma is élénken vitatott pontok: a vegyes házasságot, a protestáns uniót, az evangélikus egyház panslavistikus hajlamát, a szükséges magyarosítást s a magyar ipart, nevezetesen a zayugróczy posztógyárat. E leveleket is áthatja az a retorikus hang, a mely Kossuth minden iratát jellemzi, s különösen a harmadik és negyedik levél olyan eleven, mintha egy beszédét olvasnók. A *Kegyencz* költőjének két levele a pozsonyi mágna-kaszinó felállításáról szól; *Bajza József* szerkesztői minőségben írt levele a censor akadékoskodását jellemzi, *Fáy András* az unió lelkes harczosa a másik — református — részről, határozati javaslatot szövegezett meg. *Székács József* levele érdekes világot vet a negyvenes évek pamphletirodalmába. Több levél van Zayugróczon Székácsról, nagy kár, hogy Zsilinszky Mihály monographiájában nem használhatta fel őket. Végül közöljük *Csaplovics János*nak egy levelét, egyrészt jellemző voltánál, másrészt magyar irodalmi vonatkozásainál fogva.

Gróf Széchenyi István levelei.

1.) 27/3 840 Pozsony.

Igen tisztelt Barátom, én valamit elé akarnék adni a kis Casino¹ tagjainak, és őket valamire kérni. Ennél fogva eszközöld, hogy jövő Vasárnap 11 $\frac{1}{2}$ -kor megjelenjenek a kis Casinóban. Azért írok már ma, hogy elég időd legyen »zum einsagen« — mert másképp ezen mi igen

¹ A pozsonyi mágna-kaszinó. L. erre vonatkozólag alább Teleki László gróf két levelét.

jó de rendetlen Uraink el fogják felejtetni, hogy meg kellene Nékiek jelenni. Du musst Dir schon die Mühe nehmen es jedem extra sagen zu lassen.

Én igen igen fogok Neked köszönni.

Jó éjszakát

tisztelő Barátod

Széchenyi István.

Kívül: A Monsieur le Comte de Zay

E. Széchenyi.

2.) Auch ich bin dein aufrichtigster Freund, glaube aber dass der Klare und auf unserem Körper eine? (Mitte?) hat — während unser Geist in dem Leichtsinn zersetzt wird; Vous avez plus peur d'être physiquement tué, *moi* d'être moralement anéanti.

Kívül: Széchenyi István

Zay Károlynak 1843 máj. 17-iki országgyűlésen.

(Csaknem olvashatatlan írás.)

3.) octob. 28-ikán.

Tisztelt Barátom, ma 12 órakor összejövünk a Nap át elleni Casinóban egy kissé tanácskozni a köz jóru.

Kérem jöjj Te is el.

Széchenyi.

Kívül: M. Gróf Zay Urnak (Czeruzával más kéztől): 1848.

Széchenyi István.

4.) Dr. Friedrich von List

wohnt beym

Grünbaum No 16.

und ist heute um 4 Uhr bei Felix Zichy, wo auch ich esse.

Befehle mit mir

1-ter November

Széchenyi.

Kívül: Mélt.

Gr. Zay Károl Ő Nagyságának

Széchenyi. (Igen gyorsan van írva.)

Kossuth Lajos levelei gróf Zay Károlyhoz.

Méltóságos Gróf!

Február 17-ről kelt becses sorai kíséretében küldött »néhány szót a Pesten felállítandó reform-főiskola ügyében, a Pesti Hirlap 16d. számában közlendő valék, midőn azon iskola létesítésére megbízott választmány egyik nagybefolyású tagja Fáy András hozzám jött: elhozván magával szintügy közzététel végett a hivatalos felszólítást, melyet azon választmány közrebocsátani elhatározott. Mi volt természetesebb mint az, hogy örömmel közlöttem vele Nagyságod fontos Szózatát; de ő a körül-

mények gyakorlati ösmeretéből úgy vélekedett, hogy az unionak Reformatus atyánkfiaiak nagy tömegében még most is annyi ellensége van, hogy ha Nagyságod felszóllamlása közre jó mielőtt a tervezett iskola létesítésének anyagi alapja megvettetnék: az alapító adakozások kimaradásától kell tartaniok. Én ugyan 's Gróf Ráday (azon választmány alelnöke) kihez szintűgy ép akkor szerencsém vala, ezt hiú félelemnek tartottuk, sőt úgy vélekedénk, hogy a mi részünkről adakozások — ama gyanított hiányt — fölösleg is fedezve pótolnák: de a legrosszabb esetben még úgy vélekedénk, hogy jobb volna a főiskolának még néhány évig létre nem jőni; mint nem az unio elvére építenie. Fáy barátunk azonban (ki maga az unionak szintűgy barátja; s ezt néhány hónap mulva ha egyszer adakozások gyűltek ön magának s a választmány-nak is szándékában lenni állította, igen óhajtá, halasztanám el a közzé tételt addig, míg a választmány mai üléséből Nagyságodnak ír,¹ s én magam is tudósítván Nagyságodat e részben határozott választát venni szerencsém leend. Ennyit meg kellett ígérnem; de ígértem azon nyilatkozással, hogy ha négy nap alatt a Méltóságos Gróftól ellenkező rendelést nem veszek, a cikket mindenesetre, még pedig együtt az ő fel-szólításukkal közölni fogom. Azonban minden esetre készen akarván lenni; a kérdéses cikket a Censorhoz küldém; olly kéréssel, lenne szíves, az ügy jótékonyága tekintetéből semmit nem változtatni, mivel Nagyságod a kiadást határozottan e feltételhez köté. A Censortól szóról szóra e választ vevém: meg nem engedheti² mert 1. attól tart, hogy Nagyságod magát compromittálhatná — a mint a Lőcsei dologgal történt? (én semmi compromissióról nem tudok), 2. mert kezét nem engedheti úgy megkötni, hogy semmit se törüljön, ha ő azt kötelességének ismeri.

Ezeket valék Nagyságodnak alázatos tiszteletem mellett megirandó: midőn veszem a ma reggel kijött »Társalkodót« s abban Nagyságodnak felszóllamlását szóról szóra benn látom csupán egy igen lényeges különbséggel. Az énnekem küldött cikkben ez áll: *Ezen egybe olvasztásnak korán sem célja azon tanításoknak megváltoztatása, melyekben egészen egyet nem értenek.* A társalkodóban pedig épen ellenkező van így: *korán sem célja azon tanítások megváltoztatása, melyekben az ágost. és helv. hitvallású evangelicusok eddig mindig megegyeztek, hanem azon lényeg-telen pontok elmellőzése, melyekben egészen egyet nem értenek.*

Már most a Társalkodóval kezemben, a Pesti Hirlap censorsa sem tagadhatná meg kibocsátását, de illy lényeges különbség levén a dologban, nem tehetem; mielőtt Nagyságodnak e részben útmutatását nem veszem.

És ez az a mit Nagyságodtól alázatosan kérek.

Idő közben veendi Nagyságod kétségtelenül a Reform. választmány levelét is; — ha csak őket a Társalkodóban nem várt megjelenés ettől hátra nem tartja. Minden esetre alázatosan kérem a Méltóságos

¹ V. ö. Fáy levelét alább.

² V. ö. Bajza József levelét alább.

Grófot, méltóztassék, nagy fontosságú cikkjéhez; az érintett tekintetben egypár szót toldani s nekem arra is engedelmet adni, hogyha ne talán a Censzor egypár szóban felakadna, de a felakadás a dolog érdemét s Nagyságod helyzetének jellemét nem csonkítaná; e miatt ne legyek kénytelen, olvasó közönségemet e fontos indítványozó szózattól megfosztani. En magam is nagyon kényes vagyok ilyenekben s kétségtelenül semmire sem állnék reá, mi az elv tisztaságának színét homályosíthatná.

Fogadja Méltóságod egyébiránt hű tiszteletemet, mellyel változhatatlanul vagyok

Nagyságodnak

Pesten febr. 25. 841

alázatos szolgája

Kossuth Lajos.

Pesten Május 12. 1841.

Méltóságos Gróf!

Május 3-áról költ becses levele következésében (melly csak tegnap jutott kezemhez) van szerencsém Nagyságodnak mindenekelőtt alázatos köszönetemet mondani, hogy az Allgemeine Zeitung 118. számában »Russen und Türken« cikkre figyelmeztetni méltóztatott; mert én hirlapom honi részének s értekezőjének már magában is minden időmet elfoglaló szerkesztésén kívül; különféle egyesületi s most különösen igen meggyűlt megyei dolgok által annyira el valék foglalva, hogy a külföldi hirlapok olvasására teljességgel reá nem értem; illető segédem pedig reá nem figyelmeztetett.

Hogy a Nagyságod által kiemelt gyanúsító insinuatíót felelet nélkül hagyni nem lehet, az igen természetes; és én magam részéről kétségtelenül nem fogom szó nélkül hagyni; megvallom azonban, hogy igen kíváncsnak látnám, ha Nagyságod méltóztatnék iránta nyilatkozni; és nekem szerencsém lehetne nyilatkozását észrevételeimmel kísérni. A Catholicismust állítják ott fel, mint a szabadság s műveltség védfalát. Ez annyival gyanúsítóbb, minthogy illy nemű kifejezést, de nem illy kirekesztő szellemben a Protestantismus részéről már Nagyságod nyilvánosan is használt. Itt hát a Protestantismusnak kell felszólalni; annak nevében felszólalni pedig Nagyságodnak van legtöbb, ha nem egyedüli joga.¹ Nagyságod nevében szólani fog a Protestantismus: az én nevemben szállani fog mellette a nyilvánosság egyik organumának hatalma: e kettő egymással egyesülve gondolom nem tévesztendi el hatását.

Ennél fogva tehát nem csak óhajtom, de sőt alázatosan kérem is Nagyságodat, méltóztassék nyilatkozásával lapjaimat mihamarabb szerencsésíteni.

A ki egyébiránt állandó mély tisztelettel vagyok

A Méltóságos Grófnak

tisztelő polgártársa

Kossuth Lajos.

¹ Zay K. a négy superintendentia főfelügyelője volt.

Méltóságos Gróf!

Igaza van Nagyságodnak, hogy a botránkozás, mellyel a primási új körlevelet olvasá, közös értelem minden protestanssal, de minden elfogulatlan józan értelmű emberrel is, akármi vallás-felekezethez tartozzék. Hogy illyesmi századunkban még lehetséges, ez azon nagy képtelenségek egyike, miket a józan ember ész, az emberi nemnek, különösen az Europai civilisatióának jelen állapotjával összeegyeztetni annyira nem tud, hogy én teljesen hiszem a történetíró egykoron kétségbe jövend, ne számítsa-e korunkat azon sötét századok közé, mellyeknek zászlóját a Hildebrand név bélyegzi.

Én Nagyságod férfias buzgó eljárását mindenkor tisztelő méltánlással kísértem, 's hogy különösen az Unio nagy eszméjének valóstására intézett törekvéseit, nem a formalisták kis körű gyáva szempontjából mérem, hanem czéljának egész szentségében fel fogni szerencsés valék, annak úgy hiszem mind az idő szaki sajtó útján, mind az egyetemes conventben tetteg bizonyosságát valék szerencsés nyújtani, 's azért ne vélje Nagyságod, hogy ha bár azon bizonyos röpirat ügyét magamévá nem tettem is (mert csak ennyiből, vagy még ennyinél is kevesebből áll, mit Nagyságod rosszallásnak nevez), azok közé tartozom, kik Nagyságod tetteit ócsárolják. Ezzel egyébiránt mindennek a mi jó, a mi hat találkozni kell. Ez sorsa az emberiségnek. Szükségesnek tartom azonban kinyilatkoztatni miképen én annyira meg vagyok győződve hogy a Protestantismus ügye Magyarországbán a felvilágosodott Catholicusokban erős segéd bajnokokat számlál, hogy a római clerus botor fanatismusát, 's erre épített uralkodási vágyát a Catholicismussal általában identificálni hajlandó épen nem vagyok, és sok segéd erőnek elvesztését rettegném, ha hogy részünkről valamelly lépés történnék vagy szó mondatnék, melly józan gondolkozású catholicus polgártársainkat tőlünk némileg elidegeníthetné. És én azt gondolom a kérdéses röpiratban e tekintetben van valami a mit hogy ne volt volna benne nem lehet nem ohajtanom. Ez 's csak ez okozá, hogy rólla helyeslőleg nem szóllottam; de én positive sem rosszallottam benne semmit, mind a mellett nem, hogy akkor még nem tudtam kitől eredett. A mi természetesen véleményemet nem módosíthatná, de még is annyi különbséget tesz, hogy midőn valamelly lépés olyyaskitől ered, kinek céljai jóságában erősen hiszünk, miként Istenben, 's kinek azért hatását növelni ohajtanánk; ha egy parányi okot vélünk is találni véleménybeni különbözésre, azt örömet elhalgatjuk, mert annál erősebb okunk van saját véleményünk helyessége fölől kételkedni, minél magasabban áll tiszteletünkben a férfiú belátása kitől egy két kis specialitásban véleményünk némileg eltér. Ez őszinte magyarázat gondolom elég lesz, hogy félre ne értessem Nagyságodtól, mit kimondhatatlanul sajnállanék.

A mi a *vegyes házassági ügyet* illeti, ennek polgári törvényes tekintetből nézetem szerint a primatialis új körlevél következtében egy új stádiuma állott be. Eddig a római clerus házársartokodását mint világos törvény sértést a kormánynál panaszolták be a jurisdictiók, 's tőle

követelték a megsértett törvény épségben tartását. Most a kormány placetumot ad azon pápai brevének, mely a clerus törvénytelenégeit helyesli, 's folytatásukra buzdít. Már most hát a kormány mintegy jóváhagyásának pecsétét üte fel tulajdon azon eljárásra, melyet ez előtt 3 évvel a rosnyói püspökhöz adott intézményeiben maga rosszalott. Ő placetummal ruházza fel a római püspök rendeletét, mely az ország törvényével ellenkezik; és így sérelmünk van nem csak a római clerus, hanem a kormány ellen is. És ezen szempontból kell mérniök nézetem szerint a törvényhatóságoknak szükségessé vált újabb lépéseiket. Mit? 's mennyit kell tenniök? Nehéz csak magány véleményben is meghatározni. Én éjjeleket gondolkozom a tárgy felett; e hónap végével Pesten gyűlésünk lesz — Pest megye bizonyosan megkisértendi e nehéz feladatot tenni mindent mit tennie kell, a nélkül, hogy többre fakadna mint mennyit tennie szabad. Jól tudom én, hogy a római brevének olly pontja is van, mely a primatialis körlevélben nem közöltetett 's minél fogva várható, hogy a római cath. clerus nem ellenzendí jövő országgyűlésünkön a törvény javaslatot, mely már a multról felterjesztve lón; — de épen az neveli a kormány placetumának súlyát, hogy megengedé a breve tartalmát — e pont kivételével — hireszteltetni. A kormány e lépésével törvényt is sértett, politikai hibát is követett el.

De ez még a kérdés, nem kell-e a protestans egyház kormányának valamit tenni magáról, 's magában, akár mit tegyenek is a vármegyék? Én azt hiszem kell is, lehet is: 's azon római clerus ellenében, mely kérkedve mondja, hogy vallása dolgait polgári hatalomtul függőnek el nem ismeri, kötelessége a protestans egyháznak egy részről mint ön álló független testületnek positiv fegyvert használni, a positiv megtámadás ellenében. Quod uni justum, alteri aequum. Fel kell tartanunk mennyire lehet az egyenlőséget jogban és állásban; önmagunk által, önmagunkban.

Azért is szükségesnek tartanám körlevélre körlevelekkel felelni a négy, ha lehet nyolcz superintendens aláírásával; és e körlevélben szükségesnek látnám meghagyni papjainknak: 1. hogy a háromszoros kihirdetést csak olly föltétel alatt tegyék meg, és dimissionalist se adjanak másképen, ha csak a vegyes házasságra lépő evang. vőlegény ünnepélyesen ki nem jelenti, hogy reversalist adni semmi esetre sem fog 's nem is adott.

2. Szükségesnek látnám hogy a Superintendentiák ünnepélyes protestatióval lépjenek fel Isten és emberek előtt, hogy a római clerusnak azon magyarázatát, miszerint a *coram parocho catholico incantur* szavakat csak passiva assistentia kötelességére magyarázza törvénnyel 's félszázados saját »infallibilis« gyakorlatával ellenkező eltorzításnak 's jesuitismusnak nyilatkoztassák, mint hogy azonban ők maguk csak *tanú* képeni jelenlét kötelességét ismerik el, hogy egy részről a törvénynek legalább ugy mint ők magok magyarázzák elég tétessék, más részről azonban a házasságok vallásos ünnepélyességöket el ne veszítsék 's meg szűnjék a botrány melyet a romai clerus terjeszt a nép erkölceiben, tegyék a superintendentiák kötelességül papjaiknak, hogy ezek a szószékekről haladéktalanul hirdessék ki: miképen ők vegyes házasságokra

megengedik, 's meg fogják áldani, de az illető római papot minden esetben fel fogják szólítani, hogy azon passiva assistentiára, melyet egyedüli kötelességének ismer, jelenjen meg 's mint tanú jelen legyen, hogy ha pedig ezt tenni nem akarná a felszólításról hiteles bizonyítványt vegyenek, 's a házasságot megesketvén 's megáldván jelentést tegyenek a superintendensnek, ez pedig (vagy tán maga a pap is teheti) az illető törvényhatóságnak, miszerint ez látván, hogy amaz *coram* szónak még olly értelemben sem akart megfelelni, minőt annak maga tulajdonított; 's így a vegyes házasságot még saját értelme szerint is akadályozá; e törvény sértő ellen polgári hatalmát használja 's használhassa. Ez az én igénytelen magány véleményem, melyet Nagyságoddal tudatni kötelességemnek ismertem. Ugy gondolom, hogy ha e lépésre az összes superintendentiák vagy hajlandók nem volnának, vagy sok időhaladékbba kerülhetne, egyes superintendensnek is hatásteljesen lehetne vallásunk ügyét feltartania.

A mi az Uniót illeti, Nagyságod e részbeni dolgozatainak a Pesti Hirlap hasábjai mindig örömmel nyílnak meg; ha hosszabbak lesznek, mint sem egyszerre adathatnának, meg fogom szakítani, ha pedig ezt Nagyságod nem szeretné, 's e miatt külön félivet kellene a hirlaphoz toldanom; ilyen esetben a kiadóknak én minden félivért 5000 példányt értve 40 p. frtot tartozom fizetni; de amugy t. i. két számra osztással költség nélkül történhetik. Conventünk végével Wimmer engem kért volt, ne írnék addig magam semmit, míg ő a ki feltevé magában, hogy a munkának nagy szorgalommal neki fekszik, tervét velem nem közlendi. Nem tartja Nagyságod jónak, ő vele e tárgyban levelezésbe lépni? legalább megtudnók tett-e valamit? Egyébiránt Gróf Teleky Gubernatorrá neveztetvén, azt hiszem, hogy az elnökség az Unio-választmányban Nagyságodra száll. Nagyságodtól függend a választmányt összehívni.

Fogadja Nagyságod legmélyebb tiszteletemet, 's engedjen bocsánatot kérni hosszú levelemért, melyet velem a protestantismusnak keblemet hevítő szelleme iratott. Mentse e cél, a tartalom gyarlóságát.

A Méltóságos Grófnak

Pesten Jan. 19-én 1842

alázatos szolgája 's tisztelője

Kossuth Lajos.

Méltóságos Gróf!

Különösen tisztelt Uram!

Kimondhatatlanul sajnálom, hogy hanyatlott egészségem a füredi víz használatát mulaszthatatlan kénytelenséggé tevén, az Unió választmányban ezuttal jelen nem lehetek. — Azt gondolom azonban e választmány még egyszer alkalmasint összeülend, mert én nem gondolom, hogy tanácsos legyen, most mindjárt az egyesítési terv részleteibe bocsátkozni; talán csak az általános vezérelveket kellene kiszabni, hogy t. i. mire terjedjen jelenleg az egyesülés: disciplinara — nevelés — szertartásokra 's a t. vagy dogmára (mitől Isten őrizzen) 's ha meg lesz a vezérelv állapítva, annak részletes alkalmazását én csekély véleményem szerint a választmány által gondolnám előkészítendőnek.

A szláv mozgalmak egyházunk létezését compromittálják. Mert ha mi a jövő Conventen nem lennénk erősek megmutatni, hogy vallásunkat, egyházunkat, a *slavismus* vagy *panslavismus* rakhelyévé alacsonyítani 's azzal identificáltatni nem engedjük, úgy meg vagyok győződve, hogy a magyar törvény őtalmát többé meg nem érdemeljük, pedig a meg nem érdemlett kegyet elveszteni könnyű, sőt el nem veszíteni lehetetlen volna, ha hogy az Ország kénytelenítették arról meggyőződni, hogy az evang. egyház olly fegyverek műhelye, mellyek a magyar álladalom életerét támadják meg. A hon szemei Conventünkre függesztvék; mi tavaly a kibékülés pecséteül szót adtunk a honnak, hogy a nemzetnek egyházunk híve leend: — s ezen egyház papjai adott szavak ellenére a nemzetet rútul megcsalák, megcsalák a nélkül, hogy a mi részünkről legkisebb provocatio jött volna közbe tavaly óta. — Itt roppant erővel, határozott szigorúsággal szükséges fellépünk, de hogy felléphessünk, el kell készülvé lennünk számra nézve is a tótok ellenében, kik alkalmasint egész *phalanxal* jövendnek be. Én részemről, erről már gondolkozáim szűk köröm szerint: előbb sajtó utjain akartam hatni; nem ment; szárnyamat szegék; és eszembe jutott a Dunántúli superintendens, eszembe az, hogy ez nagy részben magyar, legalább a magyarságnak nem ellensége: Kiss János superintendens a magyar literatura bajnoka. — Itt Füreden hallám, hogy a superintendens Derecskén valami functióban van: azonnal írtam neki, elé adám a veszélyt, melyben vagyunk, megmondám, hogy ha conventünk a tótok ellenében egyházunk becsületét a magyar nemzet előtt meg nem menti, én, és igen sokan átmegyünk reform. atyánkfiaihoz, 's megszűnünk tagjai lenni azon egyháznak, melly magát magyar nemzetellenes érdekekkel identificálja; — elé adám, hogy a Dunántúli superintendens megmenthet bennünket a veszélytől s kértem illy nagy ügy mellett felejtse és felejtse a boldogtalan szakadás okait, 's jöjjön és jöjjenek el igen számosan a Conventre, velünk kezét fogva érdemesíteni egyházunkat a magyar törvény őtalmára; — és . . . egy óra előtt kopogtatnak ajtómon, és belép maga Kiss János superint., és azzal köszönve, hogy az ügyet olly fontosnak látta, miszerint eljött egy napra egyenesen a végett, hogy velem értekezzék! — most fáradt, az idő késő, alunni ment; holnap reggel beszélünk ugymond a dologról. — Ezt szükségesnek tartám a Méltóságos Grófnak azonnal hírül adni; amint hogy beszélgetésünk eredményét is hírül adandom: addig is Nagyságodat alázatosan kérem, méltóztassék magány levelek által mindent el követni, hogy magyar szellemű hit sorsosink minél számosabban legyenek jelen a Conventen, miszerint azokat a gyáva alattomos conventiculistákat egy nem várt roppant erő energiája lephesse meg, és fékezze, 's ha kell, büntesse is.

A ki egyébiránt nagybecsű uri kedvezéseibe rekesztett, különös tisztelettel vagyok

A méltóságos Grófnak

Balatonfüreden jun. 30. ik este 1842.

Kossuth Lajos.

Méltóságos Gróf Zay Károly urnak.

Tinnye, május 14. 1845.

Méltóságos Gróf!

Az egész ország, különösen pedig az országos Védegyesület sokkal több köszönettel tartozik Nagyságodnak azon tevőleges részvételért, melyet Zay Ugrócz posztógyárának¹ gyors felállításával a honi műipar kifejllesztése iránt tettleg tanúsítani méltóztatott, hogy sem kötelességünknek ne éreznők, a tudomásunkra jutott dolgok közül, Nagyságodat mindazokra tisztelettel figyelmeztetni, mellyek gyárvállalkozásának sikerét növelhetik; 's ezen siker által azon meggyőződést erősíthet a nemzetben, hogy csak ügyes tapintat, technika, tudományok mostani legmagasb fokának használat kell hozzá, miszerint mindjárt kezdetben az ausztriai műiparral ne csak versenyezhesünk, hanem annak elibe is léphessünk.

Ez csak az által történhetik, ha keletkező gyárainkat mindjárt kezdetben a lehető legtökéletesb lábra állítjuk, ha a legújabb találmányok, — nem vakon ugyan, és könnyen hívőleg, de óvatos vizsgálat után — a mennyiben a gyártást jobbá 's olcsóbbá teszik: meghonosítani el nem mulasztjuk: mit ('s ez a gyáriparbani hátramaradásunknak egyedüli jó oldala) mi sokkal könnyebben eszközölhetünk, mint a külföldi gyárosok, mivel ezek, kiknek gyáraik nagy költséggel felszerelvék, ha új gyártás rendszert akarnak behozni, sok ezer fnyi értékű eddigi gyárszereiket úgyszólván az ablakon kénytelenek kidobni, a mi nállunk, kik most szereljük fel gyárainkat, nem történik 's azonkívül pedig, ha valamelly találmány emberkéz megkimelésére van intézve, másutt annak behozatala ezereket foszt meg élelmétől, a mi nállunk ismét nem történik; sőt az illy találmány meghonosítása azért is kívánatos, mivel mi gyakorlott munkások híjával vagyunk.

Ezen reánk nézve kimondhatlan fontos találmányok közé számítom én a posztó s gyapjuszövet gyártásra nézve, azok kerekforgású kötőszéket (rotirender Werkstuhl), melly gőz, vagy víz, vagy ha másként nem lehet, emberi kéz által hajtva, a posztó 's nadrág szövetek legszebb nemeit ruganyos alakban, tehát az eddiginél sokkal szebben és tartósabban, 's a mellett oly erő kimeléssel készíti, hogy illy szövőszék által naponta 20 — 60 rőf szövetet (a mint t. i. finomabb vagy durvább) lehetne készíteni.

Jelen levelem előmutatója Bonchendt Julius Ingenieur: J. Mayer & Comp. gépgyárának (Cappelben, Chemnitz mellett Szászországban) társ tulajdonosa, ajánlkozik illy gépeknek kellő vizsgálat 's meggyőződés után méltányos áron kiállítására; kit is ezennel Méltóságodnak bemutatni és ajánlani van szerencsém. Ausztriából még csak egyetlen gyárnak (Scheller testvérek Brünmben) van ezen találmány birtokában; igen örvidenek, ha mi magyarok irigy szomszédainkat vagy megelőznők, vagy legalább e tekintetben is versenyre szállhatnánk.

Nagyon örvidenek továbbá, ha Nagyságod posztógyárának keletére nézve szolgálatára lehetnék; 's szerénytelenség nélkül mondhatom,

¹ Ma már nem létezik.

hogy helyzetemnél fogva e részben valósággal tehetnék is valamit. E végett azonban értesítve kellene lennem a gyár körülményeiről, készítményeiről, rakhelyeiről, árszabásáról 's a megrendelések feltételeiről. Sajnálom, hogy a védegyesület igazgató válaszmánya még e részben Nagyságodtól semmi tudósítást nem vőn, 's a mit tudunk, csak hírből tudjuk: Kérem a Gróf urat alázatosan, méltóztassék minket jövődöben némelly tudósításokkal megtisztelni. A ki egyébiránt Bonehendt urat még egyszer ajánlva, meg különböztetett tisztelettel vagyok

Méltóságodnak

alázatos szolgálja
Kossuth Lajos,
védegyleti igazgató.

Gróf Teleki László levelei gróf Zay Károlyhoz.

Pesten Május 13-án. (1843.)

Kedves Barátom!

Im küldök neked egy aláírási ívet, a Pozsonyban föllállítandó kis Casino számára,¹ mivel én az országgyűlés első napjaiban nem leszek Pozsonyban, téged kérlek meg, ne sajnáld az ez íven fölirtaktól a pénzeket incassálni — Batthyanyi Lajosnak is van még egy íve. Isten véled!

Tout à vous

Igaz szives barátod
Teleki László.

Pesten május 16ikán 1843.

Kedves Barátom!

Midőn olvastad azon leveletem, mely mellett a kis Casinorai aláírást küldöttem meg neked, nem csodálkoztál-e akkor rajtam? Nem tetszett-e különösnek előttem, hogy pénzek incassatiójára szólítlak föl, noha még magam sem fizettem, s noha néhány az aláírók közül úgy mint Széchenyi, Forgács, meg Samu bátyám még Pesten vagy Pest közelében tartózkodnak, úgy hogy ezektől a pénzt sokkal könnyebben incassálhatnám én mintsem te? Ez iránt akarlak fölvilágosítani. — Mielőtt az aláírókat fizetésre fölszólítani helyes volna, szükséges tisztába jönni az iránt, hogy valóban lesz-e Casinonk, 's szükséges elhatározni azt is, egy részvény mennyibe kerüljön (mert az aláírási íven csak a maximum van meghatározva) — ez csak úgy történhetik meg, ha az aláírók közül azok, kik Pozsonyban vannak, össze jönnek és magokat mint Casino társaság constituálják. Tehát az incassatiónak véleményem szerint Pozsonyban kell megtörténni. — Tudod hihetőleg, hogy Batthány Lajosnál is van még egy aláírási ív, melyen bizonyosan sokkal több név van fölírva, mint az enyimen, értekeződjél tehát a tárgy fölött Batthány Lajossal és intézetek el mindent közön kézen. — Ha szük-

¹ V. ö. fentebb gr. Széchenyi István első levelét.

ség, hogy itt Pesten pénzt incassáljak, ird meg nekem kérlek mindjárt mihelyt ezen levelemet veended, különben meglehet, hogy leveled már nem talál itt, mert nemsokára én is Pozsonyban akarok lenni. — Értesítve leendsz talán hogy kis Casinonk csupán mágánások számára fog alapíttatni, 's csupán azon mágánások számára, kiket a mult Diéta mint oppositionalis tagokat ösmert — ha tehát aláírókat gyűjtenél, ezt bizonyosan tekintetbe vennéd. — Isten véled kedves barátom, au revoir sous peu

Igaz szives barátod
Teleki László.

Ezen levelemet ne mutasd senkinek — kivéve Batthyány Lajosnak, ha Pozsonyban volna már — mit kétlek. Mindenesetre vagy szólj vele, vagy írd neki.

Bajza József levele gróf Zay Károlyhoz.

Méltóságos Gróf,

császári királyi Kamarás Úr!

Kötelességemnek ismerem Méltóságodat ezennel értesíteni, hogy a' pesti reform. iskola' ügyében írt cikket, melyet Nagysád kegyes volt az Athenaeumba kiadás végett megküldeni, a' censor azon okból tiltá el, mert úgymond nem tudományos, hanem *politikai lapba tartozik*. Nézete ugyan nem áll, de censor ellen nem lévén semmi argumentumnak ereje, kénytelen vagyok vetojának hódolni.¹ Mit midőn ezennel sajnálattal jelentenék, alkalmat veszek magamnak a' lapunk iránt bizonyított kegyességét Méltóságodnak megköszönni 's azt további pártolásába ajánlani. Ki egyéb iránt mély tisztelettel vagyok

Méltóságodnak

Pesten, febr. 26. 1841.

alázatos, tisztelő szolgája

Bajza József,

az Athenaeum szerkesztője.

Fáy András levele gróf Zay Károlyhoz.

Méltóságos Gróf!

Különös tiszteletű jó Uram!

Épen most veszem a' bizonyos tudósítást, hogy Nyáry Pál úr vármegyénk főjegyzője, kit én elutazottnak véltem, Pesten van és mint részünkről választmányi tag a' gyűlésben megjelenend. Ennélfogva most már a jegyzői toll-vitel felől aggodalomban nem lehetünk; mert ezen úrnak azon felül, hogy tolla tiszta grammaticai magyarságú, gyakorlott is és gondolkodás-módja is miénk, liberális, barátja lévén az uniónak és

¹ V. ö. fentebb Kossuth első levelét.

haladásnak. És ily eltökélt akaratú tollvivőre kivált részünkről, úgy vélem nagy leend a szükség; mert sejteni kezdem a' sok félakaratúakat. Adja Isten, hogy csalatkozzam. Szégyenleném a' haza nevében testületünkre nézve, mely ily fontos ügyben köz bizalommal választatott, ha az csak azért jött volna össze, hogy láttassék valamit csinálni akarni, de ne tegyen semmit! Alázatosan kérném Méltóságodat, méltóztassék T. Nyáry Urat proponálni én helyettem, ki bár mint megtszítettettnék érzem is magamat a' díszes megbízás által, nem tehetnék felette gyenge szemeim és főm' aranyéri szédelgési miatt eleget. De van egy más akadályom is ez idő szerint. Tudniillik *Óramutató* című könyvem, most egy kis, ha nem nyilvános is, de lappangó idegenülést csakugyan okozott, feleim közt, irántam; mit, reménylem, idő enyésztetni fog. De jelenleg, hiszem sűrűbbek fognának lenni gáncsoltatásaim. Ugyan ez okból im Nagyságodnak zárom ide vázlatát az általam, conferentiában javasolt célkitűzésnek vagy mint többen keresztelék definíciónak. Ha én proponálom, alig ha menend keresztül. Méltóztassék tán Nagyságod data occasione, ha a' feltevés tetszeni fog-propositióba hozni vagy hozatni, úgy könnyebben elfogadtatik. Ily körülírás mulhatatlanul szükséges és lényeges 's nem is látom mit árthatna. A kormány jól tudja mit akarunk, de józan tudni azt is, hogy célunkhoz idő és kitűzés kell, mik miatt célunk nem oly könnyen ér teljes sikert.

Ki is úri becses kegyeibe ajánlott, megkülönböztetett tisztelettel maradtam

Pesten 2 júl. 1842

Nagyságodnak

alázatos szolgája

Fáy András mp.

Óhajtjuk és akarjuk eszközöltetni a' magyarországi protestáns felekezetek oly egyesülését, egykori teljes mind anyagi, mint szellemi egybeolvadását, mely ne erőszakoltatások, dogmai viták és alkotandó közös confessiók által céloztatnék elérteni; hanem idő, tudományos műveltségi haladásnak kifejtései, jóakaratos kölcsönös értesülések, akadályok' elhárításai, kisebb-nagyobb anyagi érdekeknek békés utoni egyesítései által mindkét fél területeinek és lelkesebb egyéneinek közremunkálataival, kitünő és folytonos szilárd akaratával, buzgóságával, példájával időnként haladva eszközöltessék.

Székács József levele gróf Zay Károlyhoz.

Méltóságos Ur

Mélyen tisztelt Uram!

Minthogy Méltóságodnak utolsó levelére azonnal felelhetek, szerencsém következőleg nyilatkozni:

Kossúth Urnak felelete még nem jelent ugyan meg, sőt még négy nappal ezelőtt úgy nyilatkozott előttem, hogy a' censurának szigorúsága talán egészen is gátolni fogja a kinyomtatást. Ez utolsót nem

hihetem egészen, 's annyi bizonyos, hogy ha megjelen, Méltóságod számára megveszem. A' »Kelet népe közt egy ember« című munkát nem olvastam, mivel nevezetesen Fáy Andrásnak előttem nyilvánított részletes ítélete után nem tartám érdemesnek időmet illy haszontalansággal tölteni. Azomban megveszem Méltóságod számára, mind ezt mind pedig Fáy Andrásnak szinte e tárgyban igen kevés példányban legközelebb megjelent iratát, melly ha kapható nem lenne, a' magam példányával szolgálhatok, mellyet a' szerzőnek szivességéből bírok. A' Lithograffal még ma szolandók. A Kelet népe egy ember szerzőjét mély homály fedi, annyi bizonyos, hogy olly ember lehet, ki a' napnak élénken vitatott kérdéseiből pénzbeli hasznot kívánt szerezni magának, 's czélját meglehetősen el is érte. — A' mi a' czélzásokat illeti, azoknak némelly kifejezései tökéletesen Kossúth urra illenek, 's hiszem hogy mind reája czéloz, noha az adatoknak csak egy része van tudva előttem. Midőn Kossúth ur megházasodott, nem lévén lova 's kocsija, egész nap vagy legalább a' napnak nagyobb részén keresztül bérkocsis állott ablaka előtt, hogy neje minden pillanatban kikocsikázhasson, 's a' színházba és vissza mehessen, innen »a' bérkocsi nem állhat regtől éjjelig« s. a. t. annál inkább is mivel Kossúth ur csakugyan szegletházban lakott. Továbbá Kossuth úr egy, később 's mostan is kétemeletű házban lakik, innen a' leugrásra hivatkozás. Az is bizonyos, hogy Koss. ur lovakat szerzett, de később eladta. A' czélzásoknak egy része tehát világosan az említett urat illeti.

Ha most ismét nem kopogtatnának ajtómon, bizony sokat szeretnék írni, de már e' levélírás közben is úgy szabadúlhattam csak egy hivatlan ficzkótól, hogy leültettem és dictáltam néki 's végre midőn oda jutottam hol többé nem tartám tanácsosnak, hogy beavassam a' dictalándó titokba azt kérdezém, hogy tán dolga van, 's szerencsésen szabadultam tőle.

Csakugyan mennem kell, mert haldoklik egy szegény hivem. Az ég áldja meg Méltóságodat, a' tiszteletnek legőszintébb érzetével vagyok Méltóságodnak

Pesten Aug 19kén 1841

alázatos szolgálja
Szekács József.

U. I. Megveszem Záborszky Alajos »Gyanusítások a' Pesti Hirlap ellen« című munkáját is.

Csaplovics János levele gróf Zay Károlyhoz.

Wien den 7 Maji 841.

Hochgeborner, Hochverehrter Herr Graf!

Höchst unangenehm berührte mich die gestern vernommene Nachricht, dass Ew. Hochgeboren *mich* für den Verfasser der Leipziger Schrift halten.

Ich masse der Nachricht keinen Glauben bey. Nachdem ich weiss, dass Ew. Hochgeboren viel lesen, und dass Sie mich aus meinen bis-

herigen Schriften besser kennen, als dass Sie mich der Niederträchtigkeit, Sie pseudonym anzugreifen fähig hielten. — Doch mögen folgende Betrachtungen *überzeugend* ex super abundante für mich sprechen.

1. Ich war so frey, wider Ew. Hochgeboren in Száz.(adunk) offen aufzutreten, und hätte ich auch im Deutschen Etwas sagen wollen, so hätte ich meinen Namen gleichfalls beigesetzt. Denn alle ano- und pseudonymiker sind mir ein *Gräuel*.

2. Ich hätte viel manierlicher geschrieben. Denn *Flegelien* verabscheue ich ebenfalls, weil solche keine Argumente sind und nur eine schmutzige rohe Seele verrathen à la Szontagh.

3. In Száz. hätte ich noch Ihre Äusserungen bekämpfen können. Aber ich bin kein *Rumy*, der immer das letzte Wort haben muss.

4. Daraus, dass Ew. Hochgeboren ein paar Stellen meines Aufsatzes in Száz. *richtiger* wiedergeben als sie übersetzt wurden, mutmasse ich, dass die Antwort nach meinem *deutschen* Ms. von *Ihnen selbst* entworfen wurde. Zu sagen also, dass sie zum Verfassen Ihrer Schriften fremder Hülfe bedurften, könnte mir garnicht einfallen, weil ich überhaupt von Ihren Geistesgaben und von Ihrer Wissenschaftlichkeit seit jeher eine hohe Idee habe.

5. Die ganze Diction und Gedankenfolge ist von der meinigen sehr verschieden. Der meine Schriften las, wird dies gewiss finden. Ich hätte die Schrift ganz anders ausgestattet, darunter auch in juristischer Hinsicht. Der Verf. muss kein Jurist sein.

6. Ich hätte mich doch selbst zum *Nicht-Edelmann* nicht degradirt. Der Patron muss mich nicht kennen. Auch war ich nie Chalupkas Mubes, den ich gar nicht kenne.

Diese Bemerkungen werden hinreichen, mich von dem Verdacht ganz frey zu machen. Ich setze noch die loyale Versicherung hinzu: dass *jene Schrift nicht mein Werk* sey! — und bis jetzt auch der Schreiber mir unbekannt.

Es wäre mir sehr erwünscht, wenn es Ew. Hochgeboren gefällig wäre in Száz. zu erklären, dass ich Ihrem Verdacht nicht unterliege. Dies würde viel mehr Glauben bewirken, als wenn ich selbst es erklärte.

Ich liess es mir überhaupt in meinem ganzen Leben nicht einfallen, im Auslande etwas denken zu lassen, wiewohl es mir an Anforderungen dazu nicht fehlte. Am wenigsten aber wäre ich im Stande, eine *solche* Schrift *anonym* in die Welt zu schicken.

Was ich noch etwa schreiben sollte über die *Pseudomagyaren* und meinen, wird meinen Namen tragen und der einheimischen Censur unterbreitet werden.

Nehme Ew. Hochgeboren diese Zeilen mit gleicher Gesinnung, wie sie geschrieben sind, gütigst auf. Und genehmigen zugleich die Versicherung meiner innigsten Hochachtung, womit ich stets zu sein die Ehre habe Hochgeboren

gehorsamster Diener
Csaplovics.

Közli: GRAGGER RÓBERT.

A SZEMERE-TÁR BAJZA-LEVELEI.

(Második és befejező közlemény.)

5.

Kedves barátom uram,

Május 12-d írt levelét örömmel vettem. Az engem nem bántata, hogy barátom uram az Auróra felül keményen ítél, de az egy kissé fáj, hogy olly véleményben állottam barátom uram előtt, mintha én kemény ítéletet tűrni nem tudnék. Én egész lélekkel az vagyok, a minek írásaimban mutakozom. Valamint másokat szigorúlag szeretek megítélni, úgy szeretem viszont, ha más engemet szigorúlag ítél-meg. A kemény, a szigorú, de alapos ítélet vezethet csak bennünket célra; azok a kimélgetések sem az írók nem tanítják, sem az olvasót nem figyelmeztetik semmi jóra és igazra. Azért praedicálok én mindig szóval és írásban őszinte, egyenes ítéletekről, azért kérem barátimat mindig arra, hogy írásimat kímélet nélkül bírálják. Nem elég-e, hogy saját hiúságunk leplezeti vétkeinket, szükség-e, hogy még idegenek is tévedésben hagyjanak bennünket! — Szomorú dolog volna, ha én több ízbeli literatori összeütődéseim után sem tudtam volna még megtanulni a mások ítéleteit tűrni mind addig, míg azok általam fel nem dönthető alapon s elveken nyugszanak; úgy valóban kritikai lapok kiadását saját vesztetre kezdettem volna. Arra kérem én egész őszinteséggel és bizodalommal, kedves barátom uramat, hogy mindig és mindenhol, négszemközt és publicum előtt, úgy szóljon felőlem, mint meggyőződése sugallani fogja, félre téve minden kímélgetéseket, melyek úgy is csak az ügy rovására tétethetnek, sőt ha szükségesnek fogja látni, ne tartózkodjék *élességre* is ereszkedni. Szerencsétlen állapot volna, ha még barátom uram is, ki csak okkal szeret valamit állítani, megvonná tőlem őszinte ítéletét. Hogy én Döbrentei és Dezsőffy iránt éles voltam, az nem jelent intolerantiát a mások ítélete iránt. Ők engem pasquillizálni akartak s leczkézni, mint iskolás gyermeket; olly dolog, melyet nehéz tűrni annak, ki a vessző alól kinőtt. Illyen az is, hogy Szemere most ellenem valamit nyomtattat, mely (a mint Fáy mondá) olly hangban van hozzám intézve: »Húzd le saruimat ficzkó!« Én azt tartom, hogy valamint Szemerének, ellenem írván, nincs szüksége olly tónusra, úgy nincs szükség arra is, hogy én az olly beszédet tűrjem. — De félre az olly kedvetlenekkel, melyekből mindig jobban és jobban látom, hogy sorsom olly anyagból gyúrt, mely miatt *kell gyűlöltnem*. — Annak igazlására, miként nemcsak tűröm, de szeretem is az őszinte bírálatot, bátorodom megkérni kedves barátom uramat, ne terhelhetnék ezután az Aurórákat évenként a Kritikai Lapok számára recenseálni. A tavalival mindjárt a második füzetben el lehetne kezdeni. E kérést pedig azért bátorodom főkép tenni, mert sejttem, hogy a barátom uram ítélete nagyobb részint nem lesz kedvező. Kedvező ítéletet a Kritikai Lapokba magam felől nem akarnék felvenni, kivált először épen nem. Ezért midőn Schedel recenseálni akarván az Aurórát, olyakat monda, melyekből azt láthattam, hogy recenziója

inkábbára kedvező leszen, mint nem, a Kritikai Lapokba leendő felvételét meg kelle tagadnom, mert az illy dolog részrehajlást gyanítatt a publicummal, kritikának pedig nincs veszedelmesb, mint ha részrehajlás gyanújában áll.

Mi az Auróra iránt kimondott ítéletet illeti, abban mindenütt kezet fogok kedves barátom urammal, egyedül a Szomszédvár iránt *nem egészen*. Azonban, bármi igazak is a mondottak, én azt hiszem, ezen ítélet nem törhet pálczázt az Auróra felett. Mert az nincs benne figyelemre véve, mit adhat a magyar irodalom e nemben? Én az Aurórát korántsem tartom jónak, s mind eddig magam voltam a legkeményebb bírāja, a mint barátim, kikkel minden nap vagyok, jól tudják: azt kell azonban még is mondanom, hogy olyan, millyet irodalmunkban adni lehet, azaz szépirodalmi dolgozásoknak válogatott java. Mert íme, mellyik folyóiratunk, vagy mellyik almanachunk, sőt különösen megjelent könyveink mutathatnak jobb dolgozásokat e nemben? Én eltökéltem magamban, hogy az Aurorából minden rossz verset száműzni fogok s ez úgy hiszem, kivihető, mert nem gondolok vele, bár mi kevés versezet lesz is évenként benne, sőt a legrosszabb esetben kész volnék egy verset sem adni. A prózákkal szinte ezt kellene tenni, de az a kérdés, lehet-e? Ki ír nálunk prózát s ki ír csak türhető. Van-e historicusunk, ki almanachba tudjon írni? Miket valaha gróf Teleki írt, nem nyertek javallást. Vannak-e vígjáték, vagy elbeszélés-íróink? Amaz, ítéletem szerint, mind eddig csak egy volt s azt kiragadta közülünk a halál. Vig elbeszéléseinkben csak itt-ott találhatni valamit s e nemben is Kisfaludy pótlotta a legnagyobb hiányt. Komoly elbeszélőnk mind ez óráig egyetlenegy sincs, mert azokhoz képest a mit mi évenként írkalgatunk, hol áll, nem mondom *Cooper*, vagy *Scott*, de csak a német *Tieck* vagy *Schäfer* is a magok novelláikkal? Nálunk mind eddig a komoly nemben Bárfay érdemel legtöbb figyelmet s ő fájdalom nem ír. Azon fordul-meg tehát végtére az egész kérdés: mi jobb, kiadni-e az Aurórát illy művészi közepszerűségben, azonban társai mellett még is legjobban; vagy miután olly jóvá nem tehetem, mint akarnám, egészen félbe hagyni s helyet engedni az Uránia és Nefelejts még csak nem is közepszerű virágainak, mellyek mind az olvasót, mind pedig a serdülő írókat vétkes ízetlenséghez szoktatják? Én azt hiszem, hogy ez által sem a művészség, sem a irodalom, sem általában véve a nyelv, mellyre éppen most igen nagy gondunknak kell lenni, semmit nem nyerne. — Azt is mondá barátom uram, hogy Kisfaludy után jobb könyvet kellett volna adni: de nincsenek-e Kisfaludynak olly évei, mellyek még gyöngébbek ennél? például: az 1831-dik év, vagy az 1824-d.

Kovács Pál vígjátékát egyedül Vidor beszédei vétették-föl velem az Aurorába, mellyekben egy-két charakteristikus vonás mutatkozik, a mit, bár parányi és csekély magában, nem lehet mégis nem becsülnünk, minekutána íróinknak egyike sem tud (ha talán Kisfaludyt kivesszük) charakteristikus beszédeket s még kevésbbé egész karaktereket consequentiával összealkotni és valószínűséggel; s minekutána még olly író sem tud, mint Vörösmarty. Egyébiránt a vígjáték rossz s a mellett még servum pecusság is van benne. A *Vándor* az idő szűke miatt úgy

készült, hogy midőn harmadik lapja még csak fejemben volt, első lapjai már a szedő keze alatt, s midőn hibáit látván rajtok segítenem kellett volna, már akkor a nyomtatást is elhagyta. Így járunk mi journalisták gyakran. Az a kritika becses portéka, hogy vétkeinkért legalább lakoltathat, csak az a kár, hogy mi magyar írók szabadon véthetünk s a vaspálczát senki sem emeli reánk. Melly haszon volna az, ha most valaki feltámadván ésszel s energiával megmutogatná a publicumnak és sok kárörvendő írónak, mennyire gáncsolható maga a másokat gáncsolgató Kritikai Lapok szerkesztője?

Az Auróra nyomtatása már elkezdődött, de még mindig van hely az ezután beküldendő munkák felvételére. Reményilem, hogy kedves barátom uram, ha többet nem, két-három versezetet fog bele szánni. Egyéb iránt, ha olly író is elvonul tőle, mint barátom uram, akkor nem csak rosszabb lesz a tavalinál, de a redactort is azon gondolatra hozandja, hogy jövő évekre hagyjon fel kiadásával, mert az íróknak ezen szűkében illetén nemű foglalatosság, csak kínos nyavalygás. A Társalkodó redactióját én csak az 52-ik számig viszem, azon túl pedig nem. Ez is jobb lehetett vala; hogy nem lett, nem az én vétkem, hanem tulajdonosáé, kinek félelme kezeimet kötve tartá. — Mi a Jelenkort illeti, ez mind eddig legjobb politicai ujságunk. Kár hogy a külföldi hírek nincsenek benne még több combinációval adva. Az pedig hogy Helmecky olly kegyetlenül zaklatja, mind a stilistikát, mind a nyelvtörvényeket, nem csak kár, hanem vétkes dolog is, s ellene felszólalni hasznos volna: csak hogy most még korán van; az praenumeransait idegeníténél el s kárt tenne. Ez a mi jó barátunk mindig igen gonosz stiliszta volt s mindig az fog maradni. Megtéríteni akarni czéltalan dolog volna, de a publicumot hibáira figyelmessé tenni annak idejében, hasznos és szükséges lesz.

A mi a Tudománytárt illeti, én attól félek, kedves barátom uram, hogy olly silány és nyomorú lesz, mellynek kiadása a társaságnak szégyenére fog válni. Ennek minden nap látom jeleit a bejött recenziókban. Gonosz bírálatocskák, mellyeket *mi tisztelt tag urak* (Döbrenteiként) írkálgatunk. Ha heti üléseinket látná, barátom uram, öszvecsapná kezeit apró nyavalygásainkon. Megjegyzem itt azt is, hogy Döbrentei azon *sarok*, mellyen a társaság nehéz súlya megfordúl. Tónust a Tudománytár nem fog adhatni; sokkal szegényebb leszen, mint hogy illyes valamit eszközölhessen. Fő baj az, hogy a Társaság lethargiában szenved s ezen lethargia s hideg indifferentizmus lassankint mindenikünkre, kik itt vagyunk elragad. Én legalább Schedellel és Vörösmartyval együtt benne vagyok. Vörösmarty valóságos *Pegasus im Joche* az ügy irtóztató kárára.

Báró Wesselényi üdvözlöttei általam, barátom uramat. Munkáját már nyomtatják, őt pedig szegényt rég óta hideglelés *nyomja*. Csudálatos, hogy ez erős, izmos ember mindig beteg. Mióta Pesten van, alig volt két-három napig baj nélkül. — A társak tisztelik, kedves barátom uramat.

Éljen szerencsésen, tisztelt kedves barátom uram. Ne tagadja-meg tőlem ollykor-ollykor becses leveleit és szíves bizodalmtát, ki változhatatlanul vagyok szíves tisztelője.

Pest, Junius 20-d, 1832.

Bajza.

6.

Kedves barátom uram,

Szerencsém van a Kritikai Lapok II-dik füzetéből ezennel egy példánnyal szolgálni s egyszersmind szíves köszönetemet jelenteni, hogy azt nagy becsű értekezésével elősegéltni méltóztatott. — Tudom, hogy a kerületi jegyzőség, melyet kedves barátom uram viszen s olly fényesen viszen, igen sok idejét veszi-el; de talán nem még is mindent s így leszen ideje e különben is kis könyvecskén által futni s felőle véleményét egy-két sorban legalább közleni, nyíltan és őszintén, mint egy tiszta keblű férfiútól — milyennek barátom uramat ismerni szerencsém van — az úgy, a dolog kívánja. Nem azt kérem, hogy buzdíttassam, talán kedvezések által, hanem azt, hogy tanítassam (sic!), a mit csak úgy lehet elérnem, ha nyílt s alapos ítéleteket hallok.

Gróf Széchenyi, ki néhány napig itt volt, elmondá a győzödelmet, melyet a rendek táblája hosszas küzdés után a nyelv ügyében kivívni szerencsés vala. Az megszámlíthatlan hasznú s következtetésű leend még úgy is, ha ez országgyűlés alatt királyi helybenhagyást nem nyer, s én azt mondom, ha többet nem fog is tenni a jelen országgyűlés, — mert sokat tennie még most az aristokratizmus előítéletei között nehéz, — e nyelv iránti felírással igen sokat tett. Adjon az ég kedves barátom uramnak épséget, erőt, mint egyiknek azok közül, kik e szent ügy mellett olly állhatatosan s a végelszántságig lelkesen vívtanak. Utósó beszédét a nyelv ügyében sok gyönyörűséggel olvastuk; óhajtanék neki egy becsületes, az az, szabadelmű censort, hogy a hartlebeni gyűjteményben kiadathatnék.

Örvendezve jelenthetem kedves barátom uramnak, hogy a *Tudománytár* a heti ülés által felfüggesztetett s jó kinézésnek vannak reá, hogy végtére meg is fogjuk semmisíthetni. Gróf Széchenyi, ki előbb védője vala, meggyőződött végre káros voltáról, s most vele kezét fogván, mi kik soha sem voltunk e kritizálásnak baráti, alkalmasint megdönthetjük. Gróf Teleky, s többen, nagyon védik, de bízom, hogy a győzelem övék nem leszen. — Statutumokat fogunk változtatni, — mint a titoknoki levélből eddig fogta tudni barátom uram, — bár e részben együtt munkálkodhatnánk s lehetne reá barátom uramnak is befolyása. De isten tudja ez az országgyűlés meddig tart!

Vörösmarty, Bártfay, Schedel tisztelik általam, én pedig állandó egészséget, erőt és sok örödelmet kívánva az országgyűlési véleménycsatákhoz, magamat szíves barátságába ajánlva, vagyok kedves barátom uramnak tisztelő barátja.

Pest, mart. 22-d, 1833.

Bajza.

7.

Kedves barátom uram,

Minapi együtt létünkör a mi tisztelt Bártfaynk házáánál, óhajtottam volna kedves barátom urammal négy szemközt szólhatni, bizonyos dolgoknak, melyeket barátom uram Bártfayhoz Pozsonyból írt egyik

levele érintett vala, felvilágosítása végett; azonban, — a mit igen fájlalok, — a négy szemközti szólhatásra — nem akada alkalom s én kénytelen vagyok a holt betűhöz folyamodni, ámbár nem örömet, tudván azt, hogy betű ritkán magyaráz úgy, mint élő hang. A Bártfayhoz írt levél engem olly vétkek gyanújába hoz, melyeket nem csak el nem követtem, de felőlök még csak nem is álmodám. Vádoltatni olyantól, kit én, ha soha barátom nem volna is, tisztelnék s vádoltatni barátság-sértés vétkével s kárhoztattatni, kétszerte kínos dolog s fájdalommal tölthet el minden érző kebelt: azért engedje meg kedves barátom uram, hogy érdekelvén a nem kellemes tárgyat, elmondjam, ha csak röviden is, a mi védelmemre szolgál s kérem érte, hogy ne előbb kárhoztasson, csak midőn kihallgata.

A levél azt állítja 1) hogy én barátom uramat írásaimban bántottam, és pedig nem egy, hanem több ízben; 2) hogy a Kazinczy felett mondott emlékbeszédnek Szemere által történt kiadatása iránt a Tud. Társaságban támadt kérdésnek én valék eszköze, azért mert Szemere Muzáriona előttem nem volt kedves jelenés. — Mi az elsőt illeti, erre minden megczáfolhatás félelme nélkül azt merem mondani, mind itt négy szemközti, mind pedig (ha szükség lesz) publicum előtt, hogy én soha és sehol barátom uramat nem bántottam, sőt még csak szándékomban sem vala soha bántani s kezes vagyok minden betűmért, melyet valaha papírosra írtam, hogy Kölcséy ellen bántás egyikében sincs. Kölcséy az embert, nem tudnám megfogni, mi okom volt volna valaha bántani. Bántani azt, ki engem soha nem bánta, ki irántam szívességeit mutatá s kit én tisztetek s fognék tisztelni még akkor is, ha ellenséggemmé lenne? Ez nem csak barbarus tett fogott vala lenni, hanem még okatlan is azon felül. Kölcséy, az író, nem csak nem bántám, — sőt ha illik gyermekes számolgatásokra ereszkedni — én mondtam ki róla a legdicserőbb szót, mint a Döbrenteinek írt Válasz mutatja, a mit, ha szükség volna, teljes meggyőződés szerint tudnék ma is ismételni. Jól tudom a hírt, melly azt terjeszté, hogy én barátom uramat a Kritikai Lapok azon helyén *sértettem orozva*, hol Kazinczynak felingerlőiről ellem szólok; jól tudom azt is *kinek* vala gyönyörűsége ezen hír koholásában: s elég volna egyedül kinyilatkoztatnom ezennel, hogy ott én nem barátom uramat értem; azonban nem lesz szükségtelen mondanom, hogy ezen vád *azon úri embertől*, ki koholá, igen szegényül vala kigondolva, mert hogy én Kazinczy felizgatói között barátom uramat nem csak nem értettem, sőt nem is *érthettem*, az maga magát megmutatja az előtt, ki a történetek dátumait csak kissé is combinálni fogja. Kazinczy fellobbanása ellenem azon napokról datálja magát, midőn barátom uram nem vala Pesten, hanem útban Pestről Csekére, következőleg Kazinczyval öszveköttetésben már nem volt, hogy felizgathatta volna. Meddig barátom uram Pesten vala, Kazinczyban nem lehetett észrevenni neheztelést; több ízben volt nálam a boldogult és több ízben én nála a Bártfayék házánál, hol szállva vala. Kazinczy neheztelése barátom uram elmenetele után kezdődött, midőn *két pesti barátja* felizgatá, a mit én igen is jól tudok, s egykor még talán el fogok mondani, ha ezen urak a

dolgot tovább piszkálják. *Most hallgatok nevökkel*, nehogy dobszóval tartsak vadászatot.

Mi a másodikat illeti, erre azt felelem, hogy a Tudós Társaságban az emlékezés miatt nem én támasztottam kérdést, hanem más. Miután kérdés vala támasztva, *én is azok számába tartoztam, kik remjavalák Szemere azon tettét, hogy a beszédet a Muzáronban kinyomtattatta*. Nem azért, a mi mondatik, hogy a Muzáron kedvetlen jelenés lett volna előttem, mert Szemere még hússzor annyit írhat ellenem, mennyit ott íra, az mégis semmi illy nemű bosszúra nem fog ingerleni. Hogy Szemere ellen voltam, oka az, mert a T. Társaság statutumainak egyikében ez áll: Megholt tag felett a Társaság vagy előlülő felszólítására valamely tagja a Társaságnak emlékbeszédet fog tartani, melly az Évkönyvekben kinyomtattatik. Szemere tehát statutum szegést követett-el, midőn az emlékbeszédet kiadta; a mi ellen én mindig kikelnék akár mellyik barátom is tenne hasonlót; mert ott, hol törvényszegésről van kérdés, nem ismerek barátot és ellenséget, hanem csak igazságot. Kisfaludy Sándor regéje iránt nem lehetett kérdés, mert verset, melly a Társaság dolgaival egybefüggésben nincs, az Évkönyvek nem vesznek fel s különben is a rege nem a Társaság felszólítására készült s felolvastatása a közgyűlésen csak Kisfaludy Sándornak különös kívánságára történt, a mint tudva van mindnyájunk előtt. Tehát még egyszer mondom, hogy én e kérdésnél nem a muzároni antikritika miatt voltam Szemere ellen. Szemere én *ellenem ír és beszél úton-útfélen 1830 óta mindig* s vallja-meg Szemere ön maga, ha én ellenem-töréseit viszonoztam-e valahol s nehezteltem-e érettök? Nem csak nem neheztelnék, ha csekély írataimat recenseálná mindig, sőt óhajtanám, bírálna meg mindent, a mit írtam s írni fogok, csakhogy bírálatai különbek legyenek s tanulságosbak, mint az, melly a Muzáronban áll, mert úgy csak sajnálni foghatom őt, *hogy hiábavalóságokkal vesződik* s tölti idejét. De Szemerének más szándéka van: t. i. engem bántani. Neki gyönyörűsége magát velem mindenkép összeütközésbe hozni, a nélkül, hogy én tudnám miért, a nélkül hogy én bántottam volna. Tanúk lehetnének pesti barátink, hogy Szemere felől én tisztelettel szólottam sokáig még azután is, midőn ő *piszkolódásait már elkezdette*. Ügyekeztem kímélni a beteget, a testi s lelki bajokban egyaránt sínlódót: de ő, úgy látszik, vadászta az alkalmat, hol csak lehet velem öszve akasztani. *Kritikáit 1830 óta készíti ellenem; azóta én többször valék nála, viszont ő is nálam: maga elbeszélte, miket ír ellenem; én nem csak nem nehezteltem, sőt buzdítám, hogy adja ki minél előbb s adja-ki a Tud. Gyűjteményben, melly gyorsabban foly, mint a Muzáron; mert azt hittem, hogy én Szemere kritikáiból tanulhatok*. Szemere kritikázhatott volna ellenem bár meddig a didaxis hangján, azért mi barátságban éltünk volna; sőt Szemere bántó hangon is szólhatott volna, én türtem volna szavait, mint türöm másokéit is: *de szükség volt én ellenem azon szándékkal írni, hogy nevetségessé legyek? Mivel érdemlettem én ezt Szemerétől? Mivel érdemlettem azt, hogy Szemere az Auróra ügyében Károlyi typographussal szövetkezvén ellenem machináljon és pedig tulajdoni*

jusok kérdésében, melly kívül van a literátori körön? Én illy tette még legnagyobb ellenségem ellen sem volnék képes elvetemedni. Egy nyerekedni vágyó typographusnak, ki semmit közjóért nem tesz, hanem csak ersénye hasznáért, igazságtalan pretensióinál magát kereskedői czélok eszközévé engedni (megengedjen nekem Szemere) *nem a legszebb tett.* S ha Károlyi typographus a Muzáron kiadási jusát akarná Szemerétől elfoglalni s engem redactorrá hívna-meg, ha képes volnék is alacson szándékának magamat eszközül engedni, előbb még is Szemerével értekezném a dolog hogyan léte: felől, legalább egy kis illendőségből is. Szemere mind ezt nem tekintette, nem kérdezte: ha Károlyi praetensiója igazságos-e, ha a dolog illendő-e, nem szüle botránkozást, hogy illy parányi literatúrában csupán kereskedői speculatio miatt két Auróra nevű almanach lesz, mind ezt ő nem tekintette, elég vala tudnia csak, hogy ez az Auróra ügye engem boszantani fog, azonnal képes volt azon botránkoztató lépésre is, hogy az írói jusok kérdésében íróháza ellen egy fukar kereskedő pártjára álljon. Azonban, isten neki, ha Szemere mind ezeket szép, jó, igazságos dolgoknak hiszi, ám lássa! Bennem lesz annyi erő, — mert alios ego vidi ventos, hogy minden *ellenkezéseit, kritikáit, machinációit* el fogom vállalaimon bírni, csak ő is azután tűrje és emészsze, a mi vele ennek utána történni fog: s a mit egyedül és csupán maga keresett s szerzett magának. Ő engem: nevétségessé akart tenni, meglássuk mellýikönk válik csakugyan azzá; én bízom ügyem igazságos voltában, hogy pörömet ellene elveszíteni nem fogom. A mit óhajtanék az volna: szűnjék ő meg *piszkolódni*, mellyek (sic!) úgy sem vezetik semmire s hagyjon engem nyugalomban, mert az sem neki sem nekem kedves nem leszen, ha azon kénytelenségbe hoz, hogy keserűséget írjak neki.

Dixi et salvavi animam meam! Panaszaimat szabadon és nyíltan öntöm-ki, tisztelt kedves barátom uram előtt, mert ismerem szelid lelkét, igazságszeretetét és jó szívét és bízom, hogy habár Szemerével gyengéd barátság köti is öszve, ellenem-törekedéseit javalni nem fogja. Tudom, hogy minden baj, melly Szemerét éri, barátom uramnak is fáj s azért el akarám itt mondani, hogy én semminek kezdője nem voltam, s Szemere bajainak is oka nem leszek. Továbbá, hogy én kedves barátom uramat mindig tiszteltem, soha ellene semmit nem írtam és nem tettem, bármit mondjon a koholt hír. és ha szükség volna is, hogy valamit tegyek és mondjak ellene, soha nem fognám feledni, kivel van dolgom; s akár melly nagy szükségét fogja Szemere támasztani annak, hogy én keserűségekre vetemedjem ő ellene, én vele barátom uramat soha összevetészeni nem fogom, mert bár barátság szövi is egymáshoz kettőjüket, mind szív és karakter, mind ész és gondolkozásmódban felette különböznek egymástól — Kérem és igen kérem kedves barátom uramat arra is, hogy ha valahol megütközik tettemben, vagy írásaimban, ne terheltesék velem őszintén és minden tartalék nélkül szólni, mert egyedül csak így érthetjük meg egymást s így kerülhetünk-ki ok nélküli összeütközéseket, mellyek különben minduntalan támasztathatnak bal czélú sugdalók által. Én azt hiszem, hogy a ki Kölcseyt ismeri, annak Kölcsey

barátjának kell lennie s lehet is legbuzgóbb barátja, a nélkül hogy Szemerée is legyen egyszersmind, én legalább vagyok és leszek is kedves barátom uramnak minden időkben változhatatlan tisztelője.

Pest, sept. 15-d 1833.

Bajza.

8.

Tisztelt, kedves barátom uram,

Verseimnek egy példányával bátorkodom szolgálni. Összegyűjteni s kiadni őket még talán korán is volt, de én jó korán meg akartam hallgatni hazafitársaim ítéletét felőlök s az csak így vala eszközölhető: egybegyűjtve. Ohajtanék szigorú bírálatokat, értőktől; a nagy publicum ítélete eddig kedvező volt felőlök; de ennek ítélete előttem mindig legutolsó szokott lenni ízlési tárgyaknál. Értők ítélete foghatna nekem irányt adni, vagy arra buzditani, hogy a kezdett pályán megmaradjak, vagy pedig intésül szolgálni, hogy a vers-írással örökre felhagyjak, mint olyan, ki e pályára soha nem volt híva. Idegen szemek jobban, részrehajlatlanabbul látnak, maga a természet úgy akará, hogy a szem minden mást jobban láthasson, mint *magát*.

Országgyűlési dolgaink igen szomorítók. Balog a barsi követ országos ülésben (!) mondott beszédéért (!!)

notae perbe van idézve. A rendek igen kis többséggel (24 > 22) repraesentálni akarnak mellette, de az urak táblája ellenkezik. A dolog, úgy hiszik sokan, kegyelem útján (nádori közbenjárás által) fog elvégeztetni. — Szeretném tudni, hányan fognak ezután publicumokban rettegés nélkül szólni. Innet tova a csapásokra jajdulni sem lesz szabad. *Wesselényi* folyvást Pozsonyban van s állapotja mindig terheesebb.

Hogyan van, kedves barátom uram, min dolgozik? Rég nincs hírünk Csekéről. Örömmel hallottam, hogy a főjegyzőségről nem mondott-le. Jobb a helyet megtartani, meddig becsülettel lehet, mint átengedni, hogy rajta gonoszok istentelenkedjenek.

A barátok tisztelik s reméljük mindnyájan, hogy a Tud. Társ. nagy gyűlésekor látni fogjuk ismét Pesten.

Éljen szerencsésen; ajánlom magamat szíves emlékezetébe s vagyok változhatatlanul

Pesten, julius 12-d, 1835.

tisztelő barátja

Bajza József

m. k.

9.

Tisztelt, kedves barátom uram,

Az Auróra megjelent, de, a mit felette sajnálok, a barátom uram képe nélkül, mert a metsző nem úgy dolgozá azt, mint én óhajtottam volna. Vannak ugyan zsebkönyveinkben rosabb képek is, mint a millyen ez fogott volna lenni, de én sokkal inkább tiszteltem barátom uramat, mintsem illy középszerű metszést közre bocsássak, kivált akkor, midőn az eredeti kép olly kitűnőleg jelesen van dolgozva mint a barátom uramé *Einsle* által. Vissza vetém tehát azt, s a rajzolatot most másod-

szor Weimárba küldöttem metszés végett *Schwerdgeburthoz*, ki harmad-éve Wesselényi képét az Aurórához olly jól metszé; reményem, hogy ez a barátom uram képét is kielégítőleg fogja elkészíteni. Csak az a baj, hogy most már a kép egy pár hónapig nem fog a közönség elébe jutni. Hazai művészek nemlétében az efféle akadályok épen nem csodálhatók. Nekem az Auróra képeivel évenként csaknem négy annyi bajom van, mint magával a textussal.

Az ide mellékelt aurórai példányt fogadja-el barátom uram tisztelem jeléül s tartson-meg becses emlékezetében, ki változhatatlanul vagyok Pest, január 17-d, 1836.

tisztelő barátja
Bajza József.

(A pesti barátok mindnyájan üdvözlik; ujságul írhatom, hogy gróf Széchenyi házasodik; a jövő hónapban lesz esküvője a megholt kamarai elnök Zichy özvegyével.)

III. Függelék.

Az eddig közlötteken kívül még két levél van Bajzától gyűjteményünkben (Szemere-Tár 11., XXII, XXIV.). Ezek a Pyrker-pörben lettek Kazinczyhoz írva és kevéssel utóbb Kazinczy két levelével együtt (Szemere-Tár 11., XXI, XXIII.) a Kritikai Lapokban megjelentek s a Badics-féle kiadásban is ki vannak adva, így közlésük felesleges.

A Szemere-Tár igen sok más levelében is szó van Bajzáról. A még kiadatlanok közt különösen Kazinczy, Szalay László, Toldy és Bártfay leveleiben. Nem akarunk ezek töredékes, vagy részleges közlésével teljes kiadásuknak elébe vágni, ezért csak felhasználtuk adataikat a bevezetésekben és a jegyzetekben. Kettőt mégis kiadunk a Bajza-levelek függelékeként, mert ezek tisztára Bajzával foglalkoznak. Az egyik nem levél, hanem Szemere egy Bajza ellen tervezett támadásának töredéke, a másik Dessewffy József egy levele.

Mindakettő szomorúan tanulságos olvasmány. Az első Szemere jó ízlésének és józan ítéletének teljes megrendülését mutatja, a második a maga hebe-hurgya beszédeivel kegyetlenebbül jellemzi Dessewffyt, mint Bajza »szörnyű« válasza.

1. Szemere-Tár 11., XVIII. Ezt a töredéket, úgy látszik, Szemere Kazinczy számára készítette válaszul a Pyrker-pörben, Kazinczy azonban józanabb volt, semhogy Szemere furcsaságait akár elfogadta, akár felhasználta volna. A megrótt kifejezések a Conversations-lexiconi pörből és a Kritikai Lapok vezérszavából valók. »Vörösvonalú aláírat« alatt az értendő, hogy Kazinczy apokrif aláírását Szemere vörös tintával huzo-

gatta át. — Egyébiránt Kazinczy válaszárol a Pyrker-pörben és a Pannonhalmi út támadásáról igen érdekesen és okosan ír Bártfay Kölcseynek (Szemere-Tár 11., LIII.).

2. Szemere-Tár 13., XXXII. Szemere nem adta ki e zagyvalékot, mert ő sem volt jó véleménynyel Dessewffy íráságáról (Kölcsey X., 355.). Az e levélben közlöttekhez hasonló szépségű verseket írogatott Dessewffy a Sasba Thewrewk Beretválkozó tükrébe és Velenczei szappanporába. Gyűjteményünkben megvan egy ilyen versének — talán a leghosszabbnak és legsületlenebbnek — *A hatalmas geniének* a kézírata (Szemere-Tár 11., XLV, megjelent Sas VI., 68—70.). Később is írkált még Dessewffy Szemerének Bajzáról (Pl. Szemere-Tár 16., LXXIII.). Gyűjteményünkben még sok Szemeréhez intézett levél van, mely Bajzát szídjá. Így Guzmics méltatlankodik a »felbőszült ifjú« viselkedésén (Szemere-Tár 10., LXXXVI.), Balogh Sámuel írogat róla rőfös lamentációkat, melyekben elmondja mindennek csak tisztességes embernek nem (Szemere-Tár 13., LXXVII; 14., VII, XXVIII, LXXXIX, CXXV; 15., III.) és egyszer Szemere Bertalan is jól leszólja Bajzát. (Szemere-Tár 13., LIII.).

1.

Szemere — Bajzáról.

Bajza József itt úgy fog állítatni a közönség elébe mint Criticus, mint Polemikus, mint Stylista. Azon leszek, hogy szavam igaznak és szerénynek ismertethessék, ha keménynek fog is vétetni.

I. Bajza Józsefben e tulajdonságokat leljük: Éretlen gőg, neveletlenség, szilaj tűz, képtelen vakmerőség, alacsony fegyverrel élés, vad szemtelenség, és a sophismák kedvelése, mellyekkel ellenkezőit beburkolgatni szereti, hogy kéje szerint gyilkolhassa.

Éretlen gőg az: midőn nem pirúl competens Bírónak hirdetni magát.

Neveletlenség, midőn Gróf D.-ről csak úgy szól mint Thewrewk, Döbrentei és Thaisz felől.

Szilaj tűz, midőn négy írónkat mindennek, a többieket részint valaminek, részint semminek nyilatkoztatja ki.

Képtelen vakmerőség, midőn egy magában és méltóságai által igen nagy férfit támad meg s igazságtalanul és tompa vastagsággal, s prózában és versben.

Alacsonyóság, midőn a szerencsétlenné lett szerencsétlensége említése által piritja, nyugalomba tett Redactornak titulázza; egy másik ellenkezőjének pedig olly verset vét elébe, mellynek elhallgatott részében a *stultus* szó előfordul s magát az Olvasóval kitaláltatja.

II. Bajza Józsefben mint stylistában következő tulajdonok gáncsolthatnak: Gyakorlatlan kéz, sületlenség, czikornya, dagály plágiumi utánozás.

Gyakorlatlan kéz az, midőn Bajza huszonötödfél sorban e szót *tudomány* tizenegyszer, emezt pedig *ismeret* hatszor hallatja.

(Itt hosszabb üresen hagyott hely van.)

Sületlenség az, midőn Bajza így szól: *az emberi isméretnek annyi ágaiban bírónak lenni súlyosabb dolog, mint magát a Véték Súlyát is Weissenfelsről prózái köpönyegbe burkolgatva Kelenföld hegyéig czepelni.*

Czikornya az, midőn Bajza így szól: *a rejtemények leplébe vonulni szerető önség,*

Dagály az, midőn Bajza a didaxis nemében ez egyszerű ideát: Mi nem vagyunk igazságosak, hanem részrehajlók; bennünket szív- és vér-rokonság, hír- és név-gőz s vallásbeli pártúzéseink csábítanak el — ekképen adja: *A helyett hogy az egyedül-idvezítő, s igaz út — (egyedül-idvezítő és igaz nem szükségtelen bővítés-e?) — keresnők, a szív- és vér-rokonság, a hír- és névgőz — (hír és név gőze nem annyi-e mint hiúság, mely egy a mingyárt következendővel) — a vallásbeli pártoknak s az emberi hiúság ezer nemű céljainak, mint annyi isteneknek — (kellett-e ez ide?) — szobrokat emeltünk — (szobrokat emelni a hiúság csábjának, nem cifra ide nem illő expressió-e?)*

Utánozás az, midőn Bajza József Kölcsénynek e mondása után (itt megszakad)

Kazinczy Fer.
Muzárium számára 1831.
febr. 27.

A vörös vonalú aláírat tölem.

Szemere Pál.

2.

Dessenuffy József gr. — Szemere Pálhoz.

Kérem írja-meg nekem Kegyed a két Auróra történetét. Nem tudom, miben van az egész dolog! — Íme, új szakadás literatúránkban toldalékul azon számtalanoknak, melyek e nélkül is eléggé rongálják leg leg külömbfélé tekintetekben szegény honnunkat.

Van két Auróránk, egy vastag testű Világunk,
Hárma nem a vízből, földről egekre siet.
S mégis, csak ködön át, lassan melegülve lovaglunk,
Nincs-e ez mert csak hús falatotska szívünk?
Hogy ne tovább hát mint eddiglen, hátra maradjunk,
Lelket is hasznos lesz szívre bocsátni talán.

A Kritikai Lapok között p. o. akár az 1-ső, akár a második kötetet forgassam, nem igen találok lelkes szívre vagy szíves lélekre. Így a barátságos szózat Balogh Sámuelhez, melyben melleleg testvére is lepiszkoltatik, barátságtalanságon, gőgön és elbizottságon kívül legkissebbet se foglal magába; üres hang az egész felelet, nem méltóztatik a szerző vagy fejtegetésbe, vagy taglalatba ereszkedni. — Ha elég lenne vívás nélkül megvetéssel illetni az ellenfélt, úgy ezt remek kritikának

hirdetném, mint némely egyéb kritikáit a leg alább eddigelé jobbíthatlan Zajbajnak, kinek e vezetéknevét, valamint lábainak mindaddig, míg ellenzőivel ezen megvető peczkés hangon bánand, meghagyom.

Noha természetem ellen, homeopathice próbáltam őt orvosolgatni, nem kimélve az adatokat, ebben őt magát, és az aleopathákat követvén. Igen nagy mértékű nyavalyáját t. i. nagy mértékű szerekkel kelle megtámadnom, különben csak félig-meddig tarthattam volna magamat igazán orvosolni akarónak. Óhajtám tanulná-meg azon szúrások szenvedelmait érezni, mellyekhez hasonlókkal mást sebesíte és fájdalmatokat éreztete.

»Mint követ óhajtám Bajzát kisímitani kövel,
Ah, *nekem az nem megy!* Bajza símithatatlan.«

Füstbe ment próbatételem, nem fogott rajta az orvosság, a nyíl elpattant rolla, mint a nagyobb srét, a töviskés disznórúl, sőt úgy látom ádázabb kívánna (ha még lehetne) lenni, a lövet után még inkább berzenkedő. Nem kétlem, Horáttal igazolandja magát, totus teres (sic!) atque rotundus, in quem manca ruit semper, de mi? alkalmasint justitia. A mi pedig a gömbölyűséget illeti, ez nem mindég szomszédja a védő tövisnek mint a rózsánál.

Előadása folyó ugyan, et tamen lutulentus fluit, s mindent köröskörül beiszapol, mint a Tisza, hol esése meredekebb. Megválna, ha majd a napsugárai felszarítják az áradást, békák fognak-e kuruttyolni, a káka és sás között, vagy sűrűn zöldellő fű mosolygani a szemnek és fűszeres szénát éhező kaszának?

Kritikus-e az, vagy csak kriti-kosz, ki a megvetés kinyilatkozását ellenfele iránt személy sértésnek nem tartja, sőt még azok iránt is kimutatja, kik javítási próba kedvéért nem bántak vele homeopathice? — Ki a szelídség, és bunkósság vagy dorongosság között fel- s levezető lépcsőket a kritikai pályán nem lát!? Ki merő fitymálásokból összetűzött cikkelyt Socrates intésével végez: *Áldozatok a Grátiáknak*; de talán egészen el kellett vala maradni, vagy máskép alakulni szózatjának, ha ezt azon bölcs jelszóval, mellyel végzi, kezdette volna.

Kézzel foghatja már most a Tettes Úr hová viszen a civakodóknál, izgatóknál, kiknek csaknem egész életök nem szeretet, hanem kegytelen zsémbeskedések közt folyt-le, a németek keményebb theóriája a kritika sanyarúságáról. Kivéven nemzetünk s ártatlan barátink valódi megtámadtatása esetét, lehet-e, vagy kell-e a nekünk ügyetlenségnek látszó hibákat, úgy mint valami nagy vétket büntetnünk? Oly világosak-e a jó ízlés törvényei, mint a jól szerkesztetett polgáriak? Kétségtelen-e az mindég, és kitetszik-e mindenha a kritikából, hogy a kritikus több — élesebb — terjedőbb ésszel, velősebb tudománnyal bír, mint a ki bíraltatik? A polgári törvények szerint bírószkodók, csak józan ész nélkül ne szűkölködjének és pártatlanság (?) ne vezesse őket még közép-szerű tudománnyal is helyes bírák lehetnek. Nem úgy áll az eszhetikai kritika dolga. Velős tudományon, részrehajlatlanságon felül közép-szerűséget haladó ész, kivált finom érzet, és nem kis mértékben dolog,

világ- meg emberisméretet kíván. Mindenha, mindenben, minden előmenetel, hol tapsot, hol piszegetést, sőt olykor fütttyentést is megszenved, de az arczúscsapás még inkább felgyullaszt mint pirít, és a dorong se jól nevelt embert kezébe, se az ügyetlen vállára, vagy hátára való. Az ártalmast kerülni kell, a kártékonyt, bűnöst, törvény elibe idézni, — az ügyetlent elég meglegyinteni, sujtogatni, nem szükség ostorozni, csak a korbácsolót lehet olykor vissza korbácsolni. Nem foly mindenha együvé az ember, akár véleményével, akár ennek előadásával. Hány bosszúsáknak látszók legemberibb természetűek? hány buzgó lélek lappang jeges hártya alatt? hány kérkedik szívetlen bohó véleményekkel, mellyek lelkében gyökeret nem verhettek? hány szépen gondolkozó lélek tudja csak feszesen és éktelenül adni gondolatait? — Nem a literatura betyárjainak kell tulajdonítani a nagy írókat, ezeket Isten teremti, nem csupán az író, hanem az olvasó közönség színe egyszersmind kereszteli, és csak az utókor bérálja-meg a halhatatlanság templomában. (!)

Nagyon mulatságos némelyek magok elbizta, midőn »nagy íróknak« hiszik magokat, mivel szélhordta könyveik hamar és számosan elkelnek, de az uralkodó, akár igaz, akár hibás véleményekkel telyes, valamint a jó, vagy rossz indulatokat tápláló íratoknak sebesebb és bizonyosabb keletjük szokott lenni. Azomban szintűgy csődül össze a nép, midőn valamely városban csoport kíséri a hős bemenetelét, mint mikor Zöld Marczit a vesztőhelyre vezetik. Hát nem gyülekezik-e akkor is az uttzákon, mikor medvéket tánczoltatnak az Olasz czinkosok? Eredeti, igaz, hasznos, szép gondolatokkal, hol hatalmas, hol kegyérzetekkel rakott és piperétlen előadásokban ügyes íróknak dolgozásaik, a legegyszerűbb köntösben, minden bunkó segítsége nélkül is, által-menendének a jövődőre; sed libri rerum inopes, a mint mondja Flaccus, bármi könnyedén és folyólag íratassanak, vagy akár mennyi paszománt, sujtás, borítás takarják el rajtok a lélek hézagait, jelenleg ugyan bámulathatnak, de nem fogja azért az utó-kor a józan észnek és a valódi nemes lelkűségnek hijányait a legpazératosabb vagy elmésségek, vagy feszességek, vagy cifrák alatt is, azokban megbocsátani.

Mit bizonyít p. o. az efféle kritika? »Balogh Sámuel úgy ír, mint írni nem kellene.« *»Azt tartanám én igen nagy szerentsétlenségnek, ha olly izlésű és ítéletű embernek, mint az Úr írásaiban mutatkozik, tet-szeném.«* Óhajtóm, hogy az úr *»írjon minél többet ellenem; testvére pedig minél többet általában, a mi orvosi körén kívül lesz, hogy több példák legyenek arra, mint kellene írni s nem gondolkodni«.* Első kérdés, melly az olvasóban támad ez, miért? s mivel semmi okot nem olvas, alkalmasint arra a rejtekező válaszra kell buknia, mert Balogh urak a Zajbajhoz írt levél íróját becsülik és szeretik. Én őket, valamint mások is, védelmezésem előtt szintűgy mint azután, mindég igen jeles íróknak tartottam. Az oltalmazás, mellyel engem Sámuel pártolt, hálával toldotta meg tiszteletemet, melly annál nagyobb, mert Balogh Sámuel urat személyesen ösmérni, és tőlle ösmértetni nincs szerencsém.

Engedjenek-meg hát ők, és a tekintetes úr, mind hárman protés-tánsok lévén, nekem pápista létemre egy vallást tennem, mellyben meg

KÖNYVISMERTETÉS.

Palágyi Menyhért Petőfiről.

Hasznos szolgálatot tenne irodalmunk történetének, a ki megírná, milyen különböző módon alakult Petőfi írói képe és értéke a negyvenes évektől napjainkig a közönség és kritikusai szemében. Nemcsak a költőre, reánk is igen érdekes lenne ez a történet, mert valóságos kulturkép számba menne. Alig van író, a kinek képe oly óriási változáson ment volna keresztül aránylag rövid idő alatt, mint éppen Petőfié. A forradalmi sansculotte-ok harsány hangú dalosából ma divatos mágnás-asszonyok epedő szavú szerelmes troubadourja lett, s a holnaposok beteg idegzetű köre épp' úgy a magáénak tartja, mint a merev konservatív, a hagyományok lelkes szeretője. Igazán kevés túlzás kell hozzá, hogy Petőfi könyvére alkalmazzuk azt a bibliáról szóló híres verset:

Hic liber est in quo quaerit sua dogmata quisque.

Petőfitől eleinte félt a közönség, aztán a forradalom viharainak ihletett énekesét ünnepelte benne, majd csak a »népies« jelszavú irodalmi irány megalapítóját vették benne észre. És a többi Petőfiről, a ki mind élt egy ideig a magyar közönség tudatában, ugyan ki tudna rövidesen számot adni?

A sok különböző képet végre sikerült elnyomni a bohémének, a vadoncz genie alakjának. Mindannyian, a kik szeretjük Petőfit, már régóta éreztük ennek a képnek hamisságát, de nem tudtuk egy másik positiv alakkal helyettesíteni. Elég az hozzá, hogy ez a bohém Petőfi kezd már haldokolni az irodalmi köztudatban, bár még oly jeles alkotásban is kísért, mint Hartmann János imént kiadott *Petőfi-tanulmányai*, a hol a hős »királya a vándor bohémeknek«. Tartunk ugyan tőle, hogy a kritikus ezzel inkább a maga lelki arcát vetítette a papírra, sem mint Petőfi objectiv lényét.

Petőfi a világirodalom legnagyobb lyrikusa; ezt illetékes idegenek sokszor szívesen elismerték előttem. Nem egy külföldi magyar nyelvtudását neki köszönhetjük. De érdekes, hogy ők a világért sem látják Petőfit annyira komolytalan bohémnek, mint nálunk hajlandók hinni az

fognak velem talán egyezni. Nálunk katolikusoknál 3 útja van a halhatatlanságnak, egyik menybe, másik pokolba, harmadik tisztulóba vezet; nem tudom, melyiket választá Zajbaj, de azt tudom, hogy a dölyfel dagasztott zsémbesek, már ezen a világon purgatóriumot teremtenek magoknak, a nélkül, hogy akár menyországot hozzanak hazájokra, akár a menyei úton hírokkal egek felé emelkedjenek.

Nem lenne talán rossz ezeket az Aurórába kinyomtatni ezen cím alatt »*egy két szó Zajbaj kritikáiról; töredék Gr. Dessenffy József hozzám írt leveléből*«, egy csillag alatt pedig jegyzékbe a két Aurórának történetét egészen, de röviden elbeszélni ezen epigraphéval:

»Lápokban fürdől, s valahányszor zajlik a posvány
Zajbaj alól békák ugranak abból elé.«

Ha nem tetszik vissza kegyednek levelem, elvárandom, minél előbb itt Kassán válaszát, és addig majd kikeresek valamit mind prózában, mind versekben írtaim közül, a tekintetes Úr Aurórája számára, addig is maradván megkülömböztetett tisztelettel

A Tekintetes Úrnak

Kassán, Ápril 15-kén 1833.

alázatos szolgája
Gr. Dessenffy József.

U. I. E folyó hónap 26-kán hagyom el Kassát.

R.

emberek. Nekem Petőfi lángelmejének teljes komolyságába, alkotásainak öntudatos mélységébe vetett hitem rendületlen, éppen azért kétszeres örömmel olvastam végig Palágyi Menyhért remek essajját, a mi az Endrődi—Ferenczi szerkesztette Petőfi-könyvtárban jelent meg. Ez a »könyvtár«, mely fölhasználva a Petőfi iránt támasztott, a minap még oly divatos érdeklődést, teljesen nyereszkedésre alapult, sok rossz munkával alkalmatlankodott a nagy költő emlékének. De Palágyi tanulmányának kiadásáért hajlandó vagyok vele megbékülni.

Ez a tíz íves füzet közelebb visz bennünket Petőfi lényének megismeréséhez, mint húsz más testes kötet, a mit róla összeírtak az irodalmi napszámosok. Korántsem állítom azt, hogy a Palágyi rajzolta kép végleges, a min immár nem fog módosítani az utókor. Teljesen igazat adok neki, mikor műve végén azt írja; »hogy ki volt tulajdonképpen Petőfi, ... még mindig csak sejteni lehet«. De az bizonyos, hogy a ki ezt a tüneményes költőt helyesen akarja meglátni, az Palágyi tanulmánya után csak a Palágyi irányában mehet tovább, azaz a Petőfi komolyságának, öntudatos nagyságának irányában, a kit erről az útról csak korának számos hatása lendített ki pályája első felében.

A philosophus Palágyi tisztán látja, hogy a Petőfi-problémát nem lehet úgy kezelni, mintha az »irodalom« valamely reális lény volna. Itt is a »faj«, stb. eszméje kísért az organikus magyarázatokban, mely hajlandó az élő valóságot phantastikus constructiókkal pótolni. Az irodalom irányítói az erős egyének, s a kérdés nem az, hogy a népköltészet tudós ismerői és gyűjtői, továbbá a korszellemnek demokrata irányban való átalakulása miként készítették elő a népies elem diadalát költészetünkben; hanem — miben rejlett Petőfi *egyéni* szellemének varázsa? Mi teszi Petőfit nemcsak a magyar, hanem a világirodalomban is egyetlen jelenséggé, vagyis hogy mi az ő páratlan eredetiségének titka? Palágyi mindenkinél jobban érzi, hogy a »népies« és a (»volkstümlich-national« mintájára gyúrt) »nép-nemzeti« általános szólamokkal Petőfi eredetiségét valósággal megvilágítani nem lehet.

Petőfi igazi szabad egyéniség, a kihez közönséges emberekre szabott mértékekkel közel férni nem lehet. Tüneményes pályája egy hatalmas lendület, a melyben minden mozzanatban él az egész multja. Palágyi a könnyebbség kedvéért két szakaszra osztja egész költői pályafutását: az elsőt 1844-ig számítja, a másikat 1844—1849-ig. A csúcst 1847-ben éri el, a mivel még korántsem mondjuk azt, hogy a többi — hanyatlás. Finom érzékkel látja meg, hogy ez a költő mindvégig ragaszkodott a színészethez, mert sohasem csak dalolja élményeit, el is játssza őket. Egyéniségéhez alakít mindent, mint a jó színész, s így vívja ki irodalmunkban a művészi individualismus elvét. Pedig ugyancsak pattogtak ez ellen kortársai.

Szerencsés kifejezést talál Palágyi Petőfi lyrai ihletének jellemzésére, mikor *dinamikus ihletnek* nevezi. Ez az ihlet különmemű hangulatokon keresztülszökelve igyekszik magasabb hangulati egységet létrehozni. Más költők a kész hangulathoz keresnek kifejezést, Petőfi hangulata bámulatos mozgékonyssággal előttünk fejlődik. A mennyi lendületből

mások öt-hat verset írnának, azt ő mind belepréseli egy rövid költeménybe.

Rendkívüli tehetségét legjobban az mutatja, a hogyan el tudja feledtetni velünk rendkívüli öntudatosságát. Én meg vagyok róla győződve, hogy Petőfi tudatosan a négy évszakra gondolt, s hozzájuk hasonlította a maga életét, mikor ezt a négy sort leírta:

Még ifjú szívemben a lángsugarú *nyár*,
Még benne virít az egész *kikelet*,
De ime sötét hajam *őszbe* vegyült már,
A *lél* dere már megüté fejemet.

A sorok szépségét csak növeli az idézet harmadik sorában rejlő kettős értelem.

Ilyen a költő! A természetben mindenütt önmagát látja meg.

Petőfi ezer rejtett finomságáról, lelke milliő kincséről némi fogalmat nyújt ez a derék tanulmány. Vágyódó, kutató lényét, boldogságának mérhetetlen voltát, nemes hazaszeretét, s az emberiséghez való sokágú kapcsolatát senki se értette meg eddig Palágyinál jobban.

Könyvének minden lapja bő tanulság forrása; nem mondhatok róla ezen a helyen röviden helyesebb ítéletet, mint azt, hogy ajánlom mindenkinek komoly, megértő olvasásra.

DR. NAGY JÓZSEF.

KATONA LAJOS.

Midőn a nyári szünet végződtevel a tudománymívelő világ újból munkához lát, Katona Lajosra gondolva, az Akadémián és Egyetemen kívül is számos intézet és testület fogja ismételni a mesék ama fájdalmas felkiáltását: »Volt — nincs«! Azokét a mesékét, melyeknek zengő-bongó réz-ezüst-arany erdeit a tudomány tátos paripáján annyiszor száguldotta keresztül-kasul s örökké zsendülő gyümölcseit halomra gyűjtötte, hogy élesen látó s majdnem mindent ismerő szemével, összehasonlítás útján határozza meg a nemek és fajok mivoltát, rokonságát, hovatartozását. Vagy romok közt, kietlenben, az idők végtelen tengerén hányszor vette üldözőbe a mesevilág láthatatlan Medeáit, hogy a szétdarabolt abszurtózi tagokat összeszedje, egybeillessze, hogy midőn az utolsó ízecske is együtt volt, a tudomány életadó vizét hinthesse rájuk s akárcsak a ráolvasások szerint »csont ment a csonthoz, velő a velőhez, ín az ínhoz, ér az érhez, vér a vérhez« — s életre keltek a szétszórt tetemek.

Mégis mindezt nem valami egy szál varázsvesszővel, hanem a tudományos felkészültségnek birtokában levő összes eszközeivel érthette el, melyek mindegyikét a maga helyén és idején használta. Arra sohasem kényszerült, hogy egyiknek vagy másiknak hiányát módszerének merev alkalmazásával leplezze vagy kártevőleg pótolja. A mily fáradhatatlan volt kutatásaiban, éppen oly türelmes azok eredményének összeállításában.

Ezekből alakult ki higgadt, alapos ítélete — szerény lelkiületének sohasem kérkedő hangján.

Az összehasonlító irodalomtörténet fõadatairól értekezve mondja, hogy »az összehasonlító irodalomtörténet a többi philológiák mellé szerény közvetítõnek szegõdik, hogy valamennyitõl tanulva és valamennyinek megállapított eredményein okulva, bennök a közöset, az érintkezési pontokat és vonalakat tovább követve, õket egy közös célra törekvõ munkájokban tõle telhetõleg segítse. E feladatok megoldására azonban a közös célok és a helyes módszer ismeretével dolgozó munkások szervezett csapata kellene. Mert ha valahol, akkor itt van égetõ szükség az iskolázott és jól fegyelmezett elmék összesegítõ munkájára. *Εἰς ἀνῆρ οὐ πανθ' ὄρεα*, — a mit magyarul úgy mondhatnánk, hogy több szem többet lát. S ha valahol, akkor itt, az összehasonlító irodalombúvárlat elõkészítõ mûhelyében, kell tömérdek apróságból, ezernyi ezer helyrõl s nagy idõbeli távolságokból, számos különbözõ nyelven írt forrásokból egybegyûjteni az anyagot. Ennek a hangyaszorgalommal egybehordott anyagnak a rendezgetésénél és osztályozásánál, itt kell még csak a sok éles szem, a sok éber figyelõ és az ernyedetlen buzgalmú kutató, a ki a tudományt önmagáért szereti. Itt van, ha valahol, nagy becse az aprólékos holmikkal is szívesen bibelõdõ, de azért a nagy, általános szempontoktól sem idegen igazi polyhistornak, a kire korunk részletekbe elmerülni hajlandó irányzata mellett annál szebb feladatok várnak, mentül több hivatottságot hoz magával azok megoldására. E hivatottságnak pedig nem csekély része a szorgalom és kitartás, az egyszer föllelt nyom tovább követésében való szívós, hogy ne mondjam makacs következetesség.

Veszedelemmessé e különben értékes tulajdonság csak akkor válik, ha tévedéseinkhez való csökönyös ragaszkodássá fajul. Pedig tévedni sehol sem oly könnyû talán, mint ott, a hol ezerfelé ágaznak el a vizsgálódás szövevényes útjai. De a tévedések se szegjék szárnyát kutató kedvünknek, ne lohaszszak le bátorságunkat. A tudomány haladása nem egyéb, mint a lelkiismeretes kutatók szakadatlan küzdelme nemcsak egymás, hanem önmaguk ellen is, mihelyt valamely elõbb alkotott véleményük helytelenségérõl meggyõzõdtek.

Igaz, hogy a tudomány mívelõi is emberek s így a legemberibb gyarlóságtól alig lehetnek teljesen mentek. A perpetuandi nominis desiderium, vagy a mit Boccaccio így fejez ki: *lo gran disio deli' eccellenza*, nemcsak a mûvész, hanem a tudós lelkét is méltán hevíti. De az igazság keresésének, e legmagasztosabb kultusznak, mindig kell annyi fel-emelõ és tisztító hatással lennie, ha õszinte, hogy azt az égre törõ lángot a földhöz tapadó füstjétõl minél szabadabbá tegye.«

Katona Lajos mindezt nemcsak megírta, hanem meg is tette, azért oly súlyos veszteség korai, váratlan halála!

REPERTORIUM.

- Babits Mihály.* Levelek Irisz koszorújából. 1909. — Ism. Halasi Andor. Zólyomvárm. Hirl. 15. sz.
- Barla Jenő.* Hazafias egyházi énekek a XVI. századból. Prot. egyh. isk. Lap. 19—21. l.
- Bartba József dr.* Politika és irod. Élet. 3. sz.
- Beöthy Zsolt.* Virágénekeinknek egy tanúsága. Vasárn. Ujs. 16. sz.
- Biró Lajos.* Marie és más asszonyok. — Ism. Vasárn. Ujs. 19. sz.
- Borbély István. dr.* Dávid Ferencz és kora. Keresztény Magvető 121—143. l.
- Bródy Sándor.* Rembrandt-fejek. Ism. Uj Idők 17. sz.
- Császár Elemér.* A Czirák-eposz. (Alexander-Emlékkönyv 257—273. l.) (Külön is 8-r. 17. l.)
- Cséplő István.* Az első. 1910. Ism. Torna István. Kath. Szemle 686. l.
- Darnay Kálmán (Szentmártoni)* Kisfaludy Sándor és műzsája. Uj Idők 14. sz.
- Eötvös Károly.* Thaly Kálmán mint költő. Egyetértés márcz. 27. máj. 22.
- Erdős Renée.* Aranyveder. Ism. Prónai Antal. Kath. Szemle 683. l. Vasárn. Ujs. 25. sz.
- Ferenczi, Dr. Josef.* Alexander Petőfi und der ungarische Charakter. Übers. v. Dr. Adolph Kohut. Budap. Tagblatt 158. sz.
- Ferenczi Zoltán.* Petőfi egy költeményéről. (Alexander-Emlékkönyv 274—283. l.) (Külön is 8-r. 10. l.)
- Frick József.* Terentius hatása latin és magyar nyelvű iskoladramáinkra. Kalazantinum 9. 10. sz.
- Gálos Rezső dr.* Arany János és a népmese. Temesvári Hirl. 29. 31. sz.
- Gyöngyösi J.* Marssal Társalkodó Murányi Vénus. Kiadta Badics F. Ism. Alszegehy Zsolt. Budap. Szemle 143. köt. 308—310. l.
- Halmi Bódog.* Pekár Gyula. Máramaros 34. sz.
- Herczeg Ferencz.* Szelek szárnyán. 1910. Ism. Pest. Journ. 167. sz.
- Hortobágyi József.* Hárfahangok. Ism. Torna István. Kath. Szemle 685. l.
- Ismeretlen adatok Reviczky Gyuláról. Magyar. Nemzet 114. sz.
- Kabos Ede.* Mária látogatói. Ism. Pest. Journ. 167. sz.
- Koháry István* gróf kiadatlan verse. Budap. Hirl. 137. sz.
- Koller István.* Vajda, Reviczky, Komjáthy. Besztercze, 14. 15. sz. (Külön is megjelent. 8-r. 15. l.)
- Krecsányi Ignác.* A magyar színészet térfoglalása Budán 1883-ban. Temesvári Hirl. 112—118. 120. sz. (Külön is megjelent. 8-r. 32. l.)
- Kún József.* Gina. Uj Idők 17. sz. (Vajda Jánosról.)
- Máté Lajos dr.* Arany és Petőfi barátsága. Protest. Szemle 337—344. 405—414. l.
- Mikszáth. Ady Endre.** A legiróbb író. Vasárn. Ujs. 20. sz. (Mikszáth.)
- Alexander Bernát.* Mikszáth Kálmán. Vasárn. Ujs. 23. sz.
- Csáth Géza.* Jegyzetek Mikszáthról és új regényéről. Huszadik Század 21. köt. 412—420. l.
- Farkasfalvy Imre dr.* Mikszáth Kálmánról. Gömör-Kishont 27. sz. — Mikszáth Kálmán és Görgei. Gömöri Ujs. 12. sz.

- Gyöngyössi László.* A gyermek Mikszáth. Budapest. Hirl. 133. sz.
Herczeg Ferencz. Mikszáth Kálmánról. Budapest. Szemle 143. köt. 1—4. l.
Kohlmann Dezső dr. Mikszáth írói művészete. Zombori áll. főgimn. 1909/10. értes. 3—14. l.
Mauks Cornélia. Mikszáth Kálmán úton. Vasárn. Ujs. 20. sz.
Móricz Zsigmond. Mikszáth Kálmán. Nyugat 11. sz. 713—717. l.
Móricz Zsigmond. Az igazi földesúr. Vasárn. Ujs. 20. sz. (Mikszáth.)
Nagy Sándor dr. Mikszáth mint író. Uránia 199—204. l.
Radius Simon. Mikszáth Kálmán. Oraviczabányai polg. fiúisk. 1909/10. értes. 5—10. l.
Salgó Ernő. Mikszáth Kálmán. Új Idők 23. sz.
Schöpfung Aladár. Mikszáth Kálmán. Nyugat. 8. sz. 489—507. l.
Schöpfung Aladár. Mikszáth ünnepe. Vasárn. Ujs. 20. sz.
Simon János. Mikszáth Kálmán származása. Gömör-Kishont 27. sz.
Sróff Gábor. Gaál József és Mikszáth Kálmán. Nagykaroly és vid. 5. sz.
Szemere György. Mikszáth. Vasárn. Ujs. 20. sz.
Szlava Szilárd dr. Mikszáth humoráról. Temesvári Hirl. 54. sz.
Várdai Béla. Mikszáth Kálmán. Ism. v. Magy. Középisk. 236—238. l.
Négyesy László. A magyar irodalom korszakai. (Alexander-Emlékkönyv. 454—456. l.)
Nyilasi Lajos dr. Korrajz »A két szomszédvár«-ban. Bdp. VIII. ker. főreálisk. 1909/10. értes. 1—15. l.
Oláh Gábor. Beöthy Zsolt. Irodalmi arckép. Új Idők 14. sz.
Palágyi Menyhért. Petőfi. Ism. s. Magy. Középisk. 240—242. l.
Pázmány Péter levelei. Kiadta Hanny F. I. Irm. dr. Zubriczky Aladár. Kath. Szemle 668—672. l.
Pécsi Ottmár. Szemere Pál mint esztetikus és kritikus. Egri főreál. 1909/10. értes. 8—24. l.
Pusch Ödön. A Wesszprémi-kódex passiója és Herolt János. Kalazantinum 9. 10. sz.
Schöpfung Aladár. Petelei István. Nyugat 1910. I. 81—86. l.
Sikabonyi Antal. Komjáthy Jenő. 1910. Ism. Omega. Protest. Szemle 208—210. l. — V. E. Élet. 1. sz.
Széchenyi. *Csinádi Lajos.* Gróf Széchenyi István. Székely Nép 39. sz.
Csizmádia Pálné. Széchenyi István gróf emlékezete. Bdp. II. ker. polg. leányisk. 1909/10. értes. 3—9. l.
Gábos Győző. Emlékezés gr. Széchenyi Istvánról. Székely Nép 38.
Gaal Jenő. Széchenyi Társadalom tana. Magy. Társad. Tud. Szemle 281—290. l.
Gaal Mózes. Széchenyi. Uránia. 193. l.
Halász Imre. Széchenyi nyomdokain. Nyugat. 9. sz. 569—592. sz.
Horváth János. Gróf Széchenyi István vallásossága. Szombathelyi Ujs. 15. 16. sz.
Imre Sándor. Széchenyi vezető gondolatai. Protest. Szemle 289—297. l.
Kövári Andor. Gróf Széchenyi István emlékezete. Aranyosvidék 16. sz.
Lenárd Ida. Széchenyi István gróf. Temesvár-belvárosi r. k. polg. leányisk. 1909/10. értes. 3—8. l.
Mikus László. Gróf Széchenyi István. Egri főreál. 1909/10. értes. 5—7. l.
Pallós Albert. Széchenyi halálának ötvenedik évfordulóján. Kolozsv. áll. polg. leányisk. 1909/10. értes. 3—8. l.
Szabó Lajos dr. Széchenyi emlékezete. Ujvidéki Hirl. 4.
Gróf Széchenyi Istvánról. Temesvár-gyárvárosi r. k. polg. leányisk. 1909/10. értes. 3—12. l.
Szigethy Lajos dr. Beszéd az 1910. április 8-iki Széchenyi ünnepen. Bdp. ág. ev. főgimn. 1909/10. értes. 7—14. l.
Wigan János. Széchenyi emlékezete. Szekszárdi főgimn. 1909/10. értes. 1—5. l.
Szikra Judith. Ism. Vasárn. Ujs. 19. sz.
Szilády Áron. Sermones dominicales. 1910. Ism. Dudek. Religio 18. sz.

- Szilágyi Géza*. Lepel nélkül. 1910. *Ism. Pester Journ.* 167. sz.
Szily Kálmán. Kőrösi Csoma Sándor egy leveléről. *Budap. Hirl.* 128. sz.
Szini Gyula. Egy sápadt asszony. 1910. *Ism. Pester Journ.* 167. sz.
Szinnyei Ferencz. Arany János tudományos munkássága. *Budap. Szemle* 142. köt. 60—83. 183—233. l.
Szügyi József. A magyar református énekeskönyv multja. *Ism. Szabó József Prot. Szemle* 277—282. l.
T. B. Szemere Krisztusa. Néhány megjegyzés. *Alkotmány* 42. sz.
Tábori Róbert. Azután. 1910. *Ism. Pester Journ.* 167. sz.
Timár Kálmán. Ferenczrendi hitszónokok a XV. és XVI. században. *Religio* 17. sz.
Vadász Norbert. Dukai Takách Judit élete. *Ism. n. Szt. Gotthárd* 18. sz.
R. Vozáry Gyula. Arany János néhány nőalakjáról. *Munkácsi Hirl.* 5. skv. sz.
Zempléni Árpád. Turáni dalok. *Ism. Vasárn. Ujs.* 15. sz.
Zoványi Jenő. Dávid Ferencz. *Budap. Hirl.* 198. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

Ábel Jenő dr. A bártfai Szt.-Egyed temploma könyvtárának története. Egy fametszettel. Ára 2 kor. 40 fill.

Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex scriptis ab Eugenio Abel relictis cum commentariis edidit partimque auxit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.

Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex variis fontibus hausta cum commentariis edidit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.

Bayer József. A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill.

Békefi Remig. A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Ára 12 kor.

Bogisich Mihály. Cationale et passionale Hungaricum societatis Jesu, residentia Turocensis. XVII-ik századbeli kath. énekgyűjtemény. Hangjegyekkel. Ára 60 fill. Szegedi Ferencz Lénárt egri püspök énekes könyve. 1674. év. Ára 1 kor.

Coelius (Bánffy) Gergely. Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.

Császár Elemér. Verseghy Ferencz élete és művei. Verseghy arczképével. Ára 6 kor.

Emlékkönyv. Akadémiai — Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről október 27-én 1859. Ára 1 kor.

Hegedüs István. Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra. Irta Janus Pannonius. Ford. Ára 1 kor. 80 fill. — Petrarca »Szózatja« és egyik latin költői levele. Ára 50 fill.

Heinrich Gusztáv. Kudrun. A monda és az eposz. Ára 80 fill.

Hellebrant Árpád. A. M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványok jegyzéke. Ára 4 kor.

Irodalomtörténeti emlékek. I. kötet: Két magyarországi egyházi író a XV. századból: Andreas Pannonius. Nicolaus de Mirabilibus. Közzéteszi *Fraknoi Vilmos* és *Ábel Jenő*. Ára 7 kor. — II. kötet: Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsájtja *Ábel Jenő*. Aurelius Brandolinus. — Ludovicus Carbo. — Galeottus Martius. — Naldus Naldius. — T. Alexander Cortesius. — Ugolinus Verinus. — Jó. Franc. Marlianus. Ára 7 kor.

Irodalomtörténeti közlemények. Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár*, a III. évfolyamtól *Szilády Áron*. Tartalomjegyzék minden évfolyam végén. (Eddig 19 évfolyam 1891—1909.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.

Jakab Elek. Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. Ára 1 kor.

Katona Lajos. Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.

Kazinczy Ferencz levelezése. Közzéteszi dr. Váczy János. I—XIX. kötet. 1763—1826-ig. Minden kötet ára 10 kor.

- Költők tára,** Régi magyar —. Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet: (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Máda Mihály, Sarlóköz névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyfalvi György, Vilmányi Libécz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor.
- Komjáthy B.** Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.
- Magyarországi tanulók külföldön.** Szerkeszti Ábel Jenő. — I. kötet: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Összeállította Mokos Gyula. Ára 4 kor. 40 fill. — II. kötet: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeállította dr. Schrauf Károly. Ára 9 kor. — III. kötet: A krakkói magyar tanulók háza lakóinak jegyzéke. (Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis) 1493—1558. Az eredeti kéziratból közli és magyarázza dr. Schrauf Károly. Ára 3 kor.
- Magyarországi tanulók külföldön.** Szerkeszti Ábel Jenő. — IV. kötet: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. 1453—1630-ig. Közli dr. Schrauf Károly. Ára 12 kor.
- Majláth Béla.** Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. Ára 20 fill.
- Molnár Albert** (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.
- Nagy Sándor dr.** Szombatos codexek. Ára 60 fill.
- Pesti Gábor.** Nouum Testamentum seu quattuor euangeliorum volumina lingua Hungarica donata. Gabriele Pannonio Pesthino Interprete. — Wy Testamentum magyar nyelven. Cum gratia & priuilegio Romanae Regiae Maiestatis ad quinquennium. 1536. Korhű kiadás, merített papíron. Ára 6 kor.
- Pollák Miksa.** Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.
- Báró Radvánszky Béla.** Rimay János munkái. A Radvánszky- és a Sajókazai-codexek szövege szerint. Ára 9 kor.
- Szabó Károly.** Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Irták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Első rész: 1480—1670. Ára 10 kor. Második rész: 1671—1711. Ára 12 kor.
- Szász Károly.** A magyar irodalom újjászületése százados évfordulóján. Ára 40 fill. — A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Ára 30 fill. — id. gróf Teleki László ismeretlen versei. Ára 20 fill. — Széchenyi emlékezete. Ára 20 fill. — Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. Egy arczképpel. Ára 3 kor. Ugyanaz kötve 4 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapest, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Budapest 1910. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.